

TÜBA-KED

Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Cultural Inventory

25₂₀₂₂

ISSN: 1304-2440
e-ISSN: 2667-5013

ANKARA

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

TÜBA-KED

Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Cultural Inventory

Sayı: 25
Volume: 25
2022

**TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi
Kültür Envanteri Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of
Cultural Inventory**

TÜBA-KED uluslararası hakemli bir dergi olup TUBİTAK TR Dizin ve Avrupa İnsani Bilimler Referans İndeksi (ERIH PLUS) veritabanlarında taranmaktadır.

TÜBA-KED is an international refereed journal and indexed in the TUBİTAK ULAKBİM (SBVT) and The European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS) databases.

Yayın Sahibi / Owner:
Türkiye Bilimler Akademisi Başkanlığı adına / on behalf of Turkish Academy of Sciences
Prof. Dr. Muzaffer ŞEKER (Başkan / President)

**Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Managing Editor**
Mete KURT

Teknik Editör / Technical Editor
Doç. Dr. Haydar YALÇIN

**Basın ve Halkla İlişkiler /
Press & Public Relations**
Asiye KOMUT

Grafik Tasarım / Graphic Design
Fatih Akın ÖZDEMİR

İletişim Asistanı / Communication Assistant
Cansu TOPRAK

**Yayın Şekli ve Yayın Türü
Publication Form and Publication Type**
6 aylık, Türkçe / İngilizce. Yaygın süreli yayın.
Biannual, Turkish / English. Common periodical.

Baskı / Publisher: Tek Ses Ofset Matbaacılık
Yay. Org. San. Ltd. Şti. 0.312 341 66 19
Sayı / Issue: 25/2022 (500 adet)
Basıldığı Tarih : 18 Ağustos 2022
Publication Date: 18 August 2022
ISSN: 1304 - 2440
e-ISSN: 2667-5013

**TÜBA-KED Yazışma Adresi
TUBA-KED Postal Address**

Türkiye Bilimler Akademisi
Rabi Medresesi Süleymaniye Mahallesi
Mimar Sinan Caddesi
No: 24 34116 Fatih – İstanbul / TÜRKİYE
Tel: +90 212 513 4824
Faks: +90 212 514 9996
E-posta - E-mail: cansu.toprak[at]tuba.gov.tr
Web: tubaked.tuba.gov.tr

**Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences**

Vedat Dalokay Cad. No: 112 06670
Çankaya- Ankara / TÜRKİYE
Tel: +90 312 442 29 03
Faks: +90 312 442 72 36
www.tuba.gov.tr

© Türkiye Bilimler Akademisi, 2022
© Turkish Academy of Sciences, 2022
(All rights reserved.)

Bu derginin tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz, CD ya da manyetik bant haline getirilemez.

(Kaynağı belirtilmemiş görseller, makalelerin yazarlarına aittir.)

All rights are reserved. Except for the short citations, the manuscripts cannot be reproduced, converted into CDs or magnetic tape in any way without the written permission of the publisher. (All images without specific references can be accepted as authors' images)

Kapak Fotoğrafı / Cover Image
Çocukların Limyrası
Zeynep KUBAN - Özlem ÖZCAN

**TÜBA-KED
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ KÜLTÜR ENVANTERİ DERGİSİ**

TÜBA-KED, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından altı aylık olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın politikası, kapsamı ve içeriği ile ilgili kararlar, Türkiye Bilimler Akademisi Konseyi tarafından belirlenen Yayın Kurulu tarafından alınır.

DERGİNİN KAPSAMI VE YAYIN İLKELERİ

Kültürel mirasın belgelenmesi, tanıtımı ve yaşatılarak gelecek kuşaklara aktarılması amacıyla 2003 yılında yayımlanmaya başlayan TÜBA-KED, her türlü maddi kalıntı, kültürel peyzaj, dekoratif sanatlar, doğal çevre, sözlü gelenek ve anlatımlar, gösteri sanatları, inançlar, ritüeller, şölenler, doğa ve evrenle ilgili toplumların belleklerinde yer etmiş olay ve uygulamalar olmak üzere sayısı daha da arttırılabilecek her türlü somut ve somut olmayan değerleri içeren uluslararası hakemli bir dergidir.

Kültür kavramı altında gerçekleşen tüm faaliyetlerin ortak zemini olmayı hedefleyen TÜBA-KED, ilke olarak, dönem ve coğrafi bölge sınırlaması olmaksızın arkeoloji, sanat tarihi, kırsal ve kent sel mimari, kırsal ve kent sel peyzaj, kültürel peyzaj, kent sel arkeoloji, endüstriyel arkeoloji, etnografya, etnobotanik, jeoarkeoloji ve tarih ile ilgili çalışmalara yer vermektedir. Ayrıca toplulukların, grupların ve bireylerin kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araç-gereçler ile kültürel mekânlar gibi farklı ölçek ve nitelikteki kültürel mirasa yönelik her türlü belgeleme, envanter ve sözlü tarih çalışmaları derginin kapsamı içindedir. Bununla birlikte dergimiz, kültür kavramı içinde tespit edilen tüm uygulamaların korunması, onarımı, sergilenmesi, topluma kazandırılması ve kültür sektörü olarak değerlendirilmesine yönelik proje ve fikirlere açık olup bu alanlarda bir forum oluşturma işlevini de üstlenmiştir.

2003 yılında “Kültür Envanteri Dergisi” adı ve içeriği ile yola çıkan TÜBA-KED, sadece envanter çalışmaları ile sınırlı kalmayıp, yukarıda sıralanan çalışma alanlarının tamamından bilimsel nitelikte olmak üzere her türlü bilimsel yazıyı kabul etmektedir. Derginin ilgili kurulları tarafından değerlendirmeye alınan yayın başvurularının daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olması ön şarttır. Derginin yayın ilkeleri ve yazım kuralları ile ilgili detaylı bilgilere <http://tubaked.tuba.gov.tr> adresinden ulaşmak mümkündür.

**TÜBA-KED
THE TURKISH ACADEMY OF SCIENCES JOURNAL OF CULTURAL INVENTORY**

TÜBA-KED is an international peer-reviewed journal published biannually by the Turkish Academy of Sciences (TÜBA). The decisions regarding editorial policy, scope and content of the journal is taken by the Editorial Board that determined by the Turkish Academy of Sciences Council.

THE SCOPE AND PUBLICATION POLICIES OF TÜBA-KED

Turkish Academy of Sciences - Journal of Cultural Inventory (TÜBA-KED), which started publication in 2003 with the aim to document, promote and transfer cultural heritage to the new generation, is an international peer-reviewed journal with a wide-ranging scope covering all kinds of tangible remains, cultural landscapes, decorative arts, natural environment, oral traditions and narrations, performing arts, beliefs, rituals, festivals, events and praxes concerning nature and the universe that have made a place in the memory of the society as well many other tangible and intangible values.

Striving to become a common ground for all activities that take place under the concept of culture, the TÜBA- Journal of Cultural Inventory, as a principle, is open to all kinds of studies about archeology, art history, rural and urban architecture, rural and urban landscaping, urban archeology, industrial archeology, ethnography, ethno-botany, geo-archeology and history without limitation of period and geographical region. Also documentation, inventory and oral history studies concerning cultural heritage in different scales and types such as praxes, representations, narratives, information, skills, tools related to these and cultural spaces attributed as a constituent of their cultural heritage by societies, groups and individuals, are within the scope of the journal. In addition, our journal is open to all projects and ideas concerning the conservation, preservation, presentation of all the features defined within the concept of culture, their repossession to the society as well as their appraisal as culture sector; while it has also undertaken the role to establish a forum in these fields.

Having set out with the name and content of the “TÜBA- Journal of Cultural Inventory” in 2003, the journal is not limited to inventory work only, and hence, all kinds of articles with scientific content on the fields mentioned above are accepted as well. While, it is a prerequisite that, the manuscripts submitted to the journal and accepted for the evaluation by the journal’s relevant boards, should not be under consideration or peer review somewhere else, or should not have been accepted for publication or in press or published elsewhere. Detailed information about the publication principles of the journal and the instructions for the authors are available at <http://tubaked.tuba.gov.tr>.

TÜBA-KED

Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Cultural Inventory

Kurucu (Founder)

Prof.Dr. Ufuk ESİN (İÜ)

Editörler (Editors)

Prof. Dr. Harun ÜRER (İKÇÜ)

Prof. Dr. Ebru ERDÖNMEZ DİNÇER (İÜ)

Prof. Dr. A. Güliz BİLGİN ALTINÖZ (ODTÜ)

Doç. Dr. Mert Nezih RİFAİOĞLU (İSTE)

Dr. Öğr. Üyesi Sarp ALATEPELİ (İKÇÜ)

Özel Sayı Editörleri

Doç. Dr. B. Selcen COŞKUN (MSGSÜ)

Dr. Navine PIPLANI (ICOMOS)

Prof. Dr. A. Güliz BİLGİN ALTINÖZ (ODTÜ)

Danışma Kurulu (Advisory Board)

Prof. Dr. Füsün ALİOĞLU (Kadir Has Ü)	Prof. Dr. Halit ÇAL (Ankara Hacı Bayram Veli Ü)
Prof. Dr. Elvan ALTAN (ODTÜ)	Prof. Dr. Rafet Gül GÜRTEKİN DEMİR (Ege Ü)
Prof. Dr. A. Güliz BİLGİN ALTINÖZ (ODTÜ)	Prof. Dr. Ebru ERDÖNMEZ DİNÇER (İÜ)
Prof. Dr. Köksal ALVER (İstanbul Ü)	Prof. Dr. İclal DİNÇER (YTÜ)
Prof. Dr. Rüçhan ARIK (ÇOMÜ)	Prof. Dr. Necmettin DOĞAN (İstanbul Ticaret Ü)
Prof. Dr. Oluş ARIK (ÇOMÜ)	Prof. Dr. Ersin DOĞER (Ege Ü)
Prof. Dr. Metin ARIKAN (Dokuz Eylül Ü)	Doç. Dr. Lale DOĞER (Ege Ü)
Prof. Dr. Işık AYDEMİR (Ticaret Ü)	Prof. Dr. Neslihan DOSTOĞLU (İstanbul Kültür Ü)
Doç. Dr. Mehmet Ali AYDEMİR (Selçuk Ü)	Prof. Dr. Remzi DURAN (Selçuk Ü)
Prof. Dr. Ayşe AYDIN (Muğla Sıtkı Koçman Ü)	Prof. Dr. Metin EKİCİ (Ege Ü)
Prof. Dr. Serpil BAĞCI (Hacettepe Ü)	Prof. Dr. Osman ERAVŞAR (Akdeniz Ü)
Prof. Dr. Ömür BAKİREER (ODTÜ)	Prof. Dr. Cevat ERDER (ODTÜ)
Prof. Dr. Ali BAŞ (Selçuk Ü)	Prof. Dr. Namık ERKAL (TEDÜ)
Prof. Dr. Sedat BAYRAKAL (Uşak Ü)	Prof. Dr. Osman EROL (İstanbul Ü)
Prof. Dr. Kenan BİLİCİ (Ankara Ü)	Prof. Dr. Mehmet ERSAN (Ege Ü)
Prof. Dr. Cânâ BİLSEL (ODTÜ)	Doç. Dr. Akın ERSOY (İKÇÜ)
Prof. Dr. Demet BİNAN (MSGSÜ)	Prof. Dr. Bozkurt ERSOY (Ege Ü)
Prof. Dr. Can BİNAN (YTÜ)	Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY (Ege Ü)
Prof. Dr. Hümeyra BİROL (Dokuz Eylül Ü)	Prof. Dr. Yaşar Erkan ERSOY (Hitit Ü)
Dr. Öğr. Üyesi Rüstem BOZER (Ankara Ü)	Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Emel EKİM (FSMVÜ)
Dr. Öğr. Üyesi Hülya BULUT (Muğla Sıtkı Koçman Ü)	Dr. Fuat GÖKÇE (ODTÜ)
Prof. Dr. Nicholas CAHILL (Wisconsin-Madison Ü)	Prof. Dr. Turan GÖKÇE (İKÇÜ)
Prof. Dr. Cengiz CAN (YTÜ)	Prof. Dr. Emel GÖKSU (Dokuz Eylül Ü)
Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN (Afyon Kocatepe Ü)	Prof. Dr. Tülin GÖRGÜLÜ (YTÜ)
Doç. Dr. Ersel ÇAĞLITÜTÜNCİGİL (İKÇÜ)	Prof. Dr. Neriman ŞAHİN GÜÇHAN (ODTÜ)

Prof. Dr. Nuran ZEREN GÜLERSOY (İTÜ) Doç. Dr. Ebru OMay POLAT (YTÜ)
Prof. Dr. Deniz GÜNER (Dokuz Eylül Ü) Prof. Dr. Gürcan POLAT (Ege Ü)
Prof. Dr. Gül İŞİN (Akdeniz Ü) Doç. Dr. Yasemin POLAT (Ege Ü)
Prof. Dr. Başak İPEKOĞLU (İYTE) Doç. Dr. Mert Nezih RİFAİOĞLU (İskenderun Teknik Ü)
Prof. Dr. Musa KADIOĞLU (Ankara Ü) Prof. Dr. Christopher ROOSEVELT (Koç Ü)
Prof. Dr. Cüneyt KANAT (Ege Ü) Prof. Dr. Nadide SEÇKİN (Kırklareli Ü)
Prof. Dr. Haşim KARPUZ (Selçuk Ü) Doç. Dr. Semra SÜTGİBİ (Ege Ü)
Prof. Dr. Machiel KİEL (Netherlands Institute in Turkey) Prof. Dr. Zeren TANINDI (Sabancı Ü)
Prof. Dr. Osman KONUK (İKÇÜ) Prof. Dr. Cumhuriyet TANRIVER (Ege Ü)
Prof. Dr. Gülgün KÖROĞLU (MSGSÜ) Doç. Dr. V. Macit TEKİNALP (Hacettepe Ü)
Prof. Dr. Ayşegül KÖROĞLU (Ankara Ü) Prof. Dr. Cahit TELCİ (İKÇÜ)
Doç. Dr. Sema KÜSKÜ (İKÇÜ) Prof. Dr. Tamer TOPAL (ODTÜ)
Prof. Dr. Heath LOWRY (Princeton Ü) Doç. Dr. Elvan TOPALLI (Uludağ Ü)
Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ (Ege Ü) Dr. Öğr. Üyesi Faruk TUNCER (YTÜ)
Prof. Dr. Hasan MERT (Ege Ü) Dr. Öğr. Üyesi Nüket TUNCER (YTÜ)
Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM (Marmara Ü) Doç. Dr. Sarp Selim TUNÇOKU (İYTE)
Prof. Dr. Gülrü NECİPOĞLU (Harvard Ü) Prof. Dr. Ahmet TÜRER (ODTÜ)
Prof. Dr. Mehmet OCAKÇI (İTÜ) Prof. Dr. Yelda OLCAY UÇKAN (Anadolu Ü)
Prof. Dr. Öcal OĞUZ (Ankara Hacı Bayram Veli Ü) Prof. Dr. Ali Osman UYSAL (ÇOMÜ)
Prof. Dr. Gönül ÖNEY (Ege Ü) Prof. Dr. Nil UZUN (ODTÜ)
Prof. Dr. Hakkı ÖNKAL (Dokuz Eylül Ü) Prof. Dr. Rahmi Hüseyin ÜNAL (Ege Ü)
Prof. Dr. Mustafa ÖZER (İstanbul Medeniyet Ü) Prof. Dr. Zeynep Gül ÜNAL (YTÜ)
Dr. Nimet ÖZGÖNÜL (ODTÜ) Prof. Dr. Harun ÜRER (İKÇÜ)
Doç. Dr. Devrim ÖZKAN (İKÇÜ) Doç. Dr. Haydar YALÇIN (İKÇÜ)
Prof. Dr. Deniz ÖZKUT (İKÇÜ) Prof. Dr. Zekiye YENEN (YTÜ)
Dr. Öğr. Üyesi Şebnem PARLADIR (İKÇÜ) Prof. Dr. Filiz YENİŞEHİRLİOĞLU (Koç Ü)
Doç. Dr. Saim PARLADIR (İKÇÜ) Doç. Dr. Hasan YILDIRIM (Ege Ü)
Prof. Dr. Sacit PEKAK (Hacettepe Ü) Prof. Dr. Yılmaz YILDIRIM (İKÇÜ)
Prof. Dr. Şule PFEIFFER (Atılım Ü) Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ (Atatürk Ü)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editör'ün Notu	7
<i>Editor's Note</i>	9
Education and Training in Heritage Conservation	
<i>Mirasın Korunmasında Eğitim ve Öğretim</i>	11
Jukka JOKILEHTO	
'Arkeolojik Alanda Mimarın Rolü': Uygulamalı Bir Eğitim Modeli	
<i>'The Role of Architect in Archaeological Field Studies':</i>	
<i>A Practice-Based Training Model</i>	21
Umut ALMAÇ - Bilge AR - Görkem GÜNAY - Zeynep KUBAN	
Arkeoloji Yerel İhtiyaçları Karşılar mı? Pergamon Kazısı'nın Kültürel Miras	
ve Korunması Bilincini Güçlendirme Deneyimi	
<i>Archaeology Meets Local Needs? Experiences of the Pergamon Excavation</i>	
<i>in Intensifying Local Awareness of Cultural Heritage and its Protection</i>	33
Seçil TEZER ALTAY - Güler ATEŞ - Ulrich MANIA	
Çocukların Limyrası: Kültürel Mirasın Geleceğine Sahip Çıkmak İçin Bir Proje	
<i>The Children's Limyra: A Project for Protecting the Future of Cultural Heritage</i>	53
Zeynep KUBAN - Özlem ÖZCAN	
The Hamish Ogston Foundation Heritage Building Skills Programme in England	
<i>Hamish Ogston Vakfı Miras Yapıları İçin Ustalık Programı, İngiltere</i>	69
Sophie NORTON	

Türkiye’de Mimari Mirasın Korunmasında Çalışan Geleneksel Yapı Ustalarının
Önemi ve Uygulama Elemanlarının Eğitimleri Üzerine Güncel Bir Değerlendirme
*A Current Evaluation on the Importance of Traditional Building Masters and the
Training of Restoration Practitioners Working in the
Conservation of Architectural Heritage in Turkey* 81
Esra BALCI - Nurdan KUBAN - Aynur ÇİFTÇİ

Teaching Sustainable Transformation of Industrial Heritage Places:
Insights from NIT Urban Heritage Lab
*Endüstriyel Miras Alanlarının Sürdürülebilir Dönüşümünü Öğretmek:
NIT Kentsel Miras Laboratuvarı’ndan İzlenimler* 97
Özgün ÖZÇAKIR - Fokke GERRITSEN - Aysel ARSLAN

Workshops as a Tool for Education in Modern Heritage Conservation:
1st International Docomomo Workshop in Ataköy, Istanbul, 2006
*Modern Mimarlık Mirasının Korunması için bir Eğitim Aracı olarak Çalıştaylar:
1. Uluslararası DOCOMOMO Çalıştayı, Ataköy, İstanbul, 2006* 117
Ebru OMA Y POLAT - Nilüfer YÖNEY

EDİTÖR'ÜN NOTU

Kültürel Miras: Bilgi Aktarımı ve Eğitim

Somut ve somut olmayan özellikleri ile kültürel miras, çeşitliliği kucaklayan doğası aracılığıyla toplumda aidiyet duygusunu, hoşgörüyü ve kültürlerarası diyalogu güçlendirme etkisine sahiptir. Dünyada süregelen krizler, anlaşmazlıklar ve çatışmalar göz önünde bulundurulduğunda, kültürel miras konusunda geliştirilecek toplumsal bilincin toplumların içindeki ve arasındaki barış ve huzurun sağlanmasında bir araç olacağı konusunda uluslararası bir fikir birliğine ulaşılmıştır. Bu bağlamda, kültürel mirasla olumlu ilişkinin kamuoyunda yaygınlaştırılmasının yolunun 'eğitim' olduğu aşikardır.

Somut ve somut olmayan kültürel mirasın çağdaş, bilimsel ve yenilikçi yöntemlerle gelecek nesillere aktarılabilmesi için toplumsal bilincin ve aidiyet duygusunun gelişmesine ihtiyaç vardır. Kültürel mirasın korunması ilgili tüm aktörlerin (karar vericiler, uzmanlar ve zanaatkarlar dahil olmak üzere) bilgi, beceri, deneyim ve duyarlılık düzeylerinin artırılmasıyla mümkündür. Özellikle çocukluk ve ilk gençlik yıllarını kapsayan erken dönemlerde bireylerin kültürel miras öğeleri ile tanışması, mirasın sahiplenilerek korunması ve sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır.

TÜBA-KED'in ICOMOS Türkiye Eğitim Komitesi ile birlikte hazırladığı 25. sayısı "Kültürel Miras: Bilgi Aktarımı ve Eğitim" temasına odaklanmaktadır. Bu doğrultuda, bu özel sayı 'kültürel miras' ve 'eğitim' arasındaki yakını ilişkiyi farklı açılardan tartışmayı amaçlamaktadır. Yukarıda belirtilen bağlamda, bu sayıda eğitim ve öğretimde çağdaş ve yenilikçi ulusal ve uluslararası ölçekte farklı yaklaşımlara değinen sekiz makale bulunmaktadır.

Seçkin bilim insanı Dr. Jukka Jokilehto'nun makalesi bu sayının ilk makalesi olup kültürel mirası koruma eğitimi alanındaki gelişmelerin çerçevesini çizmektedir. Koruma teorisi ve eğitimi kavramlarının gelişmesinde kişisel olarak da çok önemli katkıları olmuş olan Dr. Jokilehto, makalesinde bu alandaki deneyimlerini aktarmaktadır.

Onu takip eden üç makale, arkeolojik alanlarda eğitimle ilgili farklı konuları ele almaktadır. Umut Almaç, Bilge Ar, Görkem Günay ve Zeynep Kuban Tokgöz'ün makalesi, mimarlık öğrencilerinin arkeolojik alanlar için yetiştirilmesi örneğinden hareketle, alan deneyimi yoluyla miras eğitiminin önemini ortaya koymayı amaçlarken; Seçil Tezer Altay, Güler Ateş ve Ulrich Mania'nın makalelerinde, arkeolojik yerleşimlerde kültürel miras koruma konusunda öne çıkan bir başka konu olarak geleneksel yapım tekniklerinin anlaşılması ve sürdürülebilmesi için yerel halkın sürece dahil edilmesi ele alınmaktadır. Yazarlar, bu bağlamda Türkiye'nin batısında yer alan Bergama ilçesinde Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından yürütülmekte olan ve kendilerinin de bizzat katılmış olduğu önemli bir örneği sunmaktadır. Zeynep Kuban Tokgöz ve Özlem Özcan'ın kaleme almış olduğu üçüncü makale ise, her iki yazarın da aktif olarak yer aldığı Türkiye'nin güneyindeki Limyra arkeolojik sit alanında gerçekleştirdikleri çalışmadan hareketle çocukların arkeolojik alanlardaki miras farkındalığı artırma faaliyetlerine dahil edilmesi konusunu tartışmaya açmayı hedeflemektedir.

Bunları takip eden iki makale zanaat becerilerinin artırılması ile ilgili eğitim modellerini konu etmektedir. Bu makalelerin ilkinde Sophie Norton, İngiltere'nin kültürel mirası koruma alanından sorumlu ulusal kurumu olan 'Historic England' rehberliğinde İngiltere'deki zanaat becerileri eğitime yönelik olarak geliştirilmiş özel bir programı ele almaktadır. Nurdan Kurban, Esra Balcı ve Aynur Çiftçi'nin yazmış olduğu ikinci makale ise Türkiye için benzer bir bakış açısını sunmakta ve kültürel miras koruma uygulamaları için nitelikli işgücünün önemine dikkat çekmektedir.

Bu özel sayının son iki makalesi, kültürel miras alanlarının değerlerine ve sürdürülebilirliğine vurgu yapan iki farklı eğitim programını sunmaktadır. Özgün Özçakır, Fokke Gerritsen ve Aysel Arslan'ın makalesi, endüstriyel mirasın dönüşümündeki zorlukları ve olanakları çok disiplinli bir bakış açısıyla ele alan bir uluslararası lisansüstü dersin yaklaşım, içerik ve sonuçlarını aktarmaktadır. Benzer şekilde, Ebru Omay Polat ve Nilüfer Yöney'in makalesi de, modern mirasın değerlerinin topluma iletilmesine bir örnek olarak 2006 yılında DOCOMOMO International işbirliğiyle gerçekleştirilen bir uluslararası çalışmayı sunmaktadır.

TÜBA-KED'in 25. sayısının sizlere ulaşmasında çok sayıda kişinin katkısı ve emeği bulunmaktadır. Bu özel sayının editörleri olarak, öncelikle ICOMOS Türkiye Eğitim Komitesi kurucu üyeleri Prof. Dr. Zeynep Kuban,

Doç. Dr. Nurdan Kuban, Doç. Dr. Ebru Omay Polat, Doç. Dr. Aynur Çiftçi ve Esra Ekşi Balcı'ya derginin hazırlık sürecindeki tüm emek ve desteklerinin yanı sıra, bu sayının teorik çerçevesini oluşturmadaki katkılarından dolayı teşekkürlerimizi sunarız.

Türkiye Bilimler Akademisi Başkanı Sayın Prof. Dr. Muzaffer Şeker'e TÜBA-KED'e verdiği değerli destek için; TÜBA-KED Editör Kurulu Üyeleri Prof. Dr. Harun Ürer, Prof. Dr. Ebru Erdönmez, Doç. Dr. Mert Nezih Rifaioğlu, Dr. Öğr. Üyesi Sarp Alatepeli ve Doç. Dr. Haydar Yalçın'a ICOMOS Türkiye Eğitim Komitesi ile işbirliği içinde bu özel sayının çıkmasını onaylayıp teşvik ettikleri için; derginin sekreteryaya çalışmalarını yürüten Cansu Toprak'a yoğun ve sekreteryaya ve iletişim görevlerini üstlendiği için; Fatih Akın Özdemir'e derginin dizgi ve tasarımındaki titiz çalışmaları için; Asiye Komut'a organizasyon konusundaki destekleri için çok teşekkür ederiz.

Son olarak, kültürel miras eğitimi ile ilgili deneyimlerini ve bilimsel çalışmalarını bizlerle paylaşarak hedeflediğimiz akademik iletişim ve tartışma ortamına katkı koyan bu sayıda yer alan makalelerin değerli yazarlarına ve yaptıkları titiz değerlendirmeler ve yapıcı yorumlarla sunulan makalelerin niteliklerinin daha da artmasında önemli rolleri olan değerli hakemlerimize teşekkürü borç biliriz.

Doç. Dr. B. Selcen Coşkun, Dr. Navin Piplani, Prof. Dr. A. Güliz Bilgin Altınöz
TÜBA-KED | ICOMOS Türkiye Eğitim Komitesi Özel Sayı Editörleri

EDITOR'S NOTE

Cultural Heritage: Transfer of Knowledge and Education

Cultural heritage, with its tangible and intangible properties, has the effect of reinforcing a sense of belonging within the society and allows tolerance and intercultural dialogue through its nature that embraces diversity. Considering the ongoing crises, disagreements and conflicts in the world, an international consensus has emerged that public awareness to be developed about cultural heritage will be a tool for ensuring peace and tranquility within and between societies. Clearly, the method for wide-spreading the positive relationship with cultural heritage throughout the public is 'education'.

In order to transfer tangible and intangible cultural heritage to future generations through contemporary, scientific and innovative methods, it is required to develop the public-awareness and the sense of belonging within societies. Preservation of cultural heritage is only possible through the enhancement of the levels of knowledge, skills, experience and sensitivity of all related actors in the field—including decision-makers, experts and craftspeople. Especially acquaintance with elements of cultural heritage at earlier ages of childhood and youth is of essential importance for the conservation and sustainability of heritage.

The 25th issue of TÜBA-KED, prepared in collaboration with ICOMOS Turkey Training Committee, focuses on the theme of "Cultural Heritage: Transfer of Knowledge and Education". Thus, this special issue aims to discuss the close relationship of 'cultural heritage' and 'education' from different perspectives. Regarding the above-mentioned context, there are eight articles that touch on contemporary and innovative approaches to formal and informal education and training at national and international scales.

The eminent scholar, Dr. Jukka Jokilehto's article is the opening of this issue and draws the framework of the developments in the field of education in heritage conservation. In his article Dr. Jokilehto, who has personally contributed much to the enhancement of the notions of conservation theory and education, narrates his own experiences in this field.

Following three articles cover different topics related to education on archaeological sites. While Umut Almaç, Bilge Ar, Görkem Günay and Zeynep Kuban's article aims to reveal the importance of informal heritage education through site experience by giving the case of training architecture students for archaeological sites, Seçil Tezer, Güler Ateş and Ulrich Mania's article discusses another emerging topic on heritage protection in archaeological settlements, which is the engagement of local people for the appreciation of traditional building techniques. The authors present a unique case conducted by German Archaeological Institute in Pergamon in the western part of Turkey, in which the authors took part. The third article by Zeynep Kuban and Özlem Özcan brings to discussion the inclusion of children in heritage awareness raising activities on archaeological sites through the case of Limyra, an archaeological site in the south of Turkey, in which both of the authors actively took part.

Like these three articles which shed a light on the importance of using education as a tool for raising awareness of different groups, the following two articles take into consideration parallel issues regarding the training of craft skills. The first article of these two, authored by Sophie Norton discusses the programme dedicated to craft skills training in the UK under the guidance of Historic England. The latter by Nurdan Kuban, Esra Balcı ve Aynur Çiftçi gives a similar perspective for Turkey and draws attention to the significance of qualified workforce for heritage protection practices.

The last two articles of this special issue present two different education programmes which give specific emphasis on heritage values and sustainability of heritage places. Özgün Özçakır, Fokke Gerritsen and Aysel Arslan's article presents the approach, content and outcomes of an international post-graduate course addressing the challenges and potentials for the transformation of industrial heritage from a multi-disciplinary perspective. Likewise, Ebru Omay Polat and Nilüfer Yöney's article presents an international workshop which was realized with the cooperation of DOCOMOMO International in 2006, as an example for transferring the values of modern heritage to the society.

In the publication of the 25th issue of TUBA-KED, many people have contributions and efforts. As the editors of this special issue, we want to express our special thanks to the founding members of ICOMOS Turkey Training Committee, Prof. Dr. Zeynep Kuban, Assoc. Prof. Dr. Nurdan Kuban, Assoc. Prof. Dr. Ebru Omay Polat, Assoc. Prof. Dr. Aynur Çiftçi and Esra Ekşi Balcı for their efforts and support in the preparation process of this work, and for their contributions in drawing the theoretical framework of this issue.

We would like to thank to Prof. Dr. Muzaffer Şeker, the President of TÜBA, for his valuable support to TÜBA-KED; to the members of the editorial board of TÜBA-KED, Prof. Dr. Harun Ürer, Prof. Dr. Ebru Erdönmez, Assoc. Prof. Dr. Mert Nezih Rifaioğlu, Asst. Prof. Dr. Sarp Alatepeli and Assoc. Prof. Dr. Haydar Yalçın for accepting and supporting the publication of this special issue in collaboration with ICOMOS Turkey Training Committee; to Cansu Toprak for carrying out the heavy secretarial work and communications; to Fatih Akın Özdemir for his careful work in the typography and design of the journal; and to Asiye Komut for her support in the organization..

Last but not least, we are grateful to the esteemed authors of the articles in this issue for their contribution to this academic communication and discussion platform by sharing their experiences and scientific studies on cultural heritage education; as well as to the meritorious referees of this issue for very careful reviews, and constructive comments that had a significant role in improving the quality of the articles in this issue.

Assoc. Prof. Dr. B. Selcen Coşkun, Dr. Navin Piplani, Prof. Dr. A. Güliz Bilgin Altınöz
Editors of the TÜBA-KED | ICOMOS Turkey Training Committee Special Issue

EDUCATION AND TRAINING IN HERITAGE CONSERVATION

MİRASIN KORUNMASINDA EĞİTİM VE ÖĞRETİM

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 03 Haziran 2022	Received: June 03, 2022
Hakem Değerlendirmesi: 30 Haziran 2022	Peer Review: June 30, 2022
Kabul: 22 Temmuz 2022	Accepted: July 22, 2022

DOI : 10.22520/tubaked2022.25.005

Jukka JOKILEHTO*

ABSTRACT

This article has been prepared by the invitation of the ICOMOS Turkey Education Committee to share the author's personal experiences in education and training. Here, a significant emphasis is placed on the author's experience at ICCROM from 1971 to 1998. There are several reasons for this. The Second World War provided an important additional input to international developments in education and training, and ICCROM became a focal point in the process. The ICCROM was created by UNESCO to not only advise on conservation principles and approaches, but also – and perhaps more specifically – to advise on the development of international educational models in the conservation of different types of heritage resources. In this paper, the historical development of educational activities in the field of cultural heritage is analyzed with a comprehensive and detailed approach based on the author's personal experience, under the titles of 'Bases in ICCROM', 'Contribution to the Educational Guide', 'World Heritage Consulting'. It is hoped that it will shed light on the future. Recognition of heritage requires awareness, knowledge and hard work, so collaboration with building owners is needed as well as with managers and experts. In order to secure sustainable management for their heritage, it is necessary to understand what a 'heritage community' expects.

Keywords: ICCROM, education and training, architectural conservation, Educational Guide, World Heritage consultancy, ICOMOS CIF.

* Prof. Dr., University of Nova Gorica- jointly with IUAV, Venedik.
e-posta: nurdan.kuban[at]kocaeli.edu.tr ORCID: 0000-0001-6687-7663

ÖZET

Bu makale, ICOMOS Türkiye Eğitim Komitesi'nin davetiyle, yazarın eğitim ve öğretimdeki kişisel deneyimlerini paylaşmak üzere hazırlanmıştır. Burada, yazarın 1971'den 1998'e kadar ICCROM'da edindiği deneyime önemli bir vurgu yapılmaktadır. Bunun birkaç nedeni bulunmaktadır. İkinci Dünya Savaşı, eğitim ve öğretimde uluslararası gelişmelere önemli bir ek girdi sağlamış ve bu süreçte ICCROM bir odak noktası haline gelmiştir. ICCROM, yalnızca koruma ilkeleri ve yaklaşımları konusunda tavsiyelerde bulunmanın ötesinde, aynı zamanda -ve belki de daha belirgin biçimde- farklı türdeki miras kaynaklarının korunmasında uluslararası eğitim modellerinin geliştirilmesi konusunda danışmanlık yapması amacıyla UNESCO tarafından oluşturulmuştur. Bu bildiri 'ICCROM'daki dayanaklar', 'Eğitim Rehberi'ne Katkı', 'Dünya Mirası Danışmanlığı' başlıkları altında, kültürel miras alanındaki eğitim faaliyetlerinin tarihsel gelişimi, yazarın kişisel deneyimine dayalı kapsamlı ve ayrıntılı bir yaklaşımla analiz edilmekte ve bu çalışmanın kültürel mirasın korunması için geleceğe ışık tutması ümit edilmektedir. Mirasın tanınması farkındalık, bilgi ve çok çalışmayı gerektirdiğinden, yöneticiler ve uzmanlar kadar bina sahipleri ile de işbirliğine gereksinim duyulur. Mirasları için sürdürülebilir yönetimi güvence altına alabilmek adına, bir "miras topluluğu"nun ne beklediğinin anlaşılması gerekir..

Anahtar Kelimeler: ICCROM, eğitim ve öğretim, mimari koruma, Eğitim Rehberi, Dünya Mirası danışmanlığı, ICOMOS CIF.

Sir Bernard Melchior Feilden (1919-2008), a distinguished conservation architect in the UK, responds to the question: What is an historic building?

Briefly, an historic building is one that gives us a sense of wonder and makes us want to know more about the people and culture that produced it. It has architectural, aesthetic, historic, documentary, archaeological, economic, social, and even political and spiritual or symbolic values; but the first impact is always emotional, for it is a symbol of our cultural identity and continuity – a part of our heritage. If it has survived the hazards of 100 years of usefulness, it has a good claim to being called historic. (Feilden 1982:1)

Consequently, he claims, the aim of conservation is to prolong the life of what is recognised as heritage. Bernard also prepared the first draft for the Guidelines on Education and Training in the Conservation of Monuments, Ensembles and Sites (ICOMOS-CIF), adopted by the ICOMOS General Assembly in Colombo in 1993.

FOUNDATIONS AT ICCROM

This paper is a reflection of my personal experiences in the training and education of the conservation of the built heritage. Trained as architect in Finland, I was first introduced to conservation theory and methodology at ICCROM, the International Centre for the Preservation and Restoration of Cultural Property, in the 1970s, where I met some of the key persons in this field. An international, intergovernmental organisation, the task of ICCROM was to advise its Member States regarding the conservation of all types of physical heritage, not only architecture but also works art, collections of objects, archives and museums. ICCROM was founded by UNESCO in 1956 and it became active in 1959, when the first Director Harold James Plenderleith (1898–1997) entered the office in Rome. His deputy was Paul Philippot (1925-2016), Belgian art historian, who was already acquainted with the Italian Conservation philosophy. In 1971, Philippot was elected as successor to Plenderleith, remaining in office until 1977, when he in turn was succeeded by Bernard Feilden.

One of the first international training programmes developed by ICCROM was the Architectural Conservation Course (ARC), which was organised starting in 1966 in collaboration with the University of Rome and under the direction of Prof. Guglielmo De Angelis d'Ossat (1907–1992), former Director General of Cultural Heritage in Italy and the Dean of the Faculty of Architecture. I attended the Architectural Conservation Course in 1971. At the end of the course, Philippot

invited me to return as the coordinator of the course. Consequently, I also acted as an assistant to De Angelis d'Ossat. In this position, I was in constant collaboration with Philippot and with De Angelis, both fundamental elements in my educational experience.

If we look at the founding principles that guided the evolution of ICCROM from the 1960s onwards, we can see that the first three directors were essential in this process. Plenderleith, a recognised scientist gave the scientific basis, while Philippot, as an art historian elaborated the humanistic aspects of the recognition and conservation of human cultural expressions – to use the 2005 UNESCO definition. Bernard Feilden was the pragmatic professional who brought us into contact with the physical reality of the world. As an architect, I learnt much from Bernard Feilden who had a good comprehension of architecture not only as an individual building but also as a part of the built environment. Philippot for me became fundamental due his thinking that gave me a new approach that has since guided me in later research and practice.

In 1972, ICCROM collaborated with the USA in the organisation of the North American International Regional Conference at Williamsburg. Here, Philippot spoke of philosophy, criteria and guidelines of historic preservation, stressing the importance of the approach that should start with an inventory and the criteria recognising the creative quality, documentary significance and impact of the object on human consciousness. Even though the theory of conservation remains the same, the criteria of intervention need to be specific to each place, and should focus on the whole of the object, its context, and its history (Philippot 1972). These principles also reflect the thinking of Cesare Brandi (1906-1988), the founding director of the Italian Institute of Restoration (Philippot 2005). In fact, Philippot had already met Brandi in the 1950s when he was in Rome to write a thesis on the policies of the Institute of Restoration. It was also Brandi who proposed Philippot to be invited as humanist to assist the scientist, Plenderleith, at ICCROM.

The conservation approach of ICCROM was not limited to monuments and sites. There were close contacts with urban planners and other professionals involved in the conservation of historic cities, which was then an emerging topic. The Council of Europe organised several expert meetings already in the 1960s, which then resulted in the organisation of the European Architectural Heritage Year in 1975. It is in this spirit that the 1971 Architectural Conservation Course was also involved in an urban conservation project, including an exercise on the analysis of the historic centre of Capua, near Naples. The students, guided by experts, were hosted by the city

for five weeks in a big hotel on the coast, and the results of these analyses were later published by ICCROM. Philippot wrote in the preface to the publication:

It is now generally recognized that no efficient safeguard of monuments or historic centres can be adequately achieved as long as each building is treated as an isolated object. Fighting natural degradation will have little effect indeed as long as no action is taken at the level of the cause of decay and these are, in the first place, cultural, economic and social. Architectural conservation, therefore, has now to be approached within the larger ambit of town planning; and keeping in mind that all attempts at saving old buildings are bound to remain platonic as long as an adequate social and economical action cannot be undertaken to ensure them a convenient function and significance within the living context of the town. This requires, on the one hand, due acknowledgement of the specific values of the buildings as cultural factors in modern life, which implies a political will to safeguard them, and, on the other hand, a method of study of the urban structure. This method should assess the values of that which should be preserved, in such a way that the archaeological, historical and aesthetic aspects of individual buildings or complexes of buildings are systematically connected with the actual social, cultural and economic life of the town and its region as well as with the planning of their future development (ICCROM 1972).

In 1972, it was decided to use the same methodology for the study the historic centre of Tivoli, which was easier to access being close to Rome. Later, I had the opportunity to represent ICCROM in conferences organised during the 1975 European Architectural Heritage Year. These conferences introduced an international picture for the current understanding in the conservation and rehabilitation of historic urban areas, summarised in the Council of Europe recommendations adopted that year. It was also an important reference for the further development of the ICCROM ARC Course. When I was appointed responsible for the ARC course, it was organised on the general university pattern, which meant that the professors normally had weekly lectures for a certain number of weeks. To this were added foreign teachers who were invited according to their availability. The subjects were mixed up and it was not always easy for the participants to concentrate. I discussed this situation with both Philippot and De Angelis d'Ossat and prepared a detailed critical analysis of the contents of the course. Consequently, the subjects were re-organised on the basis of themes starting with the history and theory of conservation and then moving on to practical subjects, urban conservation, and legal frameworks. This approach was accepted by ICCROM for the future.

At the end of the 1972 course, I met the British architect, Dr Derek Linstrum (1925-2009), who had been appointed director of the International Historic Structures Course at the University of York, organised by the Institute of Advanced Architectural Studies (IoAAS) and the British Council. This course was conceived as a Master Course over a period of two years. However, during this period, there were short one-week modules open to other professionals. Philippot and Linstrum decided that my attendance to a short course in September 1972 would be an opportunity to strengthen the ties between ICCROM and IoAAS. During this course, I met Bernard Feilden and other British professionals, who were then invited to lecture at ICCROM in Rome. Consequently, this event gave ICCROM the possibility to further broaden the international character of the ARC course. Feilden soon became an important contributor not only to the course but also an advisor to ICCROM. In 1977, he was elected as the third Director of ICCROM.

Derek Linstrum knew that there was relatively little published in English about the history of conservation movement and associated theory. Therefore, he agreed with Bernard Feilden that I should apply for a doctorate at the University of York. This was taken as an ICCROM research project, and I could have free time when required. It was Philippot who proposed the title for my thesis: *A History of Architectural Conservation: The Contribution of English, French, German and Italian Thought towards an International Approach to the Conservation of Cultural Property*. I was registered for the research in 1978 and completed it around 1985. I was able to use ICCROM missions to examine the conservation practices in various countries, as well as also consulting archives in the UK, France, East Germany, Greece, and Italy. Particularly important were the libraries in Rome, including ICCROM's own, but the research also meant acquiring new and still available older publications for a personal library. This research was fundamental to my teaching activities. I was a regular lecturer at York and Derek Linstrum visited ICCROM. Therefore, we had a possibility to continuously monitor the progress of my research. At the same time, I started lecturing on the history of conservation also at ICCROM. This was possible because Prof. Carlo Ceschi who had been teaching it earlier was no more available.

INVOLVEMENT IN TRAINING GUIDELINES

In 1974, Philippot published an article in the ICCROM Newsletter on '*A typology of curricula for training of specialists in conservation*'. He noted that even though the importance of heritage conservation is by now recognised, there is still considerable confusion about the roles and qualifications of the different

disciplines. He noted, for example, that architectural training alone would not be sufficient to qualify for the conservation of architectural heritage. There was need for specialization either during or after university studies. The other disciplines that he listed included historians, art historians and archaeologists, as well as foremen, artisans, and conservation scientists, each playing a role in the conservation of specific aspects or specific types of heritage. The responsibilities depended not only on the qualification of the people but also on the recognition of the requirements of heritage (Philippot 1974). At this time, ICCROM organised three regular training programmes: Course on Architectural Conservation in collaboration with the University of Rome, Conservation of Mural Paintings in collaboration with the Italian Institute of Restoration, and Fundamental Principles of Conservation focused on scientific research and analysis, and based on the proposal by Plenderleith.

In 1984, proposed by the Polish architect and historian of art and culture, Andrzej Tomaszewski (1934-2010), the ICOMOS Executive Committee accepted the establishment of the International Training Committee (CIF, Comité International de Formation). The chairperson of the Executive Committee asked me as representative of ICCROM whether this proposal would be acceptable to ICCROM considering that one of ICCROM's mandates was indeed education and training. I responded that we welcomed Tomaszewski's initiative, and that the members of CIF representing universities in different countries would provide a network of contacts also useful for ICCROM.

One of the first initiatives of the CIF was to start discussing the proposal of preparing guidelines on education and training. During a CIF meeting in Montreal, in 1989, Feilden was invited to prepare the draft for these guidelines. We can also recall that Tomaszewski was elected Director of ICCROM in 1988, and he asked me to act as the Secretary General of CIF. Thus, I had an active role in the elaboration of the Training Guidelines, contacting ICOMOS committees and ICCROM Council members. The resulting Guidelines on Education and Training in the Conservation of Monuments, Ensembles and Sites, prepared in English and French, was adopted by the ICOMOS General Assembly in Colombo, in 1993. During the same meeting, I was elected the second president for the Training Committee.

In 1992, in the UK, at a Conference on Training in Architectural Conservation, organised by COTAC, Council on Training in Architectural Conservation, there was a discussion on the main profiles and required competences of the different disciplines needed to collaborate in conservation projects. The theme was

presented by Bernard Feilden, based on the draft ICOMOS Training Guidelines. The document proposed Multi-Disciplinary Collaboration in Conservation Projects in the context of the UK. It included not only architects and engineers of different qualifications but also scientists, economists, surveyors, contractors, curators, and administrators. It was noted that Conservation Officers, Curators, Conservators, Surveyors and Architects would need to study the whole range of conservation subjects, while the others, such as building owners and foremen, could select those suiting their specific requirements. The COTAC document was also presented to CIF at the meeting in Colombo, in 1993.

The importance of training of staff and specialists '*at all levels in the field of identification, protection, conservation, presentation and rehabilitation of the cultural and natural heritage*' had already been included in the World Heritage Convention. However, it was necessary to clarify the strategic approaches in the different cases. As a representative of ICCROM, I was asked to prepare a draft, which was discussed at ICCROM, ICOMOS and UNESCO, and then presented to the Bureau of the World Heritage Committee in July 1995. On this basis, the World Heritage Committee discussed the proposed training strategy concerning both cultural and natural heritage and extending to the needs in the different regions. The focus on education and training was later considered in the broader context of capacity building resulting in the adoption of the *World Heritage strategy for capacity building* at the World Heritage Committee meeting in 2011. In 2013, ICOMOS CIF also prepared the '*Principles for Capacity Building through Education and Training in Safeguarding and Integrated Conservation of Cultural Heritage Territorial Conservation Planning*', which specified the needs of different disciplines in terms of education and training in heritage conservation.

The topic of urban and territorial planning had already been part of ICCROM's Architectural Conservation Course, and there had been various field studies, such as the analysis of the historic centre of Capua in 1971, a study of Tivoli in 1972, and the study of Kotor in 1974. The Kotor exercise was possible due to the invitation by Prof. Tomislav Marasović, former student and regular lecturer at ICCROM. In the 1980s, there were several study periods organised in Ferrara with the support of the city architect Carlo Cesari and the Municipality of Ferrara. This also included the study of the cultural landscape of Ferrara that extended to the Adriatic Sea in the east. In 1995, the city of Ferrara was inscribed on the World Heritage List and extended to the cultural landscape of the Po Delta in 1999. In 1993, the opportunity was offered by an ICOMOS evaluation mission by myself to

the Sassi di Matera in southern Italy for the nomination on the UNESCO List. As a result, a series of yearly field workshops were introduced into the ARC programme, allowing the ICCROM ARC course to contribute to the debate on the conservation and rehabilitation of this city.

In 1995, ICCROM invited a number of conservation experts to discuss the Urban Conservation Initiative (UCI), which was proposed as a reference for a new programme in territorial conservation and planning. This initiative was later developed into the programme called ITUC, Integrated Territorial and Urban Conservation (Jokilehto 1999). This initiative was considered necessary taking into account the currently available education and training, already analysed in the 1995 Training Strategy, and the need to further stress the importance of territorial planning. The main goal of ITUC was to establish an international forum with its objectives falling into the following main areas: teaching, research, system of seminars, establishment of an information centre, technical cooperation. There were several expert meetings to discuss the contents and organisation of the programme, including Montreal in 1996, Rome in 1997, Recife in 1998. The first International Training Workshop, ITUC-97, was organised at ICCROM in Rome from February to April in 1997. The ITUC programme was taken over by Herb Stovel after my retirement from ICCROM in 1998.

The desired model profile of participants was presented in the form of a questionnaire, listing the set of competencies as a hypothesis regarding the knowledge, skills, and attitudes required by professionals in the field concerned. The questionnaire was circulated to the experts who had participated in the meetings, as well as to others, including all candidates who applied to the course. The questionnaire was answered by persons from 41 countries, representing urban planners, conservation architects, historians, government officers, and teachers. The needs that were indicated as requiring most attention in the conservation planning of historic urban and rural areas, included: focus on economic variables, focus on urban conservation and the environment, focus on the need to disseminate information, focus on developing countries operating with scarce resources, focus on influencing policy and policy makers, focus on community, and focus on integrated conservation planning and management.

Prof. Silvio Mendes Zancheti, urban planner and economist on sabbatical leave from the University of Pernambuco, Recife, spent this period mainly to use the resources at ICCROM. He became an important collaborator in the development of the ITUC programme. On his return to Brazil, he organised a regional ITUC

programme at the University in Recife, Centro de Estudos Avançados de Conservação Integrada-CECI, first focused on Brazilian city administrators then expanding to the other Latin American countries. The regional programme at CECI was organised in two phases. The first phase consisted of one year of research and on-line consultation. The second phase consisted of a period of one month of survey and planning of an historic urban area, organised in collaboration with the local planning office.

There were several other regional programmes in architectural and/or urban conservation initiated by ICCROM. In particular, one organised jointly with the Maghreb countries, Tunisia, Algeria and Morocco. This consisted of a number of seminars at ICCROM and in the countries concerned involving local professionals and administrators. The aim was plan for education and training. As a result, a two-year master course was organised in Tunis, in collaboration with Dr Abdelaziz Daoulati, Director of the Tunisian Heritage Authorities. This course was developed in collaboration with ICCROM, and it was open to all Maghreb countries, partly financed by Spanish and French governments. Later it was proposed to be taken over by the University of Tunis, which however was not successful.

WORLD HERITAGE CONSULTANCY

After my retirement from ICCROM at the end of July 1998, the first event was an invitation to China to examine potential World Heritage nomination together with Dr Henry Cleere (1926-2018), ICOMOS, and Dr Guo Zhan, responsible for the preparation of Chinese World Heritage nominations. At the end of 1999, the Secretary General of ICOMOS, Jean-Louis Luxen invited me to join the ICOMOS team on the evaluation of World Heritage nominations. This meant frequent visits to Paris to prepare the draft evaluations of the nominated properties, then discussed by the ICOMOS expert panel. It also meant a number of missions to sites and the attendance of World Heritage meetings. I worked in this position for seven years until 2006. After this experience, I was frequently consulted on World Heritage issues in countries, such as Italy, Iran, Azerbaijan, Georgia, Eritrea, China, Japan, Arab countries.

In various integrated urban conservation projects, I was joint with Carlo Cesari and Azar Soheil. Having already been involved in the evaluation of the historic centre of Baku, in Azerbaijan, I was asked by the administration to form a team for the preparation of an urban conservation plan, which was a World Heritage requirement. Apart from Cesari and Soheil we contacted some other Italian experts, with whom we prepared the plan in 2007-2008.

In 2011, I was invited to Eritrea to lecture, which then resulted in the invitation to be consulted on the World Heritage nomination of Asmara, the capital of the country. The same team of Baku again joined me. In this case, the city of Asmara organised their own office who prepared the plans, based on our instructions. Asmara was mainly built in the 1930s and 1940s, and it was interesting to find an archive with full documentation of all plans and drawings. All the documents of this archive were scanned to be used in the conservation assessment. We also proposed the structure for the management plan but insisted that the preparation of the plan was the task of the local authority. It became part of capacity building. In 2017, Asmara was inscribed on the World Heritage List under criteria (ii) and (iv) as: “Asmara: A Modernist African City”.

The third project in this period was in Iran. The Deputy to the Minister of Culture, Dr Mohammad Hassan Talebian was responsible for conservation, and he invited us to work on the preparation of the conservation plan for the historic city of Shiraz. The idea was that our team would instruct the methodology and monitor the process, while the surveys and mapping would be the responsibility of the local office, placed in Shiraz. This meant continuous communication over Internet complemented by several trips to Iran. The problem here as well as in Eritrea was and still the relative isolation of these countries and the difficulty to have access to resources. In all these cases, the main focus has been education and capacity building.

CONCLUDING REFLECTIONS

The Second World War gave an additional input to an international development in training. In this process, ICCROM became a focal point. It was in fact created by UNESCO not only to advise on conservation principles and approaches, but also, and perhaps even more specifically, on the development of international training models in the conservation of different types of heritage resources. From the 1960s to the 1990s, ICCROM organised the Architectural Conservation Course. To this were added courses on the conservation of mural paintings, courses for curators of museums and collections, as well as conservation of paper jointly with Japan, wooden architecture in collaboration with Norway, modern architecture in collaboration with Finland, etc.

In the local context, it would be possible to know exactly the materials and structures concerned and focus eventual training on relevant guidelines. Instead, when training is undertaken for an international audience, like in the case of ICCROM, the situation is different. Considering that the diversity of heritage is internationally recognised, the question was raised whether or not there should a

different conservation approach to the different types of heritage and different cultural contexts. Indeed, while it is necessary to look at each site in its specificity, the approach to conservation should be based on a clear methodology. Therefore, Paul Philippot considered that there could only be one conservation theory. This means that the basis of the methodological approach to the conservation and restoration of the different types of heritage resources can be based on the same framework while the specificity of each property would require different types of treatment. The fundamental aim of the ICCROM courses was in fact methodological with reference to the internationally adopted guidelines and conservation theory. In the 1972 ICCROM ARC Course, the participants came from several European and Latin American countries, as well as Canada, Ghana, Iran, Japan, Madagascar, Nepal, and Philippines. The building traditions, materials and structural systems varied from country to country, and there were also various issues related to the preparation of the participants. Even in Europe, there were countries, such as Italy, where the historic consciousness based on the concepts on historiography by Benedetto Croce (1866-1952) was guiding the approach. This could be compared to the northern countries where the approach was more pragmatic. Consequently, in the ARC course, the main scope was to focus training on methodology while any specific advice on technical solutions could be offered in discussions. We can distinguish between education, which aims to provide a broad philosophical and methodological approach, and training that aims to offer skills. However, even when dealing with practical exercises, such as the analysis of urban fabric or the preparation of mortar mixes, the scope was to emphasise a critical judgement in the recognition of the work and the required treatment in each case.

Personally, I was one who came from the northern countries, where of course we did study history of art and architecture, but where nevertheless the question of recognising something as heritage was rather limited. At the university, I studied architecture and urban design, and I also had practical experience having worked on the urban master plans of various cities. In Finland, such studies were based on the experience gained in modern architecture. Therefore, in urban planning, the aim was to design the new areas for existing cities taking into account the required functions, the landforms, and the integrity of the overall design. Regarding the existing built areas, the practice was to identify their dates of construction and judge for each area its functional limit when it could be mature for redevelopment. This was normally taken to be between 30 to 50 years. It is interesting that in the 21st century, Helsinki is still demolishing and redesigning existing buildings. Inside the remaining 19th or early 20th century, even though keeping the old elevations the insides often contain new shopping malls.

Even late 20th century buildings are being redeveloped. As a means to reduce carbon emissions in the next few decades, however, Finland's Ministry of the Environment considers that renovation would be much more effective than demolition followed by new building. This will be a crucial argument in the fight against climate change¹.

My doctoral thesis was written in the 1980s and published in 1999. It focused on the evolution of approaches to the restoration and conservation of historic structures. It was indeed a critical examination of the foundations of modern conservation movement as then expressed in the Venice Charter (1964). The second edition of my book, published in 2018, some thirty years after the thesis. Therefore, it contains the international developments ever since the 1970s and 1980s. It also shows the changes in attitudes, already anticipated in the Nara Document on Authenticity in 1994 and reconfirmed in the international conventions such as those of UNESCO and Council of Europe in 2005. The study shows a learning process that is reflected in the broadening international context. It is accompanied by an increasing number of nominations on the World Heritage List, and it is gradually also taking into account the context as an important reference for the significance of a place recognised as heritage and as vital for its preservation and safeguarding. Indeed, conservation begins to be fully integrated into the overall territorial management of the built and natural environment.

There are two important conditions to be considered when preparing nominations to the World Heritage List. One is the verification of the condition of integrity of the resource, meaning that all the elements that together contribute to the significance of the resource are considered. The other issue concerns the verification of the truthfulness, i.e., authenticity, of these elements in reference to the recognised significance.

Taking the World Heritage criterion (i), which requires "to represent a masterpiece of human creative genius", it is often used to justify the nomination of outstanding architectural design, such as the Historic Areas of Istanbul and the Old City of Dubrovnik. There are three properties inscribed only on criterion (i), i.e., Taj Mahal, Sydney Opera House, and the Temple of Preah Vihear in Cambodia, which are all individual architectural complexes. To be a masterpiece of human creative genius can be seen as reference to a work of art, which has been discussed by various philosophers. Brandi notes

that the recognition of the aesthetic quality, i.e., the form of the work of art, takes place in the human mind. This recognition, however, can only take place in the presence of the physical material, the matter. The work of art thus consists of the two aspects: the form and the matter. The form is intangible while the matter represents the aging and eventual changes over time, i.e., history. Paul Philippot refers to Brandi's concepts of phenomenology in works art, noting

Indeed, whatever period the work of art was created in, it gives itself to us hic et nunc, in the absolute present of perception. It lacks reality of its own until it is recognised by a consciousness, and this recognition is not the result of a judgment arising from an analysis, but the identification of a specificity within the perception itself and the point of departure for the historian's study. Thus, if art story is possible, it distinguishes itself from other historical disciplines as, rather than recounting the history of an event in the past, belonging to memory, it intends to create of history a reality that is present in the consciousness. In this sense, it is inseparable from the critique, to the extent that the latter aims to characterise the nature of this particular presence (Philippot 2005: 28).

Indeed, in the case of a work of art, as is indicated by Brandi himself, 'Restoration consists of the methodological moment in which the work of art is recognized in its physical being and in its dual aesthetic and historical nature, in view of its transmission to the future. Therefore, we are here talking about the integrity of the human creative genius in reference to significance. For Brandi, considering a work of art does not imply the function. Concerning architecture as a special human creation, Brandi states that it has similarity to the creation of a work of art. However, while architecture is not referred to an external object like paintings or sculptures, it has its reference in a pre-conceptual image that the artist creates in his mind: 'Now, when the artist constitutes the object, it is not the external object that he refers to, but the image he has inside himself: and this image is such precisely because it has a cognitive substance that is figurativity, and it is figurativity as its cognitive substance. ('Ora, quando l'artista si costituisce l'oggetto, non è all'oggetto esterno che si riferisce, ma all'immagine che ha dentro di sé: e questa immagine è tale proprio perché ha una sostanza conoscitiva che è figuratività, ed è figuratività in quanto è sostanza conoscitiva.')

Considering the architectural form, it certainly has aesthetic quality and therefore can be recognised as a work of art. However, it is the function that is mostly the reference for the architect designing buildings and settlements. It is in this sense that the World Heritage

¹ Ympäristöministeriö, 2021. *Purkaa vai korjata? Hiilijalanjälkivaikutukset, elinkaarikustannukset ja ohjauskeinot*. Helsinki (Finland's Ministry of Environment: Demolish or repair? Carbon footprint, cost of living and guidance) (Ympäristöministeriö 2021)

criterion (iv) requires for the nominated property: *‘to be an outstanding example of a type of building, architectural or technological ensemble or landscape which illustrates (a) significant stage(s) in human history’*. If the question is of an individual complex, such as monastery, bazaar or an industrial complex, the integrity can be mainly referred to the elements that together define its functionality. The functions may not necessarily be limited to physical relations but also symbolic. Furthermore, such complexes are generally always part of a larger built or natural context. In this sense, the ICOMOS Xi’an Declaration (2005) acknowledges the contribution of setting to the significance of heritage monuments and sites (ICOMOS 2005).

During the European Architectural Heritage Year in 1975, the Council of Europe concluded the findings of various conference at the concluding event in Amsterdam, declaring that the integrated urban conservation is of fundamental importance for the future of the architectural heritage, and that it *‘depends largely upon its integration into the context of people’s lives and upon the weight given to it in regional and town planning and development schemes’* (Council of Europe 1975). In the same spirit, the UNESCO Recommendation of 1976 states: *Every historic area and its surroundings should be considered in their totality as a coherent whole whose balance and specific nature depend on the fusion of the parts of which it is composed and which include human activities as much as the buildings, the spatial organization and the surroundings. All valid elements, including human activities, however modest, thus have a significance in relation to the whole which must not be disregarded* (UNESCO 1976).

What this implies is that the requirement of integrity needs to be referred to the entire city- not only to some section, such as an historic centre, recognised for its particular historic or aesthetic quality. In addition to the recognition of the artistic and architectural qualities of relevant parts, such as those referred to in the WH criterion (i), for the purposes of management, it is necessary to analyse the historical-functional and visual integrity of the entire city within its context. This has already been emphasised in the UNESCO 2011 Recommendation on the Historic Urban Landscape (HUL), which emphasises that the approach of integrated urban conservation needs specific tools, including the civic engagement tools, knowledge and planning tools, regulatory systems, financial tools, as well as capacity building, research, and information tools. These tools are associated with the sustainable social and economic development of the historic city, and it is not possible to limit their use to the protected areas only. Consequently, the planning and management of protected areas must necessarily be part of the general

integrated management, which considers the needs of the community in the entire city as well as in the protected areas.

The Japanese Machinami Charter of 2000 well describes the scope of integrated urban conservation. It notes that Machinami, usually translated as ‘Historic Town’, is a Japanese word that includes a nuance of the historic core, in both its tangible and intangible factors, its physical and spiritual aspects, that would be created by a ‘bond of spirits’.

Conservation of historic towns differs from the conservation of historic monuments, mainly because it is impossible to restrict the object of conservation to the material elements within given limits, as it would be for historic monuments. The continued use of traditional techniques linked to architecture, and daily living within certain standards, are also considered important actions leading directly to conservation. In other words, conservation of traditional houses or structures - as material objects - is an important element in the conservation of historic towns, but not its final purpose. That people should remain living there, that a vibrant life should develop, and that traditions be given new life and revive, is the aim of the conservation of historic towns (Machinami Charter 2000).

There has been an important development in the conception of heritage from individual monuments to historic sites with special characteristics, and finally to entire cities and cultural landscapes. At the same time the approach to conservation is no longer only reserved for specialists but necessarily involves all the different stakeholders. As a result, conservation of monuments and sites has been integrated as an essential element in the territorial planning and management. As a consequence, there is a need for efficient systems of communication and capacity building. Also training and education have been subject to development. Earlier, conservation was mainly limited to conservators, while today, due to the multidisciplinary nature of heritage conservation, there is need for many types of professions and even the community at large to be involved. Indeed, integrated urban conservation has its scope keeping historic areas alive and in sustainable use. Therefore, recognition of heritage requires awareness and knowledge and much work. It needs collaboration with the administrators and surveyors as well as with building owners. We need to understand what is required from a “heritage community” to be able to guarantee the sustainable management of continuity for their heritage.

REFERENCES

BRANDI, C. 1992.

Arcadio o della Scultura; Eliante o dell'Architettura, Roma, Editori Riuniti, p. 157.

COUNCIL OF EUROPE 1975.

European Charter of the Architectural Heritage, adopted by the Council of Europe, October 1975

FEILDEN, B. 1982(2003)

Conservation of Historic Buildings, London, Architectural Press - Elsevier.

ICCROM, 1972.

Il Centro Antico di Capua: Metodi di analisi per la pianificazione architettonica-urbanistica, (edited by I. Brock, P. Giuliani, C. Moisescu) Marsilio Editore, ICCROM and Faculty of Architecture, University of Rome.

ICOMOS, 2005.

Xi'an Declaration on the Conservation of the Setting of Heritage Structures, Sites and Areas, Xi'an, China.

JOKILEHTO, J. 1999.

ICCROM Integrated Territorial and Urban Conservation, ITUC, Programme - Phase I (1994 - 1998), Summary Report, unpublished ICCROM Paper.

MACHINAMI CHARTER 2000.

Machinami Charter, adopted by the Japanese Association for Machinami Conservation and Regeneration, in October 2000. Assented to by ICOMOS Japan National Committee, in December 2000.

PHILIPPOT, P. 1972

'Preservation and Conservation: Principles and Practices' in *Advisory Council on Historic Preservation, 1976., North American International Regional Conference*, Williamsburg, USA, September 1972, Washington, Smithsonian Institution Press, pp. 367-390.

PHILIPPOT, P. 1974

'A typology of curricula for training of specialists in conservation', Newsletter 2-5, International Centre for Conservation, July 1974, pp. 2.

PHILIPPOT, P. 2005

'The Phenomenology of Artistic Creation according to Cesare Brandi' in: Cesare Brandi, 2005. *Theory of Restoration*, Istituto Centrale del Restauro, Firenze, Nardini editore, pp. 27-41.

UNESCO 1976.

Recommendation concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas, adopted by the General Conference at its nineteenth session, Nairobi, 26 November 1976.

YMPÄRISTÖMINISTERIÖ, 2021

Purkaa vai korjata? Hiilijalanjälkivaikutukset, elinkaarikustannukset ja ohjauskeinot. Helsinki (Finland's Ministry of Environment: Demolish or repair? Carbon footprint, cost of living and guidance)

'ARKEOLOJİK ALANDA MİMARIN ROLÜ': UYGULAMALI BİR EĞİTİM MODELİ

'THE ROLE OF ARCHITECT IN ARCHAEOLOGICAL FIELD STUDIES': A PRACTICE-BASED TRAINING MODEL

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 16 Mart 2022	Received: March 16, 2022
Hakem Değerlendirmesi: 31 Mayıs 2022	Peer Review: May 31, 2022
Kabul: 20 Temmuz 2022	Accepted: July 20, 2022

DOI : 10.22520/tubaked2022.25.001

Umut ALMAÇ* - Bilge AR** - Görkem GÜNAY*** - Zeynep KUBAN****

ÖZET

Tarihi çevrede çalışan mimarın, ister arkeolojik verilerin daha etkin biçimde korunması için inşa edilecek bir koruma çatısının tasarımı, ister kazılarla ortaya çıkan yapıların belgelenmesi, isterse alanda gerçekleştirilecek bir anastylosis uygulamasının planlanması olsun, hangi amaçla alanda bulunduğundan bağımsız olarak bazı temel donanımlara sahip olması beklenir. Mimarın öncelikle; tarihi yapı ve çevrenin farkına varması, onu algılaması, anlaması ve değerlendirebilmesi gerekir. Mimarlık eğitiminde bu donanımın sağlanmasına ve arkeolojik alana yönelik eğitimlerin eksik olduğu gözlemlenmektedir. Bu çalışmada, pek çok farklı disiplinin katkısını gerektiren arkeolojik alan araştırmalarında; taşınmaz kültürel mirasın tespiti, belgelenmesi ve değerlendirilmesi ile ilgili çalışmalarda sorumluluk alacak mimar ve mimar adaylarının yetiştirilmesi için önerilen uygulamalı bir eğitim modeli tartışılmaktadır. Buna yönelik bir eğitim modelinin oluşturulması ve konunun gelecekte kredili bir ders olarak da mimarlık temel eğitimi içinde yerini alabilmesi amacıyla arkeolojik kazıların sürdüğü dönemlerde mimarlık lisans öğrencileri ile seçilen alanlarda bir dizi yaz okulu gerçekleştirilmiştir. Yaz okullarında arkeolojik alanlardaki zorluklar ve kazı ekiplerinin çok disiplinli yapıları gözlemlenmiş ve yapılan eğitimlerde mimarın belgelemenin yanı sıra çok sayıda başka roller alabileceği üzerinde durulmuştur. Eğitim sırasında geleneksel ölçüm teknikleri öğretilmiş ve tatbik edilmiş, aynı zamanda dijital yöntemleri de içeren uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, gelecekte atılması muhtemel

* Dr. Öğretim Üyesi, İTÜ Mimarlık Fakültesi, Harbiye, Taşkışla Cd. No:2, 34367 Şişli/İstanbul, Türkiye
e-posta: almacum[at]itu.edu.tr ORCID: 0000-0002-9038-2502.

** Doç. Dr., İTÜ Mimarlık Fakültesi Harbiye, Taşkışla Cd. No:2, 34367 Şişli/İstanbul, Türkiye.
e-posta: bar[at]itu.edu.tr ORCID: 0000-0002-5852-1779

*** Ar. Gör., İTÜ Mimarlık Fakültesi Harbiye, Taşkışla Cd. No:2, 34367 Şişli/İstanbul, Türkiye.
e-posta: gunaygo[at]itu.edu.tr ORCID: 0000-0002-2664-669X

**** Prof. Dr., İTÜ Mimarlık Fakültesi Harbiye, Taşkışla Cd. No:2, 34367 Şişli/İstanbul, Türkiye.
e-posta: kuban[at]itu.edu.tr ORCID: 0000-0002-4385-6875

adımlar da göz önünde bulundurularak, doğrudan arkeolojik alanda gerçekleştirilen bu yaz okullarının teorik çerçevesi ve pratik uygulamaları, yapılan gözlem ve tespitler ve katılımcıların geribildirimleri sonucunda yapılan değerlendirmeler üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arkeoloji, kültürel miras, mimarlık, mimari belgeleme, mimarlık eğitimi, arkeolojik alanda koruma, arkeolojik alanda mimarın rolü.

ABSTRACT

The architect working in the historical environment is expected to have some basic knowledge, regardless of the specific purpose of their work, whether it is the design of a protection roof to be built for more effective preservation of archaeological data, the documentation of new architectural data revealed by excavations, or the planning of an anastylosis application to be carried out in the area. First of all, the architect; must be able to perceive, understand and evaluate the historical structure and environment. It is observed that the provision of this knowledge in architectural education and the training of architects for the archaeological site are lacking. In this study, in archaeological field research that requires the contribution of many different disciplines; a practical training model proposed for the education of architects and architect candidates who will take responsibility in studies related to the identification, documentation and evaluation of immovable cultural heritage is discussed. A series of summer schools were organized in selected sites with undergraduate architecture students during the active season of archaeological excavations in order to create an education model for this and to enable this topic to be able to take its place in architectural education as a credit course in the future. The difficulties in archaeological sites and the multidisciplinary nature of the excavation teams were observed in the summer schools, and it was emphasized that the architect could take on many other roles besides documentation. During the training, traditional measurement techniques were taught and applied, and introductions to digital methods were given. In this study, considering the possible steps to be taken in the future, the theoretical framework and practical applications of these summer schools held directly at the archaeological site, the observations made, and the evaluations of the feedback of the participants are handled.

Keywords: Archaeology, architecture, architectural survey, documentation, architecture education, conservation in archaeological sites, role of architect in archaeological sites.

TÜRKİYE'DE ARKEOLOJİK ÇALIŞMALAR VE BU ALANDA İHTİYAÇ DUYULAN İNSANGÜCÜ

Tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapan ülkemizde, kültürel mirasın tespiti, belgelenmesi ve sunumu ile ilgili çok sayıda çalışma yürütülmektedir. 2021 yılında Türkiye'de T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı denetiminde toplam 571 kazı ve yüzey araştırma faaliyeti gerçekleştirilmiştir (URL 1). Bu faaliyetler içinde; kazı, kurtarma kazısı, yüzey araştırması, sualtı araştırması, sualtı kazısı ve yatırım alanı/baraj kazıları bulunmaktadır. Arkeolojik alanlarda yürütülen çalışmaların her geçen yıl artması ve buna paralel olarak eski uygarlıklara ilişkin bilgilerimizi sorgulamamıza yol açan yeni bulguların elde edilmesi, tarihi alanlarımızın daha görünür olmasına, bilim insanları arasındaki tartışmaların zenginleşmesine ve kamuoyunun bu alana duyduğu ilginin artmasına neden olmaktadır.

Kültürel miras alanı ile ilgili çalışmaların artmasıyla birlikte bu alanda ihtiyaç duyulan insan gücünün yetiştirilmesi de önem kazanır. Gerekli bilgi ve becerilere sahip insan kaynağının ülkemizde sınırlı olması nedeniyle bilimsel ve sürdürülebilir çalışmaların gerçekleştirilebilmesi için etkili insan gücü planlamasına ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle son yıllarda teorik ve uygulamaya dayanan yöntemlerle çeşitli disiplinleri kapsayacak biçimde kültürel miras alanında kapasitenin artırılmasına yönelik projelerin¹ geliştirilmesi alana önemli katkılar sağlamaktadır. İlgili projeler, farklı meslek gruplarına yönelik çevrimiçi ve yerinde eğitim programları, uygulama pratiğine dayalı atölyeler,² kamuoyu ve yerel aktörlerle bilgi alışverişi gibi etkinliklerle kültürel miras alanındaki bilgi ve yeteneklerin artırılmasını amaçlamaktadır. Bu çalışmada, söz konusu disiplinlerden birkaçını barındıran arkeolojik alanlarda; taşınmaz kültürel mirasın tespiti, belgelenmesi ve değerlendirilmesi ile ilgili çalışmalarda sorumluluk alacak mimar ve mimar adaylarının yetiştirilmesi tartışılmaktadır.

¹ "Türkiye'nin Arkeolojik Varlıklarının Korunması (Safeguarding Archaeological Assets of Turkey, SARAT) başlıklı proje, Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü (BIAA) tarafından yürütülmektedir ve Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED) ile Uluslararası Müzeler Konseyi İngiltere Şubesi (ICOM UK) proje ortağıdır (URL 3). "Kültürel Mirasın Korunmasında Kapasite Geliştirilmesi-KORU" başlıklı proje ise Kültürel Mirası Koruma Derneği tarafından yürütülmüştür; Edinburgh World Heritage proje ortağıdır (URL 4).

² Mimari mirasın korunmasında nitelikli ustaların yetiştirilmesi ile ilgili olarak Nurdan Kuban ve Yegan Kahya tarafından hazırlanan çalışma, özellikle bu alandaki eğitim faaliyetleri ve tecrübesi hakkında bilgiler sunmaktadır (Kuban ve Kâhyâ, 2016).

ARKEOLOJİK ALANDA MİMAR VE EĞİTİMİ

19. yüzyıl başından günümüze dek mimar ve arkeologların ilişkisini tarihsel süreçte değerlendiren araştırmalarda, kültürel miras yönetimi kavramının birçok disiplini yeniden bir araya getirdiği ve özellikle bu iki meslek grubunun ortak paydada paylaştığı alanların gün geçtikçe arttığı vurgulanmaktadır (Emerick 1997: 52). Son elli yılda ivmelenen teknolojik gelişmelerin kültürel miras alanındaki çalışmalarda da yaygınlaştığı ve bu durumun alandaki meslek gruplarının etkileşimini arttırdığı, mimarlık mesleğinin de bu yeni ortamdan etkilendiği ifade edilebilir. Diğer disiplinlerle iş birliklerinin ve ortak çalışmaların artmasıyla mimarların arkeolojik alanlardaki varlığı pekişmektedir. Benzer biçimde, Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi'nin [International Council on Monuments and Sites – ICOMOS] 1990 yılında yayınladığı "Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü", arkeolojik miras kavramı içinde mimari yapıtların varlığını vurgulayarak bu mirasın sonraki kuşaklara aktarılabilmesi için yapılacak çalışmaların birçok disiplinin etkin iş birliğine dayandırılması gerektiğini ifade etmektedir (ICOMOS, 1990).

Arkeolojik alanlar özelinde mimarlık mesleğini sadece "koruma" kavramı çerçevesinden değerlendirmek uygun olmaz. Mimarlık aynı zamanda arkeolojik miras üzerinden geçmişte var olan uygarlıklar, kültürler ve gelenekler hakkında bilgiler sunarak onları anlamamıza ve yorumlamamıza katkı sağlar. "Katkı" olarak tanımlanan kavram; küçük yaştan başlayarak çocuklarda kültürel miras bilincinin artırılmasından, arkeolojik alanlarda ziyaretçi yönetimi ile ilişkili her türlü tasarıma kadar geniş bir yelpazede faaliyetleri ve çalışmaları kapsamaktadır. Dolayısıyla, arkeolojik alanlarda mimarın rolü geçmişte olduğu gibi "mimarlık tarihi" ve "mimari koruma" alanlarındaki mesleki faaliyetlerin ötesine geçerek kültürel mirasın sosyal çerçevesi ve mimari tasarım gibi daha önce sınırlı olan alanlarda da genişlemektedir.

Tarihi çevrede çalışan mimarın, ister arkeolojik verilerin daha etkin biçimde korunması için inşa edilecek bir koruma çatısının tasarımı, ister kazılarla ortaya çıkan yeni verilerin belgelenmesi, isterse alanda gerçekleştirilecek bir *anastylosis* uygulamasının planlanması olsun, hangi amaçla alanda bulunduğundan bağımsız olarak bazı temel donanımlara sahip olması beklenir. Mimarın öncelikle; tarihi yapı ve çevrenin farkına varması, onu algılaması, anlaması ve değerlendirebilmesi gerekir. Türkiye'deki üniversitelerin mimarlık bölümü lisans ders planlarında, tarih öncesi devirlerden başlayarak Anadolu'daki çeşitli uygarlıkların mimari özellikleri, ilişkileri ve etkileşimleri hakkında bilgiler sunan zorunlu ve seçmeli mimarlık tarihi dersleri

bulunmaktadır.³ Benzer biçimde, mimarlık eğitimi alan lisans öğrencilerine tarihi yapı ve çevrenin korunmasına ilişkin genel kavramları sunan ve kültürel mirasa karşı duyarlılık geliştiren dersler verilmektedir. Burada elde edilen temel bilgilere ek olarak, mimari belgeleme ve araştırma üzerine yoğunlaşan, mevcut durumu mimari çizimlerle ifade edebilme becerisi kazandıran ve bir koruma projesinin hazırlanmasında izlenen metodolojiyi aktaran stüdyolar da bulunmaktadır. Ancak Türkiye ve Kuzey Kıbrıs'taki 118 mimarlık bölümünde mesleki eğitimdeki farklılıklar, kültürel miras konusundaki derslerin ders programlarındaki ağırlıkları, dönemleri ve içeriklerine de yansımaktadır.⁴ Bazı üniversitelerde mimarlık eğitimi alan lisans öğrencileri, buldukları kurumlar içerisinde kültürel mirasın belgelenmesi ve araştırılması konusunda zorunlu veya seçmeli herhangi bir derse erişim sağlayamamaktadır. Daha köklü üniversitelerin mimarlık bölümlerinde ise mimari belgeleme konusunda uygulamaya dayalı ve grup çalışması ile tamamlanan stüdyolar, genellikle bütünlüğünü koruyan tekil tarihi yapılar üzerinden yürütülmekte ve arkeolojik alanlar genelde kapsam dışında kalmaktadır. Bu nedenle, Türkiye'deki çok sayıda kazı ve yüzey araştırmasında mimari belgeleme ve araştırma konusunda sorumluluk alabilecek eleman bulunmasında güçlük yaşanmaktadır. Çoğu arkeolojik kazı ekibi içinde bir mimari belgeleme grubu veya uzmanı yer almamaktadır. Lisans seviyesinde mimarlık ve arkeoloji öğrencilerinin bu konuda yeterli donanıma sahip olmamaları nedeniyle çok zaman arzu edilen nitelikte belgeleme ve araştırma yapılamamaktadır.

Arkeolojik alanlarda belgeleme ve araştırma konusu, ICOMOS'un "Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü"nde sırasıyla 4. ve 5. maddelerinde ele alınmıştır (ICOMOS, 1990). Tüzük, arkeolojik alanların korunması ve yönetimi için ayrıntılı bilgiye ihtiyaç duyulduğunu, bilgilerin elde edilmesi için gerçekleştirilecek bilimsel araştırmalarda arkeolojik veriler zedelenmeden farklı yöntemlerin ve testlerin kullanılabilmesini ifade etmektedir. Söz konusu belgeleme ve araştırma sürecinin en önemli ayaklarından biri arkeolojik alanlardaki açmaları ve anıtları hem çevresiyle ilişkilendiren hem de bunların mevcut durumlarını çok daha ayrıntılı biçimde ifade eden farklı ölçekteki çizimlerin hazırlandığı mimari belgeleme aşamasıdır. Ahunbay (2010: 110), yerleşimle ilgili

sağlıklı bir değerlendirmenin yapılabilmesi için belgeleme çalışmasının alanın ve alandaki yapıların tüm evrelerini ve katmanlarını kapsaması gerektiğini ifade etmektedir. Belgelemenin ne amaca hizmet edeceğine bağlı olarak, neyin belgelenmesi gerektiğini algılamak, değerlendirmek ve sonrasında çizim tekniği, anlatım dili ve detaylarına karar vermek, bilgi ve beceri gerektiren bir süreçtir.⁵ Alanın veya yapıların sergilediği tabakalar veya değişimler, mevcut hasarlar, malzeme kullanımı veya yapısal sorunlar gibi çok farklı tipteki bilgiler belgeleme çalışmalarının odak noktaları olabilmektedir.

EĞİTİM ATÖLYESİ

AMAÇ VE YAKLAŞIM

Arkeolojik alanlarda mimari belgelemeye ilişkin yukarıda tanımlanan insan kaynakları probleminin hafifletilmesi amacıyla çalışma grubu tarafından bir eğitim atölyesi önerisi geliştirilmiş ve birbirini takip eden iki yıl bu öneri uygulamaya geçirilmiştir.⁶ Önerilen eğitim atölyesi, sorunun çözümü için başlangıç seviyesindeki bir adım olarak görülebilir; özellikle arkeolojik alanlara ilgili duyan, bu alanda akademik stajını gerçekleştirmek isteyen mimarlık lisans seviyesindeki öğrencilerin hem teorik hem teknik bilgilerinin pekiştirilerek arkeolojik kazı ve yüzey araştırmalarında daha faydalı birer ekip üyeleri olmaları hedeflerden biridir. Böylece öğrencilere bu alandaki mesleki açıklar işaret edilirken geleceklerine ilişkin alternatif perspektifler de sunulmaktadır. Atölye kapsamındaki sunumlar ve tartışmalarda, arkeolojik alanda mimarlık mesleğinin ilişkili olduğu diğer konu ve alanlar hatırlatılırken alanın çok disiplinli yapısı gereği diğer meslek grupları ile ortak çalışma yürütme becerisi vurgulanmaktadır. Atölye, arkeolojik alanda ekip olarak çalışmanın gerekliliğini, mimar olarak ekip içinde var olmanın anlamını ve birbirini tamamlamanın

³ İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü'nde, özellikle lisans dönemi zorunlu derslerin müfredatının oluşturulması hakkında genel bir bakış için bkz: (Kolay ve Kuban 2009: 674, 676-677).

⁴ Mimarlık lisans programı bulunan üniversitelere ilişkin bilgiler Yükseköğretim Kurulu web sayfasından alınmıştır (URL 2). Aynı üniversite içinde bulunan İngilizce ve Türkçe programlar ile burs oranına göre değişen seçenekler göz önünde bulundurulurken sadeleştirme yapılmıştır.

⁵ ICOMOS tarafından hazırlanan ve 1996 yılında Sofya'da kabul edilen "Anıtların, Yapı Gruplarının ve Sitlerin Kayıt Edilmesine İlişkin Esaslar" başlıklı tüzük, kültürel mirasın "kayıt" edilmesine ilişkin genel ilkeleri ve konuları ele alan uluslararası bir metindir (ICOMOS, 1996). İngiltere'de 400'den fazla tarihi anıt, yapı ve alanı koruyan ve yöneten bir yardım kuruluşu olan "English Heritage"ın yayınladığı mimari belgelemeye ilişkin yayınlar da önemli başvuru kaynakları arasında sayılabilir (Adams 2016, Andrews 2013, Bowden 2002, Historic England 2018). Benzer biçimde, bilimsel esaslara dayalı koruma pratiğinin geliştirilmesi için bilginin üretilmesi ve yaygınlaştırılmasını amaçlayan özel bir uluslararası araştırma enstitüsü olan Getty Conservation Institute'un hazırladığı "Miras Alanlarının Korunması için Kayıt, Dokümantasyon ve Bilgi Yönetimi" başlıklı yayın da bir kılavuz metin niteliğindedir (Letellier et al. 2007).

⁶ Atölyelerin yürütücüleri mimarlık, arkeoloji ve inşaat mühendisliği temel eğitimlerine sahip mimarlık tarihi, belgeleme ve koruma alanları üzerine uzmanlaşmış dört üyeden oluşmaktadır.

önemini kavramaları için öğrencilere uygun bir ortam sunmaktadır.

Son yıllarda uzaktan algılama teknolojisindeki gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkan yeni araçlar, yazılımlar ve yöntemler kültürel miras ile ilişkili tüm alanlarda yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Tarihi çevredeki mimari belgeleme çalışmalarında alanda verilerin toplanması, elde edilen verilerin işlenmesi, değerlendirilmesi ve sunumunda faydalandığımız araçlar da hızlı bir biçimde evrilmektedir. Williamson ve Warren-Findley (1991, 16), bu teknolojilerin takip edilmesi gereken güçlü araçlar olarak işlev gördüğünü ancak araştırma süreçlerini zedeleme potansiyelleri nedeniyle araştırmacıların bu konuda dikkat etmeleri gerektiğini vurgular. Burada, alanımızı etkileyen iki farklı konunun; verinin büyüklüğü ve elde edilme biçiminin tartışılması gerekiyor. Özellikle verilerin elde edilme biçimi hem alanda hem de ofiste alışageldiğimiz mimari belgeleme ve değerlendirme süreçlerini değiştiriyor. Belgelemenin, üzerinde çalışılan yapı ve yapı gruplarını incelemek ve anlamak için de kullanılan bir araç olduğu varsayıldığında, bu işlemi artık çok kısa sürelerle sıkıştıran araçların araştırmanın nesnesi ile temasımızı kısıtladığı ve çoğu zaman ortadan kaldırdığı, dolayısıyla; görerek, yakından bakarak, dokunarak, çizerek, ölçerek elde ettiğimiz “deneyimleme” sürecini zedelediği söylenebilir. İşte bu nedenle, çalışmaya konu olan eğitim modeli geleneksel belgeleme yöntemlerinden yola çıkan ama aynı zamanda yeni teknolojilerin sunduğu faydaların da bilincinde olarak dijital ve geleneksel araçlar arasındaki sağlıklı dengeyi sağlamayı, öğrencilerimizin tarihi çevre ile temasını en üst düzeye çıkararak “deneyimleme” sürecini zenginleştirmeyi hedeflemektedir. Programdaki yürütücü üyelerin uzmanlık ve ilgi alanlarının çeşitliliği ve program süresince tartışılan konuların farklı çalışma alanlarından seçilmesi de kültürel miras alanının çok disiplinliliğini yansıtmaya bakımından önemlidir. Eğitim programının içeriği ve bu içeriğin sunulma biçimi, ICOMOS’un 1993 yılında yayınladığı “Anıt, Grup ve Sitlerin Korunması için Eğitim ve Öğretim Kılavuzu” ile uyumludur. Bu bağlamda, kılavuz, koruma pratiğinin disiplinlerarası olması nedeniyle eğitiminin de multidisipliner yapıda olması gerektiğini, gerekli eğitim ve öğretimi elde etmenin farklı yöntemleri bulunabileceğini ve özellikle pratik uygulamalı eğitimin teşvik edilmesi gerektiğini ifade etmektedir (ICOMOS, 1993).

DENEYİMLER: ATÖLYE 1. APOLLONIA AD RHYNDACUM – ATÖLYE 2. LIMYRA

Bu amaçlar doğrultusunda, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü’nde araştırmalarını mimarlık tarihi ve koruma disiplinlerinde sürdüren ve arkeolojik

alanlarda çalışma deneyimine sahip dört akademisyen olarak, üniversitemiz bünyesindeki lisans öğrencilerinin katılımıyla, “Arkeolojik Alanda Mimarın Rolü” başlığı altında bir eğitim atölyeleri dizisini organize etmeye başladık. 2018 senesinde mimarlık eğitimlerinin farklı dönemlerinden 15 öğrencinin katıldığı birinci çalıştay, Bursa, Akçalar ve Gölyazı’da (Aktopraklık Höyüğü ve Apollonia ad Rhyndacum⁷) hayata geçirildi. Ertesi sene organize edilen Antalya, Saklısu’daki (Limyra)⁸ ikinci atölyemiz ise 16 katılımcıyla gerçekleştirildi (Foto. 1).⁹

Foto. 1: 2018 ve 2019 yılları “Arkeolojik Alanda Mimarın Rolü Atölye Çalışması” posterleri / “Architect in Archaeological Field Studies” workshop posters in 2018 and 2019.

Atölyeler süresince katılımcılar, buldukları antik kentlerdeki *in-situ* konumdaki mimari kalıntıları ve bağlamından uzaklaşmış, bazen yeniden kullanılmış mimari parçaları okuma, anlama, belgeleme ve yorumlama konusunda bir dizi teorik ve uygulamalı eğitim aldılar. Geleneksel yöntemlerle mimari belgelemenin prensiplerini öğrendiler ve grup çalışması ile çeşitli arkeolojik kalıntıların ve mimari parçaların krokilerini çizip elle ölçülerini alarak teknik çizimlerini oluşturma denemeleri gerçekleştirdiler (Foto. 2-3).

Plan düzlemindeki uygulamalarla başlayan belgeleme pratikleri, seçilen yapı ve yapı kalıntılarının eskizlerinin hazırlanması ve çelik metre, çekül, su terazisi ve ip gibi geleneksel belgeleme araç ve

⁷ Aktopraklık Höyüğü kazı başkanı Prof. Dr. Necmi Karul’un desteği ile kazı evi atölye süresince hem konaklama hem de lojistik merkezi olarak kullanılmıştır. Apollonia ad Rhyndacum Antik Kenti’nde Prof. Dr. Derya Şahin ve Prof. Dr. Mustafa Şahin’in bilgisi dahilinde mimari belgeleme pratikleri gerçekleştirilmiştir.

⁸ Limyra’da gerçekleştirilen atölye çalışması, 2019 yılında kazı ekibi tarafından yürütülen diğer tüm çalışmalara ilişkin bilgilerle birlikte, kazı ekibince hazırlanan bir makalede sunulmuştur (Seyer et al., 2020: 219–263).

⁹ 2020 ve 2021 yılları için tasarlanan atölyeler konu ile ilgili yazışma ve organizasyon başlatılmakla birlikte pandemi sürecinin doğurduğu olumsuzluklar nedeniyle gerçekleştirilemedi.

Foto 2: Limyra kent surlarındaki atölye çalışması, 2019 / *Architectural documentation of a section of the city walls of Limyra, 2019.*

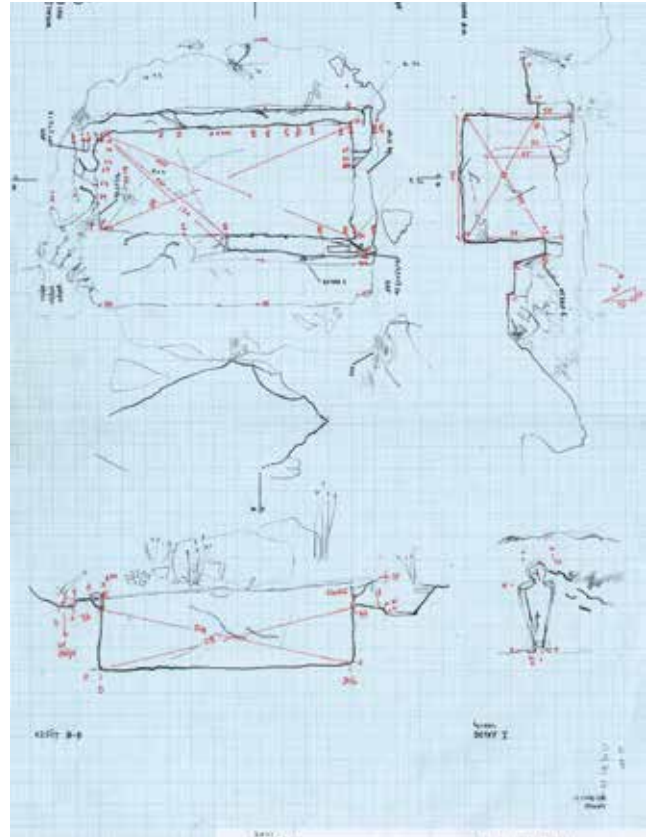
Foto 4: Apollonia ad Rhyndacum'da nekropol alanındaki atölye çalışmasından bir görünüm, 2018 / *Drawing exercise in the necropolis area at Apollonia ad Rhyndacum, 2018.*

yöntemlerinin pekiştirilmesini hedeflemiştir (Foto. 4-5, Şekil 1-2). Özellikle ücra noktalarda bulunan kalıntıların belgelenmesinde kimi zaman dijital araçlardan faydalanmak mümkün olmamaktadır; bu gibi durumlarda geleneksel yöntemler kullanılır. Dolayısıyla, basit belgeleme araçlarının nasıl ve hangi durumlarda kullanılacağına hâkim olmak, bu tip araçlar kullanılırken ne tür hataların ortaya çıkacağını öngörebilmek, belgelemenin planlamasını yapabilmek ve nitelikli ürünler elde edebilmek için son derece önemlidir. Zamanın ve insan kaynaklarının daha verimli kullanılabilmesi bakımından çoğu durumda geleneksel belgeleme yöntemleri ile modern teknikler birlikte kullanılmaktadır. Geleneksel yöntemlerin dayandığı temel bilgilere sahip olmak dijital araçların daha verimli kullanılmasına katkı sağlamaktadır.

Atölyelerde, arkeolojik alanlarda sıklıkla kullanılan nivo ve total station gibi optik ve elektronik belgeleme ekipmanları hakkında da bilgiler sunuldu. Öğrencilerin söz konusu araçları ve bu araçlardan elde edilen verileri ilk elden deneyimleyebilmeleri için alanda seçilen yapı ve yapı kalıntılarının kesit ve görünüşlerinin hazırlanmasına yönelik grup

Foto 3: Limyra'da damı mari parça çizimi çalışması, 2019 / *Architectural fragment drawing exercise in Limyra, 2019.*

Şekil 1: Apollonia ad Rhyndacum'da nekropol alanındaki kayaya oyulmuş bir lahdin kroki çalışması (haz. Nida Ekenel), 2018 / *Plan sketch with measurements of a rock-cut tomb in the necropolis area at Apollonia ad Rhyndacum (drawn by Nida Ekenel), 2018.*

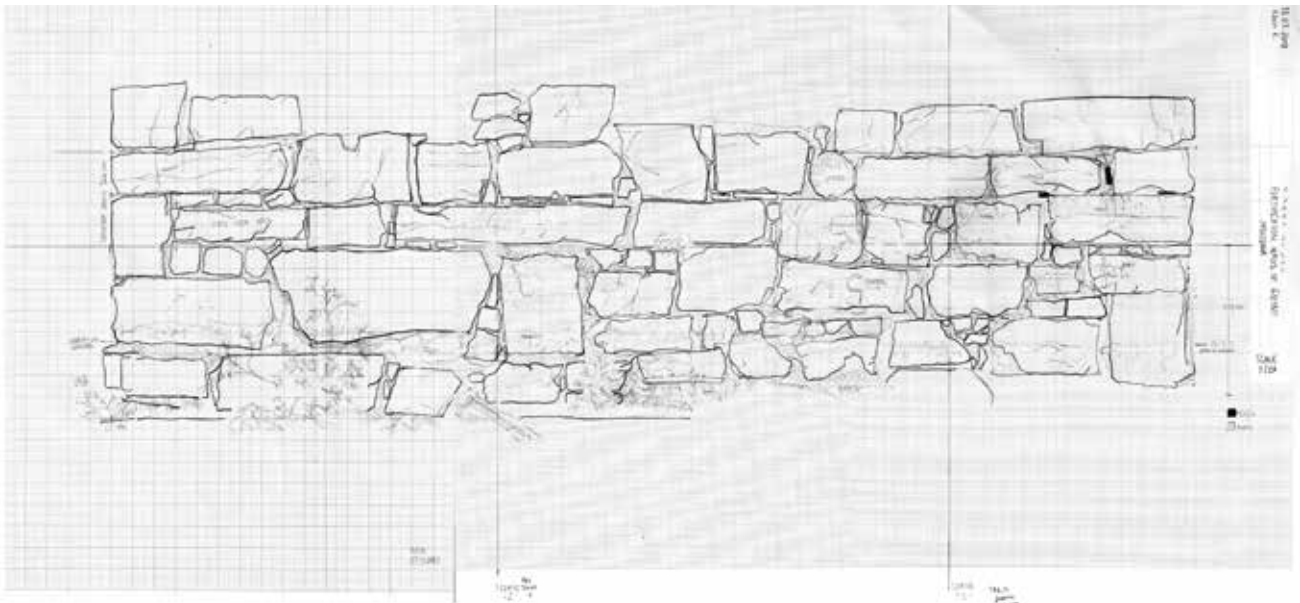
Foto 5: Apollonia ad Rhyndacum'da kent surlarına ait bir burç kalıntısının mimari belgeleme çalışması, 2018 / *Architectural documentation of the archaeological remains of a tower of the city walls of Apollonia ad Rhyndacum, 2018.*

çalışmaları gerçekleştirildi (Foto. 6, Şekil 3). Böylece, belgelenen nesnenin ve içinde bulunduğu ortamın kendine özgü koşullarına bağlı olarak, ihtiyaç duyulan verileri elde edebilmek için farklı araç ve yöntemlerin

kullanılabileceği fikri öğrenciler tarafından tecrübe edildi.

Günümüzde arkeolojik alanlarda mimariden küçük buluntu belgelemesine kadar her alanda yaygın bir şekilde kullanılan fotoğraf ve nokta bulutu temelli mimari belgeleme yöntemleri ve farklı katmanlarda mekansal analizleri mümkün kılan Coğrafi Bilgi Sistemleri (GIS) hakkında seminerler düzenlendi. Fotoğraf temelli belgeleme yöntemlerine basit bir uygulama ile giriş yapılabilmesi için rektifiye edilmiş fotoğraflar üzerinden tarihi bir duvarın cephesi belgelendi. Yaklaşık 68 metre uzunluğunda ve yer yer yüksekliği 4 metreye ulaşan yığma bir duvar üzerinde sistemli biçimde oluşturulan referans noktalarının total station kullanılarak koordinat okumaları yapılırken aynı zamanda yeterli sayıda referans noktasını kadraja alan çok sayıda fotoğraf çekildi. Fotoğraf temelli belgeleme için tasarlanmış bir yazılım yardımıyla (Perspective Rectifier) fotoğraflar rektifiye edildi ve çizimlerde altlık olarak kullanıldı.

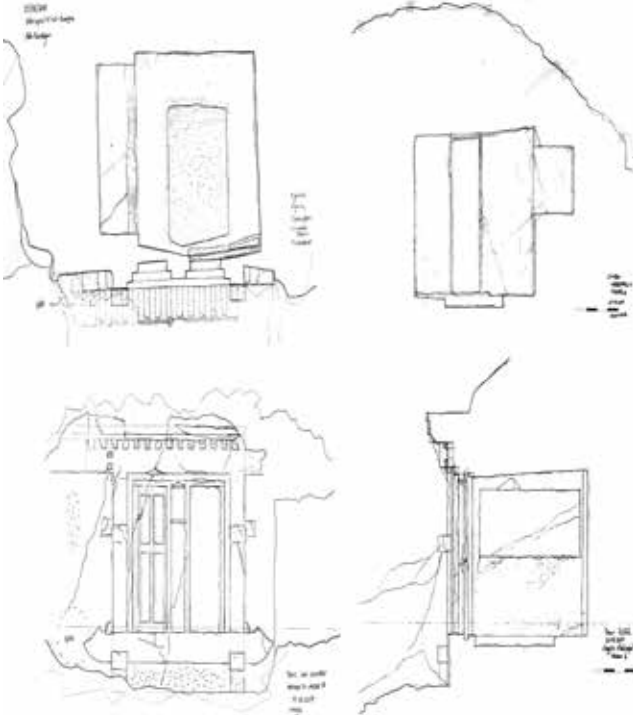
Alan çalışmalarında farklı yöntemlerle elde edilen verilerin sayısal ortama (CAD) aktarılması ve işlenmesi belgelemede önemli bir süreçtir. Hazırlanan ham çizimler üzerinden alanda doğrudan ölçekli çıktı veya tablet kullanılarak kontrol ve tamamlamaların yapılması ve hangi amaçla belgelemenin gerçekleştirildiğine bağlı olarak ihtiyaç duyulan detay, ölçek ve anlatım dilinde çizimlerin geliştirilmesi bu sürecin adımlarından biridir. Atölye kapsamında gerçekleştirilen tüm belgeleme çalışmalarında bu aşamada dikkat edilmesi gereken noktalar üzerinde tartışmalar gerçekleştirildi.

Şekil 2: Apollonia ad Rhyndacum'da kent surlarına ait burç kalıntısının görünüş çizimi (haz. Ekin Eryılmaz), 2018 / *Elevation drawing of the archaeological remains of a tower of the city walls of Apollonia ad Rhyndacum (drawn by Ekin Eryılmaz), 2018.*

Foto 6: Limyra Nekropolü V'te kayaya oyulmuş Mezar 6'nın mimari belgeleme çalışması, 2019 / *Architectural documentation of the rock-cut tomb 6 in the Necropolis V at Limyra, 2019.*

Şekil 3: Limyra Nekropolü V'te kayaya oyulmuş Mezar 6'nın katılımcılar tarafından hazırlanmış plan, kesit ve görünüş çizimleri (haz. Ada Karadoğan, Sena Onur, Deniz İpek Karataş, Batur Ecer), 2019 / *Plan, section, and elevation drawings of the rock-cut tomb 6 in the Necropolis V at Limyra, prepared by the workshop participants (drawn by Ada Karadoğan, Sena Onur, Deniz İpek Karataş, Batur Ecer), 2019.*

Gündüz alanda gerçekleştirilen uygulamalı çalışmalar, akşamları kazı evlerindeki sunumlar ve tartışmalarla desteklendi. Söz konusu seminerler; arkeoloji bilimi hakkında giriş niteliğinde bilgilerin verilmesi, arkeolojinin bir disiplin haline gelişi, arkeolojik kazı ve yüzey araştırmalarının süreçleri, mimarlık tarihinin arkeolojik verinin değerlendirilmesi ve tarih yazımı içerisindeki yeri, mimari belgeleme yöntemleri hakkında teorik bilgiler, arkeolojik alanlarda mimarlık ölçeğindeki koruma çalışmaları ve antik çağdan günümüze ölçüm ve belgelemede kullanılan alet ve yöntemlerin gelişimi gibi arkeoloji ve mimarlık kesişiminde yer alan konulara odaklandı. Katılımcılar, yerinde yapılan anlatım ve incelemelerle açma başından, laboratuvar ve depoya kadar arkeolojik araştırmaların çeşitli aşamalarında gerçekleştirilen çalışmalara aşinalık kazandılar. Ayrıca, ziyaret edilen kazılarda arkeolojik alanlarda çalışan mimarların kendi deneyimlerini paylaştıkları söyleşiler, uzmanların anlatımıyla seramik ve küçük buluntu değerlendirme ve analiz yöntemleri hakkında sunumlar, antropoloji ve zooarkeoloji gibi arkeolojinin alt disiplinleri hakkında seminerler gerçekleştirildi (Foto. 7).

Foto 7: Limyra'da Philip Mischa Bes tarafından verilen arkeolojik bağlamda seramik buluntu değerlendirme ve analiz yöntemleri semineri, 2019 / *Seminar about the interpretation and analyses of ceramic finds in archaeological contexts, taught by Philip Mischa Bes in Limyra, 2019.*

DEĞERLENDİRME: KATILIMCILAR

Ardışık olarak iki yıl boyunca gerçekleştirilen eğitim programının sonunda katılımcılar tarafından doldurulan değerlendirme anketleri değerlendirildiğinde, belirlenen kısa vadeli hedeflere ve öğrenme çıktılarına ulaşıldığı ve bunların ötesinde, başlangıçta öngörülmeleyen diğer bir takım olumlu sonuçların elde edildiği anlaşılmaktadır.¹⁰ Ankete katılan

¹⁰ Anket katılım oranları, 15 öğrencinin katıldığı 2018 yılında Gölyazı'da (Apollonia ad Rhyndacum) gerçekleştirilen çalıştay için %93, 16 katılımcıyla 2019 yılında Saklısu'da (Limyra) gerçekleştirilen çalıştay için %87 olarak tespit edilmiştir.

öğrencilerin tamamı çalıştay sırasında edindikleri bilgi ve deneyimlerin mimarlık eğitimlerine olumlu etkileri üzerinde durmaktadırlar. Tahmin edileceği gibi, çeşitli mimari belgeleme yöntemlerini öğrenmek ve bu konuda deneyim kazanmak katılımcıların gözünde en çok öne çıkan katkı olmuştur. Bunun yanı sıra, özellikle mimarlık eğitimine yeni başlayan katılımcıların, başta mimarlık tarihi ve koruma olmak üzere pek çok alandaki temel bilgiyle, ifade teknikleri ve çizim programlarıyla ilk karşılaşmalarının çalıştay sırasında gerçekleştiği görülmektedir. Bu noktada, söz konusu öğrencilerin, çalıştay yürütücülerinden öğrendiklerinin yanı sıra diğer katılımcılarla olan bilgi paylaşımını vurgulamaları, mimarlık eğitiminin farklı aşamalarındaki öğrencilerin, odaklı bir şekilde bir arada çalışmasının ve üretmesinin yararlarına işaret etmektedir. Ayrıca verilen yanıtlardan, katılımcıların kültürel miras farkındalığının arttığı ve üniversite eğitimlerinin ve profesyonel hayatlarının devamında arkeolojik alanlarda gerçekleştirilen mimari müdahalelere ve çevrelerindeki tarihsel katmanlaşmaya yönelik ilgilerinin, dikkat ve anlayışlarının geliştiği anlaşılmaktadır.

Diğer bir önemli çıkarım grup çalışmasının öneminin ve gerekliliğinin kavranmasıdır. Çalıştay süresince katılımcılar bir arada yaşayıp ürettiler ve arkeolojik kazı gibi büyük çaplı ve uzun soluklu bir projenin nasıl işlediğini yakından gözleme imkânı buldular. Böylece, mimarlık öğrencileri, çok aşamalı ve çok aktörlü arkeolojik araştırma, belgeleme ve yorumlama süreçlerine aşinalık kazandılar. Katılımcı değerlendirmeleri, mimari proje süreciyle de paralellik kurarak, çalıştay deneyiminin organizasyon ve grup çalışması becerilerinin gelişmesinde veya farkındalığında katkısı olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalıştay süresince gerçekleştirilen seminerler, uygulamalı saha çalışmaları, gezi ve incelemeler, pek çok mimarlık öğrencisi için arkeoloji disipliniyle ilk gerçek karşılaşmayı oluşturdu. Bu sayede, değerlendirme anketlerine verilen cevaplar, katılımcıların arkeoloji ve ilgili disiplinler ve çalışma alanları hakkında temel düzeyde bilgi edindiğini göstermektedir. Arkeolojik alanlarda gerçekleştirilen çalışmaların çeşitliliği ve disiplinlerarasılığı karşısında, katılımcıların ortak tepkisi ise çalıştayın daha uzun ve kapsamlı olması talebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, arkeolojik araştırma projelerinin büyük bir ekip çalışmasının ürünü olduğuna ve söz konusu süreçler içerisinde mimarlık tarihçisi ve koruma uzmanı mimarların sorumluluklarına dair farkındalık kazanıldığı görülmektedir. Böylece, katılımcılar bir mimarlık mezunu için alternatif bir kariyer yolu hakkında detaylı bilgi edinme imkânı buldular. Hâlihazırda akademik ve profesyonel

anlamda bu yoldan ilerlemeyi düşünen öğrenciler için ise çalıştay, kısa süreli bir arkeolojik alanda çalışma deneyimi sundu.

Kurgulanan bir haftalık eğitim süresi içinde de olsa arkeolojik alanlarda çalışma ve kazı evlerinde kazı ekibiyle birlikte konaklama imkânının katılımcılar için değerli olduğunu düşünüyoruz. Anket katılımcılarının deyimleriyle, geleneksel belgeleme yöntemlerinin kullanılması arkeolojik kalıntılara “birebir temas” edebilmeyi mümkün kılmış görünmektedir. Genel anlamda çalıştay programı ve kazı evinde kalma deneyiminin katılımcıların sit alanıyla doğrudan ilişki kurabilmesini sağladığı, stüdyo ve sınıflarda gerçekleştirilen mimarlık eğitiminden farklılaşan bir öğrenme tecrübesi kazandırmış olduğu anlaşılmaktadır. Anket sonuçları, çalıştay programında yer alan teorik ve uygulamalı eğitimin birlikte ilerlediği kurgunun katılımcıların öğrenme süreci açısından verimliliğini değerlendirmektedir. Verilen yanıtlarda, akşamları kazı evinde gerçekleştirilen ölçü alma ve belgeleme yöntemleri gibi pratik bilgileri içeren ya da mimarlık tarihi, arkeoloji ve alt dallarının kullandığı metodolojiler ve sonuçlar hakkındaki sunum ve tartışmaların, genellikle hemen ertesi gün sahada uygulanabilmesinin ve/veya gözlemlenebilmesinin olumlu sonuçları üzerinde durulmuştur.

Katılımcılara gelecekte arkeolojik alanlarda gerçekleştirilen çalışmalara ya da benzer eğitim programlarına katılma konusundaki düşünceleri sorulmuştur. Anket katılımcılarının yüzde doksanı bu soruya olumlu yanıt vermiştir. Olumsuz yanıt veren katılımcıların tamamı, arkeolojik alanda çalışma ve kazı evinde konaklama tecrübesi sonucunda bu çalışma alanının kendilerine uygun olmadığına karar vermişlerdir; bu anlamda da çalıştay sırasındaki deneyimleri oldukça değerlidir. En sık dile getirilen gerekçe ise fiziki şartların ve konfor koşullarının güçlüğü olarak karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Adams (2016: 1), “Drawing for understanding” başlıklı kitabında, çizim veya belgeleme eyleminin, önemli olanın bir dereceye kadar yorumlanmasını veya seçilmesini gerektirdiğini, bu nedenle çizimi yapan kişinin neyi çizeceği konusunda fikri olması ve neye baktığını olabildiğince anlaması gerektiğini ifade eder. Bu açıdan bakıldığında atölye, mimari ve arkeolojik dokümantasyon pratiğinin ötesinde “neyin, neden ve nasıl” inceleneceği ve belgeleneceği gibi temel soruları cevaplamaya yardımcı olan bir eğitim programı olarak değerlendirilmelidir. Arkeoloji bilimi, arkeolojik kazı ve yüzey araştırmalarının süreçleri, mimarlığın arkeoloji ile ilişkisi, mimari belgeleme

yöntemleri, arkeolojik alanlarda koruma çalışmaları ve antik çağdan günümüze ölçüm ve belgelemede kullanılan alet ve yöntemlerin gelişimi gibi arkeoloji ve mimarlık kesişiminde yer alan konuların ele alındığı sunumlar, öğrencilerimizin bu alandaki temel bilgilerini pekiştirmiştir. Ağırlıklı olarak geleneksel belgeleme yöntemleri kullanılarak alanda gerçekleştirilen farklı tip ve kapsamdaki uygulamalar ise öğrencilerimize mimari belgelemede ölçme, değerlendirme, çizim ve sunum konusunda pratik bilgiler kazandırmıştır.

Arkeolojik alanlara ilgi duyan öğrencilerin bir bölümü, daha önce bu tip alanlarda deneyimleri bulunmadığı için hem çalışma koşulları ve disiplini hem de yürütülen işler ile ilgili hayal ettikleri çerçeve ile gerçekte var olan durumu örtüstürmekte güçlük yaşamaktadır. Bu öğrencilerin büyük kısmı, ilk elden deneyimleme fırsatı buldukları bu alanlarda meslek yaşamlarını devam ettirmekten vazgeçmektedir. İlk bakışta olumsuz gibi algılanabilecek bu durum, meslek hayatına henüz atılmamış mimarlık öğrencileri için öğretici ve yönlendirici bir kazanımdır. Diğer bir grup ise atölye sonrasında da arkeolojik alanlarda çalışmaktan mutluluk duymaya devam eden ve yaşadıkları deneyimi faydalı bulan öğrencilerdir. 2018 ve 2019 senelerinde çalışmaya katılmış ve 2022 senesine gelindiğinde büyük çoğunluğu mimarlık eğitimini artık tamamlamış olan otuz bir öğrenciden altısı (yaklaşık olarak % 20), aradan geçen süre içerisinde Afrodiasias, Ayatekla, Bergama, Edirne, Gordion, İznik, Olba ve Parion gibi çeşitli arkeolojik kazı ve yüzey araştırması projelerinin ekiplerine dâhil olmuşlardır. Hali hazırda devam etmekte olan birçok arkeolojik kazının mimari belgelemede deneyimli mimar adayı talebine, atölyeye katılan öğrencilerimizi yönlendirebilmek ve öğrencilerimizin kendilerine verilecek görevi yerine getirebileceklerine duyduğumuz inanç hem atölye yürütücülerini hem de öğrencilerimizi mutlu etmektedir.

Eğitim atölyesi; 10 saat teorik, 48 saat uygulama ve 12 saat bireysel çalışma ile toplam 70 saatlik bir programdır. Atölyenin, öğrenme çıktıları ile kazandırdığı bilgi ve beceriler bakımından lisans seviyesindeki 3-4 AKTS (Avrupa Kredi Transfer Sistemi)'lik bir seçmeli ders ile uyumlu olduğu, bu nedenle öğrencilerin atölyede başarılı olmaları halinde, katılımlarının ders kredisi olarak transkriptlerine eklenmesi arzu edilmektedir.¹¹ Ayrıca, önümüzdeki dönemlerde atölye süresinin uzatılarak kültürel mirasın belgelenmesinde kullanılan dijital yöntemlerinin (resim ve nokta bulutu temelli

belgeleme, üç boyutlu modelleme, NDT vb.) eğitim programının ikinci bir modülünde ele alınması ve böylece kültürel miras alanındaki diğer disiplinlerle işbirliklerinin artırılması öngörülmektedir.

TEŞEKKÜR

Destekleri ve misafirperverlikleri için Aktopraklık Höyüğü kazı başkanı Prof. Dr. Necmi Karul'a ve kazı ekibine, Hatice Kübra Gür ve Bedel Esma Emre'ye, Apollonia ad Rhyndacum Antik Kenti'nde mimari belgeleme pratiklerinin gerçekleştirilmesinde Prof. Dr. Derya Şahin ve Prof. Dr. Mustafa Şahin'e; Limyra Antik Kenti'ndeki atölyenin gerçekleştirilmesindeki destekleri ve katkıları için kazı başkanı Dr. Martin Seyer, mimar Klaus Schulz, Dr. Alexandra Dolea, Dr. Gerhard Forstenpointner ve Dr. Philip Mischa Bes'e, Limyra kazı ekibine, Avusturya Arkeoloji Enstitüsü'ne, Ali Tosun ve ailesine teşekkürlerimizi sunarız..

¹¹ 2018-2019 bahar yarıyılında bu atölyenin haftada 3 saatlik bir seçmeli ders olarak mimarlık eğitimi içinde yer alabilirliği, aynı ekip ve benzer bir akış içinde denenmiştir. Elde edilen sonuçlar ve öğrencilerin ve hocaların dersteki motivasyonları, bu eğitimin ancak doğrudan bir arkeolojik alanda yoğun bir program içinde yapılmasının anlamlı olacağını göstermektedir.

KAYNAKLAR

ADAMS, A., 2016,

Drawing for Understanding, Swindon: Historic England.

AHUNBAY, Z., 2010,

"Arkeolojik Alanlarda Koruma Sorunları: Kuramsal ve Yasal Açılardan Değerlendirme", **TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi**, (8), 103-118.

ANDREWS, D., BEDFORD, J., BLAKE, B., BRYAN, P., & CROMWELL, T., 2013, **Measured and Drawn**, New York: English Heritage Publishing.

BOWDEN, M., 2002,

With Alidade and Tape, Swindon: English Heritage.

EMERICK, K., 1997,

"Archaeology and Architecture: A Tradition of Collaboration", **Journal of Architectural Conservation**, 3(1), 52-66. doi: 10.1080/13556207.1997.10785180

Historic England, 2018,

3D Laser Scanning for Heritage: Advice and Guidance on the Use of Laser Scanning in Archaeology and Architecture, Swindon. Historic England.

ICOMOS Charter, 1990,

The Protection and Management of the Archaeological Heritage

ICOMOS Charter, 1993,

Guidelines on Education and Training in the Conservation of Monuments, Ensembles and Sites

ICOMOS Charter, 1996,

Principles for the Recording of Monuments, Groups of Buildings and Sites

KOLAY, İ., KUBAN, Z., 2009,

"İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı'nın Tarihi", **TALİD Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi** 7, 673-683.

KUBAN, N., KÂHYA, Y., 2016,

"Mimari Mirasın Korunmasında Uygulama Elemanlarının Yetiştirilmesine Yönelik Yaygın Eğitim Uygulamaları", **METU Journal of the Faculty of Architecture**, 33(1), 147-167.

LETELLIER, R., SCHMID, W., LeBLANC, F., 2007,

Recording, Documentation, and Information

Management for the Conservation of Heritage Places: Guiding Principles. Los Angeles, CA: Getty Conservation Institute.

SEYER, M., DOLEA, A., BES, P. M., SCHWARCZ, D. Z., FORSTENPOINTNER, G., LÖCKER, K., TOTSCHNIG, R., UYTTERHOEVEN, I., CAYRE, E., ÖNİZ, H., ÖZTOSUN, C., KUBAN, Z., 2020, *"The Excavation at Limyra (Lycia) 2019: Preliminary Report"*, **Anatolia Antiqua**, XXVIII, 219–263.

WILLIAMSON, R. A., WARREN-FINDLEY, J., 1991, *"Technology Transfer, Historic Preservation, and Public Policy"*, **The Public Historian**, 13(3), 15–32.

URL-1: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-309272/2021-yili-kazi-ve-yuzey-arastirma-faaliyetleri.html>

URL-2: <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=10155>

URL-3: <https://www.saratprojesi.com/tr>

URL-4: <http://kmkd.org/kulturel-mirasin-korunmasinda-kapasite-gelistirilmesi-koru/>

ARKEOLOJİ YEREL İHTİYAÇLARI KARŞILAR MI? PERGAMON KAZISI'NIN KÜLTÜREL MİRAS VE KORUNMASI BİLİNCİNİ GÜÇLENDİRME DENEYİMİ

ARCHAEOLOGY MEETS LOCAL NEEDS? EXPERIENCES OF THE PERGAMON EXCAVATION IN INTENSIFYING LOCAL AWARENESS OF CULTURAL HERITAGE AND ITS PROTECTION

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 17 Mart 2022	Received: March 17, 2022
Hakem Değerlendirmesi: 31 Mayıs 2022	Peer Review: May 31, 2022
Kabul: 27 Temmuz 2022	Accepted: July 27, 2022

DOI : 10.22520/tubaked2022.25.007

Seçil TEZER ALTAY* - Güler ATEŞ** - Ulrich MANIA***

ÖZET

Arkeolojik kazılar, buldukları bölgenin kalkınmasında rol oynayabilirler mi? Kazı ekipleri, sınırlı bütçelerle, sınırlı süre içinde gerçekleştirdikleri yoğun saha çalışmalarını ve elde ettikleri bilimsel birikimi, toplum için nasıl yararlı bir hale getirebilirler?

Pergamon Antik Kenti ve çevresindeki arkeolojik kazı ve araştırmalar, 140 yılı aşkın bir süredir devam etmektedir. Köklü bir geçmişe ve birikime sahip olan Pergamon Kazısı, 2018 yılından itibaren, 'kültürel miras' ortak paydasında yürütülen toplumsal çalışmalar içinde aktif bir şekilde yer almaya başlamıştır.

Bergama'nın 2014 yılında UNESCO Dünya Miras Listesi'ne alınması ile birlikte, kültürel mirasa yönelik farkındalık ve korunması için gösterilen hassasiyet, kurumlar nezdinde ivmeli olarak artmıştır. Fakat sürdürülebilir bir koruma anlayışı, ancak yerel toplumun doğrudan katılımı ile sağlanabilir. Buradan yola çıkarak Pergamon Kazısı, kültürel mirasın korunması odaklı, yerel topluma yönelik bir kapasite geliştirme projesi tasarlayarak 2019-2021 yılları arasında uygulamıştır.

* Y. Mimar, Doktora Öğrencisi, Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi İnönü Caddesi 10, 34437, Beyoğlu, İstanbul.
e-posta: seciltezer[at]gmail.com ORCID: 0000-0002-1109-1476

** Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Yerleşkesi 45140, Yunusemre, Manisa.
e-posta: gueler.ates[at]gmail.com ORCID: 0000-0002-3984-0598

*** Dr. Phil. Habil., Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi İnönü Caddesi 10, 34437, Beyoğlu, İstanbul.
e-posta: ulrich.mania[at]dainst.de ORCID: 0000-0001-9044-0146

Bu makale, söz konusu projeye zemin hazırlayan ortamın yerel dinamiklerini, bu sayede ortaya çıkan projenin yapı taşlarını ve üç senelik uygulama süreci sonunda, projenin tutunduğu üst hedefe yönelik elde edilen sonuçları değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bergama, Pergamon Kazısı, arkeoloji, kültürel miras, koruma, toplum katılımı, kurumlar arası iş birliği.

ABSTRACT

Can archaeological excavations play a role in the development of the local region? How can archaeological teams make all the intense field work, conducted with limited budgets in limited time frames, and all the scientific outcomes beneficial for the local community?

Ancient city of Pergamon and its surrounding have been subjects to archaeological excavations and investigations for more than 140 years. With a long history and experience, since 2018, Pergamon Excavation has been actively participating the cultural heritage projects that primarily target the local community.

As a result of the inscription of Bergama on the World Heritage List of UNESCO in 2014, central and local authorities have become aware of the cultural heritage and sensitive about its protection ever since. However, a sustainable heritage protection policy can not be achieved unless the local community is actively involved. Basing on this argument, the Pergamon Excavation has designed a capacity building project and implemented it between 2019-2021, focusing the protection of cultural heritage together with the local community.

This article explains dynamics of the social context, from where the project has evolved and describes components of the project, in detail. Moreover, outcomes are comprehensively discussed, as a lookback on a three years of intense interaction with the local community.

Keywords: Bergama, Pergamon Excavation, archaeology, cultural heritage, protection, community involvement, interinstitutional cooperation.

GİRİŞ

Kültürel mirasın korunması için eğitimin önemine değinen çeşitli uluslararası sözleşmelere göre, mirasa karşı bağlılık ve saygı geliştirilmesinin özellikle eğitim ve kamuoyunun bilinçlendirilmesi kanallarıyla gerçekleştirilmesi tavsiye edilmektedir¹. Türkiye’de arkeolojik alanlarda ya da yakınlarında yaşayan yerel halkın buralarla olan ilişkisi farklılıklar göstermektedir². Özellikle modern yerleşimlerle iç içe kalmış turistik olmayan arkeolojik alanlarda, insanların öğren yerleri ile bağının, pastoral kullanımlara, kişisel anılarına veya kulaktan kulağa aktarılan çeşitli rivayetlere dayalı olduğu gözlenir³. Turistik hale gelmiş arkeolojik alanlar için ise durum biraz daha farklıdır. Zira bu alanlar buradaki toplumun bir kesimi için, doğrudan veya dolaylı olarak geçim kaynağıdır.

Arkeolojik alanlarda araştırmalarını yürüten bilimsel kazı ekipleri ise, alanda buldukları sınırlı zaman çerçevesinde, yerel toplumun genellikle dar bir kesimi ile etkileşime girebilirler. Çalışmaların doğası gereği, alanda gerçekleştirilen araştırmalar, (mevsimsel koşullar, akademik ekip üyelerinin uygunluğu, vb. sebeplerle) en ideal şekilde, senenin belirli bir dönemi gerçekleştirilebilir. Bu süre zarfında, bilimsel ekip ile yerel toplum arasındaki etkileşim, genellikle tek yönlü

bir hizmet alımı şeklindedir. Alanın yakın çevresinde yaşayıp, kazı sezonlarında geçimini arkeolojik kazı ve restorasyon işlerinde çalışarak kazanan kişiler, buna örnek olarak gösterilebilir. Peki bilimsel kazı ekiplerinin saha çalışmaları sayesinde bilim dünyasına yeni bilgiler kazandırdıkları arkeolojik alanlar, bölge sakinleri için ne ifade etmektedir?⁴

Kültür varlıklarının, buldukları yerin sakinleri için ifade ettiği değerlerin, bu varlıkların benimsenmesi ve dolayısıyla korunması için yeterli olup olmadığı, tartışmaya açık bir konudur. Pek çok örnekte, kültür varlıkları ile toplum arasında olan etkileşimin ekonomik kazanç elde etme üzerine kurulu olduğu ve bu sebeple koruma eyleminin, kurumların ve uzmanların uygulaması ile sınırlı kaldığı görülebilir. Öte yandan, arkeolojik alanların da korunmasını içine alan ‘kültürel kaynak yönetimi’nin geleceğinin, kültürel olarak idrak edilebilir ve insanların faydasını görebilecekleri, yerelde tasarlanmış sürdürülebilir projelerde olduğu vurgulanmaktadır (Pyburn 2007: 175). Gerçekten de kültür varlıkları ile toplum arasındaki ilişkide farklı etkileşim ve faydalanma kanalları açmak, toplum için kültürel miras algısını çeşitlendirmek ve bu sayede yerel düzlemde koruma bilincinin güçlenebilmesi için, son yıllarda Türkiye’deki arkeolojik kazılar da rol almaya başlamıştır⁵.

Bergama, Türkiye’de antik kent ve modern yerleşimin iç içe geçtiği, dolayısıyla tüm katmanlarıyla birlikte değerlendirilmesi gereken yerleşimlerden biridir. Antik Pergamon kenti, hiçbir zaman terkedilmemiş; dolayısıyla da tarih sahnesinde sürekli var olarak günümüze ulaşmıştır. Hellenistik Dönemde görkemli bir tepe üzerine kurulmuş ve Roma Döneminde tepeden ovaya doğru genişlemiş olan kent; zamanla üst üste katmanlar halinde kesintisiz bir şekilde büyüyerek günümüze kadar gelmiştir. Bugünkü Bergama’nın büyük bir kısmı Roma Dönemi kentinin üzerinde yer almakta; Kale Mahallesi ismi verilen ve içinde

¹ Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından 1972’de yayımlanan Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme’nin 27. maddesi; “sözleşmeye taraf devletlerin, kendi halklarının [...] kültürel ve doğal mirasa karşı bağlılık ve saygı hislerini güçlendirmek için, bütün uygun araçlarla ve özellikle eğitim ve tanıtma programlarıyla çaba göstereceğini” belirtmiştir. Ayrıca, Avrupa Konseyi (CoE) tarafından 1992 yılında yayımlanan, Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi’nin 9. maddesi; sözleşmeye taraf devletlerin “geçmiş ve arkeolojik mirası tehdit eden tehlikelerin tanınması için bu mirasın değeri konusunda kamuoyu vicdanının uyandırılması ve geliştirilmesi amacıyla eğitici çalışmalar yapması ile arkeolojik mirasın önemli öğelerinin ve özellikle sitlerin halka açılmasını sağlamayı, seçilmiş arkeolojik varlıkların sergilenmesini teşvik etmesini taahhüt ettiğini” belirtmiştir. Yine Avrupa Konseyi (CoE) tarafından 2005’te yayımlanan (ve Türkiye’nin henüz imzalamadığı) Toplum İçin Kültürel Mirasın Değeri Çerçeve Sözleşmesi’nin (Faro Sözleşmesi) 4. maddesi ise; “herkesin kültürel mirastan yararlanma hakkı olduğunu” vurgulamıştır ve bu makalenin konusu olan proje deneyimi için temel oluşturmaktadır.

² 2017-2020 yılları arasında Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü (BIAA) başkanlığında hayata geçirilen “Türkiye’nin Arkeolojik Varlıklarının Korunması” (SARAT: Safeguarding Archaeological Assets of Turkey) isimli proje kapsamında yürütülen anket çalışmasının sonuçları Türkiye’de toplum ve arkeoloji arasındaki ilişkiye ışık tutmaktadır (Gürsu ve Yılmaz 2019).

³ Bu hikayelerin de, en az kazılardan elde edilen bilimsel bilgiler kadar dikkate alınması gerektiğine dikkat çeken bir görüş de mevcuttur (Baltalı Tırpan 2021).

⁴ Konunun ilk kez araştırılmaya başlandığı 1990’lı yılların başından 2014’e bu yana, toplumun arkeoloji algısı, arkeolojiye erişimi ve erişim araçlarının temelde değişmediği tespit edilmiştir (Bonacchi 2014). Ayrıca bkz. Gürsu ve Yılmaz 2019.

⁵ Buna dair birkaç örnek: Henüz 2000’li yılların başında Çatalhöyük ve Ani’de arkeolojik sit alanları için, bölgesel kalkınmayı da odağına alan, alan yönetim planları hazırlanmıştır (Orbaşlı 2014); Sagalassos Kazısı’nda 2008’den beri toplum odaklı araştırma ve çalışmalar kazı programının bir parçası haline getirilmiştir (Torun, in press); Limyra Kazısı’nda 2011-2015 yılları arasında “Çocukların Limyra’sı” başlıklı bir proje yürütülmüştür (Kuban 2016); Aspendos Antik Kenti ve Antik Pisidya Bölgesini ayrı ayrı ele alan bir kültürel miras projesi 2013 yılından beri Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü (BIAA) tarafından yürütülmektedir (Gürsu 2017). Ayrıca BIAA, 2021 yılında, toplum arkeolojisi konusundaki güncel çalışmalar üzerine bir yayın derlemiştir (Gürsu 2021). Çocuklara yönelik kültürel miras çalışmaları hakkında ise VEKAM tarafından 2019 yılından bu yana çalıştaylar düzenlenmekte ve bildirileri yayınlanmaktadır (Maner ve Dengiz Uğur 2020).

hâlâ Osmanlı Dönemine ait sivil mimarlık örneklerinin yer aldığı tarihi mahalle ise, doğrudan Hellenistik Dönem kenti sınırları içinde, tepenin güney yamacında yaşamaya devam etmektedir. Antik dönemden bugüne kadar tespit edilen tüm tarihi katmanları ile yaşayan bir kent oluşu, Pergamon/Bergama'nın 2014 yılında "Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı" ile UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne alınmasını sağlamıştır⁶. Toplumun kültürel miras konusunda bilinçlendirilmesini ele alan çalışmalar, kentin yukarıda özetlenen özelliklerini göz önünde bulundurmaktadır.

19. yüzyılın sonundan bu yana, alandaki bilimsel çalışmalarını sürdüren Pergamon Kazısı⁷, köklü bir araştırma geleneğine ve Bergama hakkında zengin bir arşive sahip olması bakımından bu kültürel mirasın hem bir parçası, hem de ona katkıda bulunan bir unsur olarak değerlendirilebilir. Pergamon kazı arşivi, sadece akademik dünya ve araştırmacılar için değil; aynı zamanda Bergama'daki çeşitli kurumlar tarafından yürütülen restorasyon ve konservasyon projelerine de önemli bir kaynak oluşturmaktadır⁸.

Bu yazının amacı, Pergamon Kazısı'nın topluma yönelik son yıllarda gerçekleştirdiği çalışmaları özetlemek ve değerlendirmektir. 2012 yılında kazı tarafından ziyaretçilere yönelik yeni bir konseptin geliştirilmesi ve 2014 yılında kentin dünya miras alanı ilan edilmesi gibi gelişmelerin ardından; 2018 yılında Pergamon Kazısı, alanda faaliyet gösteren diğer kurumlar tarafından toplumsal çalışmalara dahil edilmiştir. Bu süreç, 2019-2021 yılları arasında, kazı ekibinin tasarladığı ve Gerda Henkel Vakfı (Almanya) ve Alman Dışişleri Bakanlığı Kültür Bölümü'nün finansal

destekleriyle yürütülen, uygulama sürecinde yerel kurum ile kuruluşların da katkı gösterdiği ve bu makalenin ana konusu olan projeyi doğurmuştur.

BERGAMA'DA ARKEOLOJİ VE TURİZM

Arkeolojik kazılar, buldukları bölgenin kültür turizmine şüphesiz yön vermektedir. Bu açıdan bakıldığında, her ne kadar Bergama'da turizmin tarihi, arkeolojik araştırmaların başlangıcının çok daha öncesine kadar uzansa da, arkeolojik kazı ve turizm arakesitindeki ilişkiler görünür durumdadır (Bayatlı 2016, Bachmann 2018). 1878'de resmî olarak başlayan bilimsel kazılardan günümüze dek, kent tarihine ışık tutan çok sayıda yapı ve bulgu ortaya çıkarılmıştır. Öyle ki, ilk dönem kazılarında bulunan tarihi eserler için henüz 1900 yılında, dönemin kazı yönetimi tarafından arkeolojik alandaki ilk müze kurulmuştur (Bachmann 2016: 61). İlk resmi arkeoloji müzesi (Bergama Müzesi) ise 1936 yılında, dönemin Türk-Alman işbirliğinin bir örneği olarak açılmıştır: yapıyı, arkeolojik kazı ekibinde mimar olarak çalışan B. Meyer ve H. Hanson, tasarlamışlardır (Radt 2010). 1940'lı yıllarda Bergama akropolünde oluşturulan araç yolu sayesinde Bergama'ya gelen ziyaretçilerin sayısında belirgin bir artış gözlemlenmiştir (Bachmann 2004: 58). Yolum önce genişletilmesi ve ardından asfalt ile kaplanması neticesinde alana şahsi araç ve hatta otobüslerle erişim katlanarak artmıştır⁹. Bu durum, özellikle turizm sezonunda turist otobüslerinin art arda bu yolu kullanmasının antik kalıntılarda yarattığı titreşim ve dolaylı tahribatın yanı sıra; akropol üst platosunda, alanı giderek genişleyen bir otobüs park alanının oluşmasına sebep olmuştur. 2010 yılında akropolün doğu tarafında inşa edilen teleferik hattının devreye girmesiyle birlikte otobüslerin akropole çıkmasına engel getirilmiştir¹⁰. Otobüslerle getirilen ziyaretçiler, artık teleferik alt istasyonunda otobüsten inerek, teleferik veya taksi ile Akropole çıkabilmektedirler. Ancak iki senaryoda da, ziyaretçiye Bergama'da geçirmesi için ayrılan süre oldukça kısadır¹¹. Bunun en önemli sebebi, güncel seyahat endüstrisinin turiste, önceden programlanmış paket turlar ile daha kısa sürede 'daha çok' sayıda yeri göstermeyi vaatmesidir. Paket turlarla Bergama'ya getirilen ziyaretçiler, buradan genellikle konaklamadan

⁶ Pergamon/Bergama'nın Dünya Miras Alanı içinde kalan tarihi katmanlarına dair bkz. Bilgin Altınöz vd. 2016.

⁷ Pergamon'da bilimsel arkeolojik kazıların başladığı 1878 yılından bu yana, kazı projesi iki kere yönetim değiştirmiştir. Önce Berlin Kraliyet Müzeleri tarafından, 1929 yılından beri ise Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün İstanbul Şubesi tarafından yürütülen Pergamon Kazısı, Bergama ve çevresinde uluslararası bir ekip tarafından gerçekleştirilen, disiplinlerarası bir arkeolojik araştırma projesini ifade etmektedir. Makalenin devamında, *Pergamon Kazısı* ve daha kısaca *kazı* ifadeleri, bu projeye atıfta bulunmaktadır.

⁸ Pergamon Kazısı ve arşivinin yereldeki gelişmelerdeki rolüne, son yıllarda gerçekleştirilen önemli bir kentsel proje, örnek olarak gösterilebilir: Antik kent tepesinin eteklerinde yer alan Bergama (Selinos) Deresi'nde Devlet Su İşleri (DSİ) Genel Müdürlüğü öncülüğünde 2020 yılından bu yana bir dere ıslah projesi yürütülmektedir (Antik Selinos Kanalı Restorasyon Projesi). Bu proje, derenin tarihi kent merkezi içinden geçen yaklaşık 1,5 km.lik bir kısmında, antik köprüler ile başka diğer tarihi kalıntıların bulunması itibarıyla çok yönlü bir projedir. Bu nedenle, projenin paydaşları arasında Bergama Müzesi ve Pergamon Kazı Başkanlığı da bulunmaktadır. Antik kalıntıların korunarak çalışmaların yürütülmesi noktasında kazı arşivinde yer alan mimari belgeleme ve fotoğraflar, projeyi hazırlayan kurum ve firmalarla bir araya gelinerek değerlendirilmektedir.

⁹ Bu konuda, Bergama Müzesi müdürü Osman Bayatlı'nın henüz 1939'da yazdığı öneri görüşleri etkili olmuş olmalıdır (Bayatlı 2016).

¹⁰ Burada teleferik için ödenmesi gereken ekstra bedel, bazı tur operatörlerinin Bergama'yı gezi güzergahlarından çıkarmasına sebep olmuştur.

¹¹ Akropol için ayrılan süre zarfında ziyaretçiler, Kütüphane, Büyük Altar, Saraylar ve Trajan Tapınağı'nın bulunduğu, görkemli antik kent tepesinin yalnızca küçük bir kısmını oluşturan üst platoyu gezerek geri dönmektedir. Anadolu'da antik dünyanın en büyük eğitim yapılarından biri olan Pergamon Gymnasion'u ve mozaikli Z Binası gibi daha pek çok başka yapı, bu sürede gezilebilecek alanın ötesinde yer almaktadır.

Fotoğraf 1. Pergamon antik kent tepesi (Akropol) ile güney eteklerindeki Kale Mahallesi, 2015 (Pergamon Kazı Arşivi). / Pergamon ancient city hill and Kale Mahallesi at its south skirt, 2015 (Pergamon Excavation Archive).

ayrılmaktadırlar. Bu durum, kentin yerel ekonomisinin turizmden alabileceği payı da önemli derecede düşürmektedir¹². Ayrıca resmi makamlar tarafından açıklanan ziyaretçi sayıları, Bergama Müzesi'nin dahi, paket turların Bergama'ya ayırdığı kısa süreden ötürü hakettiği ilgiyi görmediğini göstermektedir¹³.

Bergama'da kapsamlı bir turizm planının eksikliği, yukarıda özetlenen durumun önemli sebeplerinden biri olarak sayılabilir¹⁴. Bu konu ile ilgili olarak atılan en önemli adımlardan biri yeni bir ziyaretçi konseptinin oluşturulmasıdır. Henüz 2012 yılında Pergamon Kazısı tarafından oluşturulan bu konseptin amacı, ziyaretçilere kenti tüm kültürel katmanlarıyla deneyimleyebilecekleri bir gezi rotası sunmak ve aynı zamanda da antik kentteki restorasyon faaliyetlerini bu doğrultuda önceliklendirmektir¹⁵ (Şek. 1) (Bachmann 2014a: 80-81,

82, fig. 2, Mania ve Tezer Altay 2022b). Buradaki ziyaretçi rotasını benzerlerinden ayıran bir özellik, ziyaretçinin, ören yerinden çıkarak, ören yerinin dışında kalan antik yapı kalıntılarının arasında gelişmiş olan Osmanlı kent merkezine ulaşmasını ve dolayısıyla modern kentin kültürel ve sosyal hayatına katılmasını sağlamaktır. Aşağıdaki şekilde belirtildiği gibi, önerilen rota üzerinde, ziyaretçiler teleferik ile öncelikle antik kent tepesinin zirvesine ulaşır, oradan aşağı inerek antik kentin ören yeri içindeki kısmını bütünüyle gezebilir; Aşağı Agora'nın yakınında ören yeri sınırlarından çıkarak 19. yüzyıl Osmanlı Dönemi mahallesine girebilir; burada dönemin sivil mimari örnekleri arasından aşağı inerek Kızıl Avlu'ya varabilir ve ardından Osmanlı Dönemi çarşısını (Arasta, Bedesten, hanlar, vb.) ve Bergama Müzesi'ni gezebilir¹⁶.

Pergamon Kazısı tarafından önerilen ziyaretçi rotası, bir *Dünya Miras Alanı* olarak kentin tanımında bulunan 'çok katmanlılık'ın doğrudan deneyimlenmesini hedeflemektedir. Fakat, bu rotayla yalnızca ziyaretçi deneyiminin zenginleştirilmesi değil; aynı zamanda yerel

¹² Son yıllarda yaşanan küresel ve bölgesel ölçekteki politik, diplomatik ve sağlıkla ilgili gelişmelerin de turizm üzerindeki rolü açıktır. Bu durum da Bergama'ya gelen ziyaretçilerin sayısında ciddi oranda bir düşüşe sebep olmuştur (Ataberk 2022: 45).

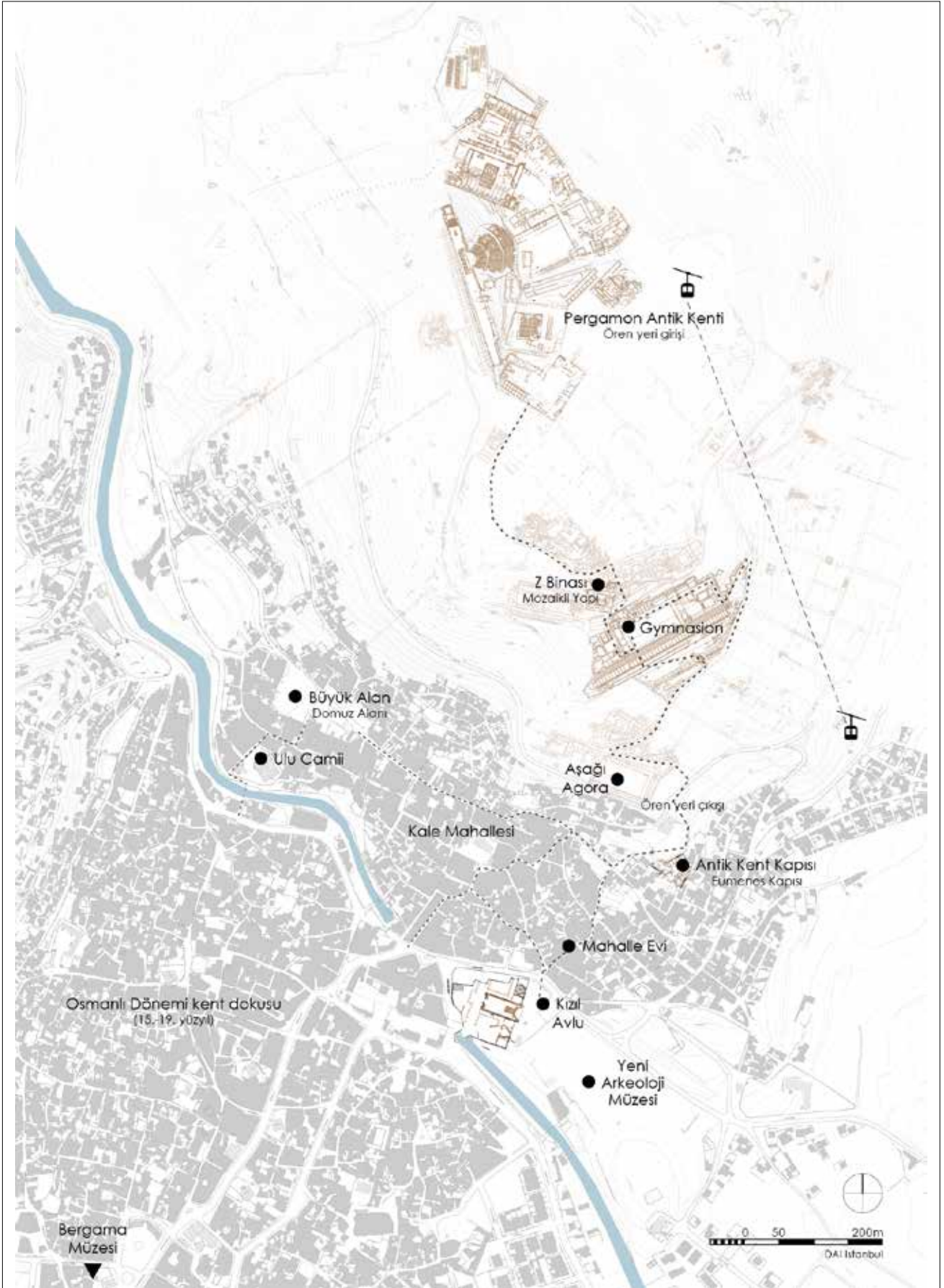
¹³ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü, 2019 Yılı Müze ve Örenyeri Ziyaretçi İstatistikleri'ne göre ziyaretçi sayıları şu şekildedir: Bergama Akropol Örenyeri: 203.984, Bergama Asklepiyon Örenyeri: 119.434, Bergama Kızılavlu (Bazilika) Örenyeri: 42.814, Bergama Müzesi: 24.174. <http://www.dosim.gov.tr/assets/documents/2019-ziyaretci-web-sitesi.pdf> (Erişim: 25.02.2022).

¹⁴ Bu konudaki farkındalık son yıllarda artmış olup, Bergama Belediyesi'ne bağlı UNESCO Birimi'nin girişimiyle bir turizm master planı hazırlığına başlanmıştır. Burada, Bergama'nın UNESCO Dünya Miras Listesi'nde girmesinden itibaren, Alan Yönetim Planı'nın işletilmesi için yerelde aksatmadan yürütülmüş olan Danışma ve Eşgüdüm Toplantıları'nın katkısı önemlidir.

¹⁵ Antik kentte son dönemlerde gerçekleştirilen uzun soluklu restorasyon faaliyetleri olan Trajan Tapınağı (1979-1994), Z

Binası (1996-2004) ve Kızıl Avlu (2006-2020) projeleri, yeni ziyaretçi rotasının oluşturulmasında mil taşları oldukları gibi, Gymnasion (2012'den beri) projesi söz konusu konsept göz önünde bulundurularak kurgulanmıştır ve uygulanmaktadır. Yeni ziyaretçi konsepti kapsamında, antik kentteki restorasyon projelerine kapsamlı bir bakış için bkz. Bachmann 2014a. Kızıl Avlu'yu merkezine alan turizme yönelik kent gelişim tarihçesi için bkz. Bachmann 2014b.

¹⁶ Haritada Kızıl Avlu'nun doğusunda gösterilen Yeni Arkeoloji Müzesi henüz proje aşamasındadır. Aynı alanda bulunan tarihi tabakhane yapılarının da Bergama Belediyesi tarafından yürütülen restorasyonu tamamlanmış olup, turizm amaçlı kullanıma tahsis edilecektir. Tüm bu gelişmeler, Kızıl Avlu'nun doğusundaki bu geniş alanın turizm potansiyelini ele alan önceki görüşleri (Bachmann 2014b) doğrular niteliktedir.

Şekil 1. Bergama için tasarlanan yeni ziyaretçi konseptinin genel planı (Bachmann 2014: 82, Fig. 2'e göre). / Plan of the new visitor concept designed for Bergama (after Bachmann 2014: 82, Fig. 2).

toplum ile kurulabilecek olası etkileşim kanallarının açılması da amaçlanmıştır. Akropol ören yerinden kente inerken ziyaretçi rotası üzerinde bulunan Kale Mahallesi¹⁷, Pergamon Kazısı'nın aşağıda daha ayrıntılı anlatılan topluma yönelik çalışmalarının odak noktasında bulunmaktadır (Foto. 1). Ziyaretçi rotası sayesinde Kale Mahallesi turizme dönük küçük ölçekli ekonomik faaliyetler ile kalkındırılabilir ve böylece bu tarihi mahallenin bakımı da sürdürülebilir hale getirilebilir. Burada turizmin, kültürel mirasın korunmasında bir araç olarak kullanımı teşvik edilmelidir.

TOPLUMA YÖNELİK ÇALIŞMALAR

Arkeolojik kazı ekipleri sahada yürüttükleri çalışmaları, bağlı oldukları T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na her sene ayrıntılı olarak raporlamak durumundadırlar¹⁸. Ancak, güncel kazı ve araştırma ile restorasyon çalışmalarının sonuçlarının Bergama halkı ile paylaşılmasına da özen gösterilmektedir. Özellikle Bergama Belediyesi ve belediye bünyesinde yer alan UNESCO Birimi tarafından talep gelmesi halinde, kazı sezonunun sonunda halka açık bir bilgilendirme sunumu yapılmaktadır. Bu sunumlar Pergamon Kazı Başkanlığı ve diğer uzmanların katılımıyla gerçekleştirilmektedir¹⁹.

Antik kent kalıntıları üzerinde kalan ve ismini buradan alan Kale Mahallesi, özellikle çocukluklarının geçtiği mahalle olması bakımından Bergamalılar için büyük önem taşımaktadır²⁰. Gerek Kale Mahallesi, gerekse halkın Akropol olarak adlandırdığı Pergamon antik kent tepesi, bugünkü Bergama halkının ortak ilgi ve nostalji odağıdır. Bu ilginin canlı kalmasında, Pergamon Kazısı'nın sahip olduğu fotoğraf arşivi de önemli bir rol oynamaktadır. 19. yüzyılın sonundan itibaren bilimsel kazı faaliyetlerini kayda almak için davet edilen fotoğrafçılar sadece antik kalıntıları değil, dönemin Bergamasının ve Bergama halkının da fotoğraflarını çekmişlerdir. Bu sayede yaklaşık 150 yıl boyunca çekilmiş fotoğraflardan oluşmuş olan Pergamon Fotoğraf Arşivi'nden²¹ yapılmış bir seçki ile Mayıs 2018'te Bergama'da bir fotoğraf

Levha 1. Pergamon Kazısı fotoğraf arşivinden oluşturulan seçki ile Bergama'da açılan fotoğraf sergisinin posterini (Pergamon Kazı Arşivi). / The poster of the exhibition in Bergama, where selected photographs from the archive of the Pergamon Excavation were displayed (Pergamon Excavation Archive).

sergisi açılmıştır²² (Lev. 1). Aynı seçki, Kasım 2018'de İzmir'de de sergilenmiştir. Çağımızın yaygın iletişim mecrası haline gelmiş olan sosyal medya platformlarında, Bergama'nın tarihi ile ilgili kurulan ve binlerce takipçisi olan hesaplarda paylaşılan fotoğrafların bir bölümünün kaynağı Pergamon Fotoğraf Arşivi'dir.

Kültürel mirası koruma bilincinin oluşturulması ve aktarılmasında, eğitim stratejileri ve müfredatı kadar öğretmenlerin rolü de oldukça önemlidir. Bu doğrultuda, Pergamon Kazısı ve Bergama İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü öncülüğünde öğretmen gezileri gerçekleştirilmiştir. İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından organize edilen ve Pergamon kazı başkan yardımcısı Doç. Dr. Güler Ateş tarafından, 2018-2020 yılları arasında gerçekleştirilen bu antik kent gezilerinde, bugüne kadar Bergama merkez ilçe ve köy okullarından yaklaşık 250 öğretmene

¹⁷ Akropol ile Bergama (Selinos) Deresi arasında kalan ve halk arasında Kale Mahallesi olarak anılan alan (Şek. 1), günümüzde, idarî olarak üç mahalleyi içine almaktadır: Kurtuluş Mahallesi, Talatpaşa Mahallesi ve Ulucami Mahallesi.

¹⁸ Pergamon Kazısı'nın çalışmaları, Bakanlığın her sene gerçekleştirdiği Uluslararası Kazı Sonuçları Toplantısı bildiri kitapçıklarında da düzenli olarak yayımlanmıştır; dijital erişim için: <https://kvmmg.ktb.gov.tr/TR-44760/kazi-sonuclari-toplantilari.html> (Erişim: 23.02.2022).

¹⁹ Covid-19 pandemisi sebebiyle bu toplantılara ara verilmiştir.

²⁰ Bu gözlem, kazı ekibi ve yerli halk arasındaki, uzun yıllara dayanan iletişim ve etkileşime dayalıdır.

²¹ Pergamon Fotoğraf Arşivi'ne, Alman Arkeoloji Enstitüsü (DAI) İstanbul Şubesi'nden randevu ile ulaşılabilir. Fotoğrafların büyük bölümünün dijital versiyonu, DAI dijital arşiv veritabanı olan Arachne arayüzü ile taranabilir: <https://arachne.dainst.org/> (Erişim: 23.02.2022).

²² "Ne Yerde Ne Gökte. Bergamalılar: Çok Katmanlı Bir Kültürün Aktörleri" isimli fotoğraf sergisi, Bergama Belediyesi ve Bergama Kültür ve Sanat Vakfı'nın katkılarıyla hazırlanmış olup, Bergama Kültür Merkezi'nde ziyaret edilebilmiştir. Sergi katalogu İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin katkılarıyla basılmıştır (İzmir Büyükşehir Bld. 2018).

Fotoğraf 2. Öğretmenlerle antik kent gezisi, 20 Kasım 2019 (Bergama İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü Resmi Facebook Sayfası) / Ancient city tour with teachers, 20 November 2019 (Official Facebook Page of Bergama Directorate of Education)

ulaşmıştır²³ (Foto. 2). Gezide, Amfityatro ve Viran Kapı (Roma Tiyatrosu) gibi, modern kentle iç içe kalmış antik kalıntıları da içine alan, bilinenin dışında bir rota üzerinde, Pergamon antik kentinin tarihi anlatılmaktadır. Bu gezilere katılan öğretmenlerden oluşan ve İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesinde kurulan bir Kültürel Miras Komisyonu aktif olarak çalışmakta ve bu konuları ele alan TÜBİTAK projeleri oluşturmaktadır²⁴.

Bunlara ilaveten Pergamon Kazısı, odak alanında çalışan, Bergama dışından olan akademik kurumlarla da iş birliği içindedir. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nin (MSGSÜ) Bergama'da, ağırlıklı olarak, anıtsal ve sivil mimari miras üzerine gerçekleştirdiği araştırma ve belgeleme çalışmaları²⁵, Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi'nin MİRAS yayın dizisinde derlenerek yayımlanmıştır (Binan 2018). Bergama'nın, Selçuklu, Osmanlı, Cumhuriyet dönemleri ile geçmişte kentte

yaşamış gayrimüslim halklardan günümüze ulaşmış kültür varlıklarına dair yayımlanmış bu ilk kapsamlı envanter ile söz konusu çok katmanlı kültürel mirası kayıt altına almak yönünde önemli bir eşik aşılmıştır.

Ekim 2018'de yine MSGSÜ öncülüğünde hayata geçirilen "Çocuklara Miras Bergama" isimli etkinlik, ilkokul çağındaki bireyler arasında kültürel mirasın sahiplenilmesine ve korunmasına yönelik duyarlılık ve farkındalığın artırılmasını sağlamak amacıyla tasarlanmıştır (Okyay vd. 2020: 41). Bu etkinlik kapsamında, farklı yerel kurum, girişim ve sivil toplum kurumları ile, çocuklara yönelik sekiz farklı atölye çalışması düzenlenmiştir. Bu atölye çalışmalarından biri de, Pergamon Kazısı kazı başkan yardımcısı Doç. Dr. Güler Ateş ve ekip üyesi yüksek mimar Seçil Tezer Altay tarafından gerçekleştirilen 'Miras Yürüyüşü'dür. Antik kent tepesinin (Akropol) eteklerinde bulunan ve halk arasında Kale Mahallesi olarak adlandırılan etkinliğin amacı, buradaki çocuklara, gündelik hayatta karşılaştıkları iz, işaret ve semboller üzerinden bir kültürel miras okuması yaptırmak ve farkındalık oluşturmak olmuştur. 100 yıl öncesine kadar Türk, Rum ve Ermenilerin hoşgörü içinde birlikte yaşamış olduğu bu tarihi mahallede, bu çok kültürlü yaşamın izlerini bugün de görmek mümkündür: kabartmalı kapı tokmağı, almaşık duvar örgüsü, inşa yılı işlenmiş taş, devşirme antik parça, rumca yazıt, vb. Bu işaretlere, miras işareti olarak algılanabilecek doğal ve estetik görseller de eşlik etmektedir: Mahallede duvar diplerinde kendiliğinden biten akşam sefası çiçeği, işlemeli bir ferforje korkuluğun gölgesi, vb. Tüm bu görseller, 10x10 cm ölçülerinde fotoblok kartlar olarak basılmış; etkinlik öncesinde çocuklarla bu iz ve görseller üzerine yapılan görüş alışverişinin ardından, her çocuğa bir kart verilerek yürüyüş başlatılmıştır (Foto. 3). Çocukların yürüyüş esnasındaki hedefi, ellerindeki görselin bizzat

Fotoğraf 3. Ekim 2018'de gerçekleştirilen 'Miras Yürüyüşü' etkinliğinde kullanılan fotoblok kartlardan iki örnek, Osmanlıca bir yazıt (solda) ile farklı dillerde yazılmış kapı numarası levhası (sağda) (S. Tezer Altay). / Examples for pictures on cardboard used at the 'Heritage Walk' in October 2018 (S. Tezer Altay).

²³ Geziler, 2018 ve 2019 yıllarında yüz yüze, 2020'de ise pandemi sebebiyle çevrimiçi sunum yoluyla gerçekleştirilmiştir. 2021 yılında gerçekleştirilemeyen öğretmen gezileri, şartlar yeniden elverdiğinde yeniden başlayacaktır.

²⁴ Öğretmenler projelerini oluştururken Pergamon kazı evindeki kütüphaneden ve kazı arşivinden de yararlanabilmektedir. TÜBİTAK 1003-Öncelikli Alanlar Ar-Ge Projeleri Destekleme Programı kapsamında "Tarih Eğitiminin İyileştirilmesi" çağrı başlığı altında yürütülmekte olan "Kadınlar da Oradaydı!" isimli proje, bu anlamda destek verilen projelerden biridir.

²⁵ Türkiye Bilimler Akademisi tarafından hedeflenen Türkiye Kültür Varlıkları Envanteri'ne katkısı olması amacıyla 'Bergama Kentsel Kültür Varlıkları Envanter Çalışması' adıyla gerçekleştirilen bu projenin saha çalışması, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, Restorasyon Ana Bilim Dalı'ndan Prof. Dr. Demet U. Binan öncülüğünde 2003-2005 yılları arasında yürütülmüştür (Binan vd. 2004; Binan vd. 2005; Binan vd. 2006).

Fotoğraf 4. Miras Yürüyüşü esnasında gösterilen arşiv fotoğraflarında kendi evinin önünü tanıyan çocuklardan biri, 2018 (G. G. Okyay). / One of the kids recognizing his housefront in an old photograph, 2018 (G. G. Okyay).

kendisini değil, ama temsil ettiği değeri ifade eden benzerlerini bulmaktır. Böylelikle çocuklar, hem görselin neler ifade edebileceği üzerine düşünmüş, hem de görselin benzerlerini bulmak üzere çevresini taramıştır. Bu sayede çocuklarda, onlar için gündelik oyun alanı olan bir yerde, kültürel mirasla ilgili yeni anlam ve değerlerin inşa edilmesi hedeflenmiştir.

Miras Yürüyüşü'nün son ayağını ise mahallenin eski fotoğrafları üzerinden oynanan bir oyun oluşturmuştur. Burada çocuklara fotoğrafın çekildiği noktada, oranın eski fotoğrafı gösterilerek, geçmiş ve bugün arasındaki farkları tespit etmeleri istenmiştir. Bu oyun, geçmişten bugüne değişimin sebeplerini ve bugünden yarına, kalan değerlerin nasıl korunabileceği üzerine konuşmak için bir fırsat sunmuştur. Oyun esnasında çocukların bazıları, eskiyi çok daha beğendiklerini dile getirmişlerdir (Foto. 4). Eski ile yeni arasında oluşmuş olan farkın 'koruma' ile ilişkilendirilmesi, bu etkinliğin önemli kazanımlarından biridir.

Etkinlik sonunda çocuklara 10x10 cm ölçülerindeki fotoblok kartların boş olanları dağıtılarak; her bir çocuktan, bunların üzerine, kendisi için miras değeri taşıyan başka görseller üzerine düşünüp çizmesi beklenmiştir. Tüm fotoblok kartlar etkinlik sonunda, organizasyon çatısı altında yürütülen diğer etkinliklerin ve atölye çalışmalarının çıktıkları ile birlikte Bergama Kültür Merkezi'nde sergilenmiştir.

Kasım 2019'da yine MSGSÜ tarafından ve Bergama Belediyesi ile İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'nün ortak ev sahipliğinde 'Kültürel Mirasın Korunmasında Eğitim ve Yetişen Nesillere Ulaşmak' temasıyla bir arama konferansı gerçekleştirilmiştir. Bu konferansın amacı, kültürel miras olgusunu örgün eğitim ortamı içine entegre edecek fikirler oluşturmak olmuştur. İlçe Milli Eğitim Müdürü

ve çok sayıda öğretmenin katılımıyla gerçekleştirilen etkinliğe ilham vermesi amacıyla bu konuda çalışmış olan uzmanlar da etkinliğe davet edilmişlerdir. Bu kapsamda yukarıda bahsi geçen Çocuklara Miras Bergama ve Çocuklarla Miras Yürüyüşü etkinlikleri ile ilgili, etkinliğin MSGSÜ ayağındaki koordinatörü Dr. Gülce G. Okyay²⁶ ile Pergamon Kazısı'ndan Seçil Tezer Altay ortak bir sunum gerçekleştirmişlerdir. Sunumları, gruplara ayrılarak yapılan tematik atölye çalışmaları takip etmiştir. Bu etkinlik, kültürel miras kavramının, yerel kurumlar nezdinde, eğitim zemininde ne kadar önemsendiğini gösteren öncü etkinliklerden biri olmuştur.

Yukarıda sıralanan çalışmaların tümü, projenin odağında olan yerel halkın yaşam alanı ile kültürel düzlemde farklı ilişkiler kurmasını hedeflemiştir²⁷.

TOPLUM ODAKLI İLK PROJE: MAHALLEMİ SEVİYORUM

Pergamon Kazısı'nın kültürel mirasın korunmasının yerelde yaygınlaştırılmasına dönük faaliyetlerini Mahallemî Seviyorum Projesi takip etmiştir²⁸. Kazı ekibi tarafından kurgulanan, Almanya'da bulunan Gerda Henkel Vakfı'nın ve Almanya Dışişleri Bakanlığı Kültür Bölümü'nün destekleriyle 2019-2021 yılları arasında yürütülen projenin üst amacı kültürel mirasın korunmasında yerel toplumun doğrudan katılımını sağlamaktır²⁹. Burada katılımcılara, sahip oldukları kültürel miras değerlerini korumak için gereken teorik bilgi ve teknik becerinin (*know-how*) aktarılması; ve bu sayede uzun vadede, kendi ekonomik durum ve yaşam şartlarını iyileştirmeye yönelik kapasitelerini geliştirmek amaçlanmıştır³⁰.

²⁶ Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, Restorasyon Ana Bilim Dalı'nda Öğretim Üyesi olan Gülce G. Okyay, aynı ana bilim dalında ve Prof. Dr. Demet U. Binan danışmanlığında, "Çok Katmanlı Kültürel Mirasın Korunmasında Kapasite Geliştirme Yaklaşımı ve Yerel Katılım: Bergama (Pergamon) Kenti" başlıklı doktora tezini Ocak 2022'de tamamlamıştır. Kültürel miras alanında kapasite geliştirme ve toplum katılımı ile ilgili küresel yaklaşımlar ve yereldeki ihtiyaçlar hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Okyay ve Binan 2020.

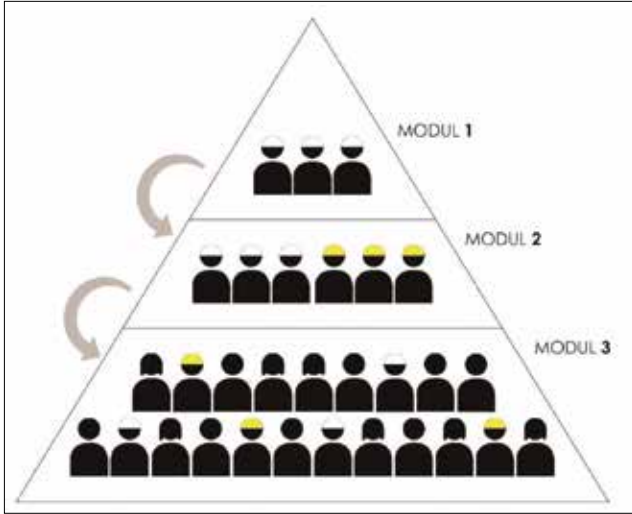
²⁷ Bu açıdan Avrupa Konseyi tarafından yayımlanan Faro Sözleşmesi'nin 8. maddesinin c bendi ile örtüşmektedir: "İnsanların yaşadığı yerlere yönelik ortak bir sorumluluk duygusu uyandırarak toplumsal birliği güçlendirmek".

²⁸ Gerda Henkel Vakfı'na başvurusu yapılan projenin resmi ismi *Capacity Building in a Social Context* (Sosyal Bağlamda Kapasite Geliştirme), yereldeki ismi ise Mahallemî Seviyorum'dur.

²⁹ Projenin oluşturulma aşamasında, çalışmaları ilham kaynağı olan Prof. Dr. Zeynep Kuban, Prof. Dr. Anlı Ataöv Demirkan, Dr. Ebru Torun ve mimari koruma uzmanı Burçin Altınsay Özgüner'e değerli görüşleri için teşekkür ederiz.

³⁰ Projeye ilişkin önceki yayınlar için bkz. Mania ve Tezer Altay 2021; Kinzel vd. 2022: 149-153.

Pergamon'da arkeolojik saha çalışmalarının önemli bir bölümünü koruma projeleri oluşturur³¹. Burada, bugüne kadar benimsenen koruma standartlarının ışığında, yapı malzemeleri ve geleneksel koruma teknikleri üzerine sayısız tecrübe biriktirilmiş (Bachmann 2014a: 80-81) ve koruma prosedürlerine ilişkin bürokratik süreçler titizlikle takip edilmiş ve uygulanmıştır. Bu birikmiş tecrübe ve bilginin, planlanan kapasite geliştirme projesi için, toplum faydası için uyarlanarak kullanıma sunulması amaçlanmıştır. Bir diğer deyişle, projenin omurgasını kazının sahip olduğu teknik bilgi ve tecrübe birikiminin topluma aktarılması oluşturur. Bu temelde proje, üç basamakta kurgulanmıştır. Bunların ilk ikisini taş ustalığı ve taşçılık³² eğitimleri oluştururken, üçüncü basamakta eğitilen kişiler aracılığıyla yerel topluma ulaşmak amaçlanmıştır (Şek. 2). Üçüncü basamakta toplum için ve toplumla birlikte gerçekleştirilecek çalışmanın ne olacağı, şeffaf bir katılım süreci ile belli olmuştur. Bu sürecin sonunda ortaya çıkan ihtiyaç ışığında tarihi evlerin çatıları onarılmıştır.

Şekil 2. Üç uygulama modülünden oluşan kapasite geliştirme projesinin konsept şeması (Kinzel vd. 2022: 49, Fig: 18) / *Conceptual scheme of the capacity building project consisting of three application modules (Kinzel vd. 2022: 49, Fig: 18).*

TAŞ USTALIĞI VE TAŞÇILIK EĞİTİMLERİ

Geleneksel yapı ustalarının sayısındaki kıtlık, kültürümüzde zanaatkârlığın değersizleşmesi ile birlikte artmıştır. Öte yandan, ticaret loncalarının lağvedilmesi ve Milli Eğitim Bakanlığı aracılığıyla mesleki eğitim

birimlerinin devreye sokulması; yerelde geleneksel zanaatkârlık becerilerini aktaran organizasyonların yok olması ile sonuçlanmıştır (Orbaşlı 2007: 317). Bu durum, ülkemizde oldukça geniş olan mimari restorasyon sektöründe, uzman teknik eleman açığını açıklamaktadır. Dahası, Anadolu coğrafyasında var olan farklı mekanik özelliklere sahip yapı taşlarının varlığı göz önüne alındığında, buna bağlı olarak doğan farklı işleme teknikleri ve teknolojik imkânları kullanma becerisine sahip taş ustalarının varlığı, tarihi kültür varlıklarının korunması ile eşit derecede önem arz etmektedir.

Özellikle 2014 yılında UNESCO Dünya Miras Listesi'ne alınması ile birlikte Bergama, kültür ve turizm sektörüne yönelik yatırımlar için gözde bir konum haline gelmiştir. Buna istinaden kentte gerçekleştirilen eski eser restorasyonlarının sayısında hatırı sayılır bir artış gözlemlenmesi beklenmektedir³³. Nitekim, kentte bulunan Osmanlı Döneminden pek çok eser, işlevlendirme konseptine uygun olarak, kapsamlı bir restorasyona hâlen ihtiyaç duymaktadır³⁴. Böyle projelerde, yerelde biriktirilmiş olan geleneksel yapı bilgisinin (malzemeye aşinalık ve teknik beceri) uygulanması, yapılan işin niteliği ve verimliliği açısından büyük önem taşımaktadır.

Pergamon Kazısı'nın antik kentte gerçekleştirdiği restorasyonların tarihçesi ise, neredeyse arkeolojik kazılar kadar eskiye gitmektedir (Bachmann 2014a: 80, Mania ve Tezer Altay 2022a: 29). Bu durum, antik kenti aynı zamanda bir çeşit restorasyon okulu hâline getirmektedir. Nitekim kentte, farklı dönemlerin koruma anlayışını gösteren çok sayıda koruma örneği bulunmaktadır. Bunların sayıca büyük çoğunluğunu, kalıntıların ömrünü uzatan, küçük ölçekli onarımlar oluştururken; geri kalan bölümünü, ziyaretçilerin yapıları gözünde canlandırmasını kolaylaştıracak, didaktik nitelikte anastylosis ve rekonstrüksiyon projeleri oluşturmaktadır³⁵. Bu projelerden bazıları, aynı zamanda gerçekleştirildikleri dönemin taş ustası yetiştirme

³¹ Burada 'koruma' çerçevesi içine, taşınabilir kültür varlıklarının restorasyonundan, antik kalıntıların periyodik veya ivedi bakımlarına, konservasyon ve restorasyon projelerinden, didaktik rekonstrüksiyon projelerine kadar geniş bir yelpazedeki eylemler girmektedir.

³² Taş ustası ve taşçı, kazı restorasyon ekibinde iki farklı uzmanlık seviyesini ifade eder (bkz. aşağıda, 1. Taş Ustalığı ve Taşçılık Eğitimleri).

³³ O zamandan beri, ülke çapında ve küresel ölçekte gerçekleşen krizlerin bu gidişatı olumsuz yönde etkilediği dikkate alınmakla beraber, bu konu makale kapsamı dışında tutulmaktadır. Yine de 2014'ten bu yana, Bergama'da restorasyon piyasasının durma noktasına hiçbir zaman gelmediği söylenebilir.

³⁴ Erken Osmanlı Döneminin Bergama'daki önemli örnekleri olan Tabaklar Hamamı, Taş Han, Çukur Han buna örnek olarak gösterilebilir (Yapılar hakkında bkz. Binan 2018: 222, 238, 240).

³⁵ Pergamon Kazısı'nın yürüttüğü restorasyon projelerine ilişkin daha ayrıntılı bilgiler; yüzey araştırması ve arkeolojik kazı çalışmaları ile birlikte, her sene *Archaeologischer Anzeiger* isimli dergide yayımlanmaktadır. Güncel sayı ve önceki sayılara dijital erişim için: <https://publications.dainst.org/journals/index.php/aa/index> (Erişim: 23.02.2022). Bahsi geçen çalışmalar hakkındaki raporlara Bakanlığın internet sayfasından ulaşılabilir (bkz. dipnot 4).

okulları oldular. Trajan Tapınağı Anastylosis Projesi bunun başlıca örneklerinden biridir. Burada, ağırlıklı olarak İsviçre ve Almanya'dan davet edilmiş taş ustaları tarafından, yereldeki ustaların da katkısıyla, Bergamalı gençler taş ustası olarak yetiştirilmiştir (Nohlen 2014: 218). Bu ekipte yetişen ve 40 yılı aşkın süredir Pergamon kazı ekibinde restorasyon ustası ve heykeltıraş olarak çalışan Selim Baskın, oğlu ile antik kentte gerçekleştirilen restorasyon projelerinde yer almıştır.

2019 yılında başlanan kapasite geliştirme projesinin taşçı ve taş ustası yetiştirme ayağında, Selim Baskın eğitmenlik yapmıştır. Bu kapsamda, senelik periyotlar halinde verilen eğitimlerde 2019, 2020 ve 2021 senelerinde, toplam on kişi aldıkları eğitimi tamamlamışlardır³⁶. Eğitimin malzemesi, antik kentte çoğunlukla görülen yapı malzemeleri olan andezit, tüf taşı ile Marmara Adası (*Prokonnesos*) mermeridir. Kullanılan taşçı el aletlerinin büyük bölümü antik dönemden bu yana kullanılan el aletleri olup, buna ilave olarak modern elektronik gereçler de programa dahil edilmiştir.

Taşçı eğitimi kapsamında ham malzeme, arzu edilen ebatlarda, profilli ve belirtilen yonu tipinde kesme taş dönüştürülmektedir. Burada, sırasıyla, ham taşın kaba kesimi (çürük ve damarlı kısımlarından arındırılması), gönyelenmesi (her bir yüzünün birbirine dik açılı veya uygun açıda bir hale getirilmesi), ebatlanması (arzu edilen ölçülere getirilmesi), gerekiyorsa profil işlenmesi (belirli bir profilin taşın gerekli görülen yüzeylerine uygulanması) ve son olarak taraklanması (görünecek yüzeye arzu edilen dokuyu kazandırma, görünmeyecek yüzeylere harcın tutması için kaba yonu işleme) işlemleri öğretilmektedir. Taş ustalığı eğitiminde ise taşçı eğitimindeki becerilere ilave olarak; hazırlanan kesme taş, duvara yerleştirilmeden önce duvardaki hazırlıkların yapılması (ip, su terazisi, mastar ile son kontroller), duvar iç dolgusuna ve kesme taşlar arasındaki derzlere uygun harçların hazırlanması ve uygulanması, kesme taşın terazisine uygun şekilde duvara harç ile yerleştirilmesi, gibi diğer beceriler kazandırılmıştır. Bir senelik eğitimin sonunda öğrencilerin kendi başlarına bir ustalık parçası hazırlaması şart koşulmuş (Foto. 5) ve bu parçayı hazırlayarak programı başarıyla bitirenlere başarı sertifikaları verilmiştir³⁷.

Bu eğitimler kapsamında 2019 yılının Ocak ayında başlayan taş ustalığı programında, daha önceden temel deneyime sahip iki adet çırak yetiştirilmiştir. Eğitim

Fotoğraf 5. Taş ustalığı eğitim programının sonunda hazırlanan ustalık parçası, 2019 (Pergamon Kazı Arşivi) / *Journeyman's piece, prepared by the end of the stonemason training program, 2019 (Pergamon Excavation Archive).*

kapsamında, Kızıl Avlu güney temenos duvarında sürdürülmekte olan restorasyon çalışmalarının bir parçası olarak, Roma İmparatorluk Dönemine ait destek payandalarının kaide seviyesi için eksik olan büyük boyutlu kesme taşları hazırlanmıştır (Foto. 6). Destek payandasının sağlamlığını güçlendirmek için öncelikle, beton ile yapılmış olan eski dönem restorasyon ekleri dikkatlice kaldırılmış; ardından restitüsyonuna uygun olarak hazırlanmış olan bosajlı kesme taşlar yerlerine yerleştirilmiştir (Pirson 2021: 239). Kesme taşların ön yüzünde, yüzey işçiliği olarak, yassı keski ile kenar bandı, ve ortasında sivri uçlu keski ile kaba yonu bosaj açılmıştır. Hazırlanan kesme taşlar, özgün duruma uygun olarak, aralarında harç olmayacağı için büyük bir titizlikle yerleştirilmiştir. Yerleştirilen taşlar, birbirlerine, demir kenet ve dübelleri ile bağlanmıştır. Bu proje sonlandıktan sonra aynı ekip, ikinci bir proje olarak, Asklepion'a giden Kutsal Yol üzerinde 1969 yılında ayağa kaldırılan iyonik düzendeki üç sütunun üzerine yerleştirilmiş olan betonarme arşitravı, mermerden yapılmaya yenisi ile değiştirilmişlerdir (Pirson 2021: 240). Bu kapsamda

Fotoğraf 6. Taş ustalığı eğitim programında, Kızıl Avlu'daki destek payandasının kaidesi için çırak tarafından hazırlanan kesme taş, 2019 (Pergamon Kazı Arşivi) / *Ashlar block cut and dressed by the apprentice for the foundation of buttress in the Red Hall, in the framework of the stonemason training program, 2019 (Pergamon Excavation Archive).*

³⁶ Taşçı ve taş ustalığı eğitimlerinde 2019 ve 2020 yıllarında gerçekleştirilen çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için sırasıyla bkz. Pirson 2021: 239-240; Pirson 2022: 87-88. 2021 yılındaki çalışmalar henüz yayımlanmamıştır.

³⁷ Üç adet taşçı, yedi adet taş ustası yetiştirilmiştir. Taş ustalığı eğitimi başarı sertifikaları, Bergama Ticaret Odası'nın iş birliği ile hazırlanmıştır.

Fotoğraf 7. Çırakların, arkalarında bulunan destek payandasının restorasyonu için hazırladıkları kemer taşları, 2020 (Pergamon Kazı Arşivi). / *Ashlar blocks prepared by the apprentices, for the restoration of buttresses, 2020 (Pergamon Excavation Archive).*

öncelikle, 50 yılın sonunda donatıları korozyona uğramış olan betonarme arşitrav dikkatle kaldırılmıştır. Onun yerine, biri orijinal, biri yeni hazırlanmış olan iki adet mermer arşitrav yerleştirilmiştir. Çıraklar, edindikleri becerileri, taş ustalık eğitiminin sonunda kendi başlarına yaptıkları bir ustalık eseri ile göstermişlerdir.

Aynı yılın kazı sezonunda, ustalık eğitimini tamamlayan çıraklar, üç adet Bergamalı düz işçiye, kazıdaki restorasyon şantiyelerinde altı hafta boyunca taşçılık eğitimi vermişlerdir. Bu sayede taş ustalık programında öğrendiklerini, yetişmekte olan gençlere, sınırlı bir süre ve iş programı içinde aktarmışlardır. Burada işçiler, ham taşa birbirine dik yüzeyler açma, taşı ebatlama, ve yüzey işleme gibi taş işçiliğinin temel teknikleri üzerine bilgi ve deneyim sahibi olmuşlardır.

2020 yılında taş ustalığı eğitimini dört adet çırak tamamlamıştır. Bu çalışma döneminde çıraklar, Kızıl Avlu'nun güney temenos duvarındaki destek payandalarının, eksik olan kemer taşlarını hazırlamışlardır (Foto. 7). Farklı kenar açılarına göre ebatlandırılan kemer taşları, aynı yıl kazı sezonunda ustabaşının gözetimi altında dikkatlice yerleştirilmiştir (Pirson 2022: 83, Fig. 83, 87-88) ve böylece Kızıl Avlu'daki uzun soluklu restorasyon çalışmaları sona ermiştir (Pirson 2022: 81-84).

2021 yılında taş ustalığı eğitimini bir çırak tamamlamıştır³⁸. Bu çalışma dönemi içinde çıraklar, Gymnasion'da eden restorasyon çalışmaları kapsamında çalışmışlardır: Doğu giriş kapısında eksik olan merdiven basamakları andezit malzeme ile yenilenmiş; iki terası (Kellerstadion ile Palestra'yı) birbirine bağlayan merdivenlerden biri onarılmış; ve ayrıca doğu istinat

³⁸ Eğitim başlangıçta iki çırağa verilmiş olup, çıraklardan biri, yüksek öğrenimine devam etmeyi tercih ettiği için eğitimin 10. ayında programdan ayrılmıştır.

duvarında gerçekleştirilen restorasyon projesi için andezit malzeme ile kesme taş hazırlanmıştır.

TARİHİ EV ÇATILARININ ONARIMI

Projenin üçüncü ayağı, antik kentin eteklerinde bulunan Kale Mahallesi'ni odağına almıştır. Böyle bir yerde bir arkeolojik kazının, en az kendi birikiminden verebilecekleri kadar, hedef kitlesinin ihtiyaç analizini yapmak da, projenin son ayağının kurgusunu belirleyici adımlardan biri olmuştur. Bunun için Kale Mahallesi sakinlerine yönelik hazırlanan bir sosyal ve ekonomik durum anketi, mahalledeki ilkokul aracılığıyla çocuklara, oradan ailelerine ulaştırılmış ve aynı şekilde geri toplanmıştır³⁹. Ankette, kişilerin tarihi çevrelerine yönelik farkındalıkları; sosyal ve fiziksel yaşam şartlarına dair memnuniyetleri ve iyileştirilmesini tercih ettikleri hususlar sorulmuştur. 202 haneye⁴⁰ ulaşan anketin sonuçları ışığında, içinde yaşanılan tarihi çevrenin çoğunlukla farkında ve bundan memnun olduğu, sahip olunan tarihi evlerin korunmasında (özellikle modernize edilmesinde) sorun yaşandığı, evlerin en çok sorun yaşanan kısımlarından birinin ise çatılar olduğu ortaya çıkmıştır. Yapıların olası tahribat senaryoları itibarıyla bakıldığında da; bir yapının çatısındaki ufak bir bozulmanın bile, yapıya giderek artan bir ivme ile hasar verdiği, ve buna zamanında müdahale edilmediği takdirde, yapının geri dönüşü olmayacak şekilde tahrip olduğu bilinmektedir. Bu ihtiyaçtan hareketle, mahallede bulunan tarihi evlerin çatılarının onarılması fikri ortaya çıkmıştır.

Kale Mahallesi'nde bulunan sivil mimarlık örneklerinin önemli bir bölümü 19. yüzyılın ortası ile 20. yüzyıl başı arasındaki dönemde inşa edilmiştir (Alanyalı 1994: 371-374; Bachmann 2012: 491; Binan 2016: 302-304). 19. yüzyılın ortalarından bu yana ağırlıklı olarak Rum Ortodoks topluluğun yaşadığı bölgede, Müslüman ve Ermeni toplulukların da yaşadığı bilinmektedir. Kurtuluş Savaşı sonrası gerçekleşen nüfus değişimi (mübadele) sonucunda, Kale Mahallesi'nin bir bölümüne Yunanistan'dan gelen Müslüman Türk mübadiller yerleştirilmiştir (Binan 2018: 50-51). Bu bölgenin öne çıkan mimari karakteristiğini ağırlıklı olarak, kârgir teknikte inşa edilmiş; süslemeli cepheleri ile dikkat

³⁹ "DAI Kale Mahallesi İhtiyaç ve Yönelim Değerlendirme Anketi" başlıklı anket, Bergama'da kapasite geliştirme konusu ile ilgili halihazırda doktora çalışmasını yürütmekte olan, MSGSÜ Öğretim Üyesi Dr. Gülce G. Okyay'ın desteği ile oluşturulmuştur. Kale Mahallesi'nde bulunan 14 Eylül İlkokulu eski müdürü Turan Şen'in iş birliği, anketin dağıtımı ve toplanması organizasyonunda büyük kolaylık sağlamıştır.

⁴⁰ Kale Mahallesi'ndeki toplam hane sayısı ile karşılaştırıldığında, anket çalışması ile mahalle sakinlerinin yaklaşık %20'lik bir kısmına ulaşılabilmektedir. Toplam hane sayısının belirlenmesinde, Binan 2018'den istifade edilmiştir.

Fotoğraf 8. Süslemeli giriş cephesi ile bir Rum evi, 2010 (M. Bachmann) / *Ornamented front facade of a Greek house, 2010 (M. Bachmann)*

Fotoğraf 10. Pergamon kazı evinde bahçesinde gerçekleştirilen tanışma ve bilgilendirme toplantısı (Pergamon Kazı Arşivi) / *Introductory meeting at the Pergamon excavation house front garden (Pergamon Excavation Archive).*

Fotoğraf 9. Kale Mahallesi'ndeki tarihi bir evin 1980 ve 2018 yıllarındaki durumu (Kinzel vd. 2022: 50, Fig. 19). / *A historic house at the Kale Mahallesi, in 1980 and 2018 (Kinzel vd. 2022: 50, Fig. 19).*

çeken Rum mimarisi oluşturmaktadır⁴¹ (Alanyalı 1994: 376) (Foto. 8). Öte yandan mahallede görece daha az sayıda, ahşap karkas sistem ile inşa edilmiş Türk evleri de bulunmaktadır.

Kale Mahallesi günümüzde, bu tarihi yapıların mevzuata uygun şekilde bakımı ve korunmasını yapacak gelir düzeyine sahip olmayan bir kesime ev sahipliği yapmaktadır. 1988 ve 1994'te yapılan çalışmalar, mahalledeki tarihi evlerin korunmuşluk düzeyinin giderek daha kötüleştiğini göstermektedir (Alanyalı 1994: 385). Bu durumu fotoğraflarla da takip etmek mümkündür (Foto. 9).

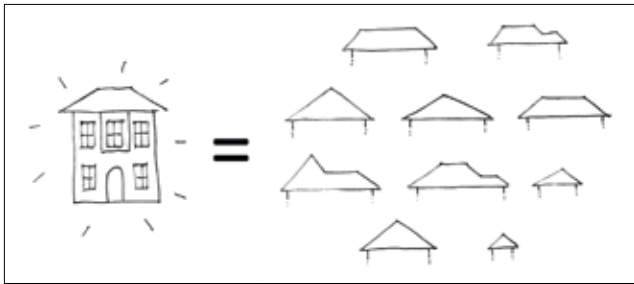
Dışarıdan yapılan gözlem ve anket sonuçlarından elde edilen tespitlerle ana çatkısı oluşturulan projenin uygulama safhasına geçilmeden önce, yerelde önde gelen kurum ve kuruluşların görüşlerini almanın önemi göz ardı edilmemiştir. Bu kapsamda, Bergama Belediyesi, Belediyeye bağlı UNESCO Bürosu, 14 Eylül İlkokulu, MSGSÜ, Ege Üniversitesi Bergama Meslek Yüksek Okulu'ndan temsilciler ile Mart 2019'da, kazı evinde bir bilgilendirme toplantısı gerçekleştirilmiştir. Bu etkinlik, hem adı geçen kurumların yerelde uzun yıllara dayanan deneyimini dikkate alan ve onları bilgilendiren, hem de gelecek olası iş birliklerinin önünü açan bir girişim olmuştur. Anket sonuçlarının paylaşıldığı toplantıda, tarihi ev çatılarının onarımı fikri, kurum temsilcileri tarafından ana hatlarıyla olumlu değerlendirilmiştir. Bu toplantıyı, birkaç hafta sonra yine kazı evinde

⁴¹ Söz konusu yapıların yapım tekniği ve cephe süslemelerinde, antik dönem mimarisinin tesiri üzerine bkz. Bachmann 2012.

gerçekleştirilen, mahalle sakinleri ile tanışma toplantısı takip etmiştir. O zamana kadar kendi içine dönük bir çalışma yeri olarak bilinen Pergamon Kazı Evi, bu toplantı için kapılarını halka ilk defa açmış ve mahalle sakinleri, yani komşuları ile buluşmuştur (Foto. 10). Bu toplantıda, hem projenin amacı ve kapsamı açıklanmış, hem de ilgilenen tarihi ev sahiplerinin soruları cevaplanarak başvuruları toplanmıştır⁴².

Dünya Miras Alanı ilân edilmiş bir yer olarak, turizm odaklı orta ve büyük ölçekli yatırımlar için daha davetkâr bir yer haline gelen Bergama’da, özellikle Kale Mahallesi’nin, dışarıdan gelen ziyaretçilerin konaklaması için potansiyel barındıran bir konumda olduğu ortadadır. Buna karşılık, mahallenin özgün kimliğinin, kültürel birikiminin, mevcut şartları iyileştirilerek ve soylulaştırma (*gentrification*) tehlikesi göz önünde bulundurularak korunması büyük önem taşımaktadır. Hâlihazırda tarihi evlerindeki yaşam şartlarını iyileştirecek ekonomik gücü olmayan mahalle sakinleri düşünüldüğünde, bu dönüşüm kaçınılmaz gibi gözükmektedir. Yine de bu noktada umut vaat eden bir durum vardır: mahalle sakinleri arasında bu dönüşümü dört gözle bekleyen bir kesim olduğu gibi, evine, komşularına ve mahallesine manevi bağlarla bağlı bir kesim de vardır. Sonuç olarak Mahallemi Seviyorum Projesi, çatılarını onaracağı tarihi evlerin seçiminde, ikinci grubu hedef almıştır. Çatısı onarılmak üzere başvuran tarihi ev sahiplerinin her biriyle ayrı ayrı, evleriyle ilgili yüz yüze gerçekleştirilen sohbetler neticesinde bu hassas konuya dair oluşan kanaat ile başvuruların olumlu veya olumsuz olarak değerlendirilmesi mümkün olmuştur.

Başvuruların değerlendirilme sürecinin bir parçası olarak, tarihi evlerde basit onarım ve esaslı onarıma yönelik mevzuat, maddi destekler ve başvuru prosedürleri hakkında mahalle sakinlerini bilgilendirmek üzere kazı evinde Mayıs 2019’da bir toplantı daha

Şekil 3. Tek bir yapı restorasyonu için harcanacak zaman ve emek, çok sayıda tarihi yapının çatısının kurtarılmasına denk gelebilir (S. Tezer Altay) / *The amount of time and effort, which is required for a single building restoration may likely be equal to a much higher number of roof repairs of historic buildings (S. Tezer Altay).*

⁴² Projenin bu aşamasından itibaren, çatı onarım süreçlerini, ilgili prosedür ve uygulamaları mevzuata uygun şekilde gerçekleştirilmesinden mimar Ilgın Kemaller sorumlu olmuş ve takip etmiştir.

gerçekleştirilmiştir⁴³. Böylelikle, tarihi ev sahipleri veya sit alanında yaşayanlar arasında sıklıkla ifade edilen “çivi bile çaktırılmıyor” ifadesinin arkasındaki gerçeklere ışık tutulmuştur. Toplantıya katılan mahalle sakinleri de, kendi tarihi evleri için süreci nasıl yürütebileceklerine ilişkin doğrudan bilgi alabilmişlerdir. Bu sayede ev sahipleri, hibe ve kredilere başvurarak, kendi imkânlarıyla evlerinin bakım ve onarımı sürecinde aktif olarak yer alabileceklerini görmüşlerdir.

Tarihi ev çatılarının onarımı için üç senede toplam 37 başvuru olmuştur. Bu kapsamda, basit onarım ile kurtarılacak çatıların başvurusu öncelikli olarak kabul edilmiş; bu sayede -esaslı onarımda olabileceği kıyasla- başvuru süreci kısaltılarak hem zamandan tasarruf edilmiş, hem de proje için ayrılan bütçe ile daha çok sayıda yapının ömrü uzatılabilmektedir (Şek. 3). Proje neticesinde, üç kazı sezonu boyunca toplam 10 adet tarihi evin çatısı onarılmıştır.

2019 yılı kazı sezonunda Kale Mahallesi’nde üç adet tarihi evin çatısı onarılmıştır⁴⁴. Çatısı onarılan ev sahiplerinden biri, onarımı takiben kendi imkânları ile evinin ön cephesini yenilemiştir. Yenilenen bu ev, takip eden aylarda, İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin her yıl düzenlediği Tarihe Saygı Yerel Koruma Ödülleri’nde “Tarihi Yapıda Yaşam Ödülü”nü almaya hak kazanmıştır⁴⁵. Bu ödül, Mahallemi Seviyorum Projesi’nin, mahalle sakinlerini, kendi evlerini kendi imkânlarıyla korumak ve yaşatmak için teşvik ettiğine dair önemli bir gösterge olmuştur.

Fotoğraf 11. Ağustos 2021’de yangın geçiren evlerin proje kapsamında yenilenen çatıları, Ekim 2021 (Pergamon Kazı Arşivi) / *Reconstructing roofs of historic houses affected by the fire in August 2021, October 2021 (Pergamon Excavation Archive).*

⁴³ Mahalle sakinlerini konuyla ilgili aydınlatan toplantıyı, (aynı zamanda İzmir II Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’nda üye olarak bulunan) Bergama Müze Müdürü yürütmüştür.

⁴⁴ N. ve S. Demir Evi, Talatpaşa Mah., 451 Ada 25 Parsel; A. ve K. Şaşmaz Evi, Talatpaşa Mah., 455 Ada 22 Parsel; S. Acar Evi, Kurtuluş Mah. 526 Ada 14 Parsel.

⁴⁵ A. ve K. Şaşmaz Evi (Bergama). 17. Tarihe Saygı Ödülleri için bkz. <http://www.tarihesaygi.com/17-tarihe-saygi-odulleri/> (Erişim: 23.02.2022).

Fotoğraf 12. Tarihi yapının 2012 ve 2018 yıllarındaki görünümü (2012: Bergama Belediyesi, Rölöve ve Restorasyon Birimi Arşivi; 2018: Pergamon Kazı Arşivi). / Views of the historic building from 2012 and 2018 (2012: Bergama Municipality, Archive of the Documentation and Restoration Department; 2018: Pergamon Excavation Archive).

2020 yılı kazı sezonunda çatı onarımları, Bergama Ticaret Odası ve Sanayi Odası tarafından önemli ölçüde desteklenmiştir. Adı geçen kurumların finansal destekleriyle alınan yapı malzemeleri ile beş tarihi evin çatısı onarılmıştır⁴⁶. Aynı yıl, Bergama Belediyesi'nin katkısıyla tarihi bir yapının esaslı onarımı (restorasyonu) gerçekleştirilmiştir (bkz. Mahalle Evi).

2021 yılı kazı sezonu içinde proje, farklı türden bir talebe cevap verecek şekilde dönüşmüştür: Ağustos ayının son günlerinde, Kale Mahallesi'nin en büyük meydanı olan Domuz Alanı'nda gerçekleşen bir düğün kutlaması esnasında atılan bir havai fişek, meydanın tarihi silüetini oluşturan evlerden birine isabet ederek, birbirinin ikizi iki tarihi evin yanmasına sebep olmuştur. Yerel kamuoyunda geniş yankı bulan olay sonrası, İzmir II Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu (Anıtlar Kurulu), Bergama Belediyesi, Pergamon Kazısı ve birkaç gizli bağışçı sayesinde yapıların çatıları büyük ölçüde yeniden inşa edilebilmiştir⁴⁷. Bu sayede yapıların esaslı onarım (restorasyon) hazırlığı için bekleyeceği süreçte, yapı, maruz kalacağı mevsimsel koşullardan azami seviyede korunabilecektir⁴⁸. Bu inşaatta Pergamon Kazısı, organizasyon, işçilik, lojistik, ve malzemenin bir bölümünü sağlayarak katkı vermiştir (Foto. 11).

⁴⁶ M. E. Filiz Evi, Kurtuluş Mah. 533 Ada 51 Parsel; N. Aydın Evi, Kurtuluş Mah. 527 Ada 20 Parsel; G. Varlık Evi, Talatpaşa Mah. 456 Ada 36 Parsel; A. Avcı Evi, Talatpaşa Mah. 456 Ada 13 Parsel.

⁴⁷ İ. Çetiner Evi ve H. Uysal Evi, Ulucami Mah. 655 Ada 22 ve 23 Parseller.

⁴⁸ Yapıların esaslı onarımı için gerekli olan rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri, hâlen MSGSÜ Mimarlık Ana Bilim Dalı, Koruma ve Restorasyon Yüksek Lisans programında eğitime devam eden, Bergamalı bir yüksek lisans öğrencisi tarafından hazırlanmaktadır. Bahsi geçen bu iş birliği ve duyarlılık; kazı ekibi, üniversite ve yerel kurumların, toplumla doğrudan ilişkisinin gözlemlenebileceği örneklerden biri olmuştur.

Fotoğraf 13. Restorasyondan sonra yapı Mahalle Evi olarak hizmet verecektir (Pergamon Kazı Arşivi). / After the restoration the building will function as a community house (Pergamon Excavation Archive)

MAHALLE EVİ

Mahalleme Seviyorum Projesi'nin ilk yılı 2019 yılında tamamlandıktan sonra, 2020 yılında, proje kapsamında bulunmayan bir fikir ortaya çıkmıştır: Kale Mahallesi'nde terkedilmiş ve tahrip olmuş halde bulunan tarihi bir yapının kapsamlı restorasyonu. Buna istinaden, Eylül 2020'de Pergamon Kazısı ile Bergama Belediyesi arasında imzalanan protokole göre, Pergamon Kazısı, 2020 yılı kazı sezonunda, Kale Mahallesi'nde Bergama Belediyesi mülkiyetinde bulunan söz konusu tarihi yapının restorasyonunu gerçekleştirmeyi üstlenmiştir⁴⁹ (Pirson 2022: 88). Buna karşılık Belediye, söz konusu yapıyı, mahallelinin faydası için bedelsiz olarak işlevlendirmeye hazır olacaktır⁵⁰.

⁴⁹ Talatpaşa Mahallesi, 450 Ada, 24 Parsel. Tapu kadastro veri tabanında yapının niteliği "kargir fırın" olarak belirtilmiştir. Konumu için bkz. Şek. 1.

⁵⁰ Bu anlaşma gerçekleştiği sırada yapının, Anıtlar Kurulu onaylı

Eskiden fırın olarak kullanılmış, ancak daha sonra işlevini kaybetmiş ve giderek tahrip olmuş yapı, restorasyon öncesi durumda çatısını tamamen, üst katın duvarlarının üst bölümünü de kısmen kaybetmiş haldeydi (Foto 12). Bu yapı da, çatıdan alınan hasarın, derhal onarılmadığı takdirde, yapının tahribat ivmesini giderek artırdığına dair örnek olarak gösterilebilir. Nitekim yapı 2012 ile 2018 arasındaki altı yıl içinde, hava şartları dışında herhangi bir dış etkiye maruz kalmadan, hızla tahrip olmuştur. Yapının eski fotoğraflarından da istifade edilerek, Ekim-Aralık 2020 arasında, bir yapı ustası, bir taşçı ile birlikte, projesine uygun olarak restore edilmiştir (Foto. 13). Yapının kapı söveleri yeniden teraziye alınarak eksikleri tamamlanmış; eksik duvar kısımları tamamlanmış; içeriye bir asma kat eklenmiş ve cephesinde bulunan demir gölgelikler, özgün örneğe uygun olarak yenilenmiştir. Belediye mülkiyetinde bulunan 30 m²'lik alana sahip bu köşe yapısının işlevinin ne olacağını belirlemek üzere öncelikle mahalle muhtarları ile buluşulmuştur. Bu buluşmadan ortaya çıkan olası işlevler, seçenekler halinde bir ankete dönüştürülerek kazı ekibi üyeleri tarafından mahalle sakinlerine dağıtılmıştır⁵¹. Ankette oylamaya sunulmuş olan seçenekler şu şekildedir: 1) Yerel Ürün Satış ve Kadın Gün Evi 2) Çocuk Sanat Evi 3) Diğer (lütfen belirtiniz).

Anket yoluyla 316 kişinin görüşü alınmıştır. Sonuçlara göre anketi dolduranların %50'si Çocuk Sanat Evi, %25'si Yerel Ürün Satış ve Kadın Gün Evi, %21'i Diğer'i seçmiş ve %4'ü geçersiz oy kullanmıştır. 'Diğer' kategorisi altında yazılan tercihlerin önemli bölümü, yapının eski işlevi olan fırın haline getirilmesini ifade etmiştir. Anketlerin doldurulup geri iletilmesini teşvik etmek amacıyla, mahalledeki bakkallarla, bakkala iletilen her dolu anket karşılığında bir dondurma verilmesi yönünde anlaşılmıştır⁵². Anket sonuçları hakkında yeniden muhtarlarla görüşülmüş; farklı kullanımlara olanak tanınması için yapının işlevinin, muhtarların önerisi üzerine, esnek bırakılması yönünde karar verilmiştir.

Bergama Kültür ve Sanat Vakfı, her sene verdiği kültür ve sanat ödülleri, 2021 yılı Kültür Ödülü'nü, taş ustalığı eğitimleri ve Mahalleli Seviyorum Projesi ile

restorasyon projesi hâlihazırda bulunmaktaydı. Belediye ve Pergamon Kazısı arasında imzalanmış olan protokole sadık kalarak, Aralık 2020 itibarıyla yapının restorasyonu tamamlanmıştır. Yapının, muhtarların doğrudan sorumluluğu altında, Kale Mahallesi'ndeki çocuklar ve gençler için, kültür ve sanat içerikli kurs ve etkinliklerin düzenleneceği bir işlev kazanması arzu edilmektedir.

⁵¹ Mahalle Evi'nin işlevini Ağustos 2020'de açık bir forum ile mahallelilerle tartışma planı, pandemi koşulları göz önünde bulundurularak iptal edilmiş ve anket yöntemiyle görüş alma yoluna gidilmiştir.

⁵² Söz konusu teşvik unsurunun farkedilmesi uzun sürmemiştir; anketler özellikle çocuklar tarafından hızla bakkallara geri iletilmiştir. Bu durum, anket sonucu ile de örtüşmektedir.

Pergamon Kazısı ve Gerda Henkel Vakfı'na takdim etmiştir. Bu ödül, projenin yerelde gördüğü ilgi ve takdiri göstermekle kalmamış; aynı zamanda Bergama'da kültürel mirasın korunması ve aktarılması için el ele vermiş Türk ve Alman kurum temsilcilerini de ilk kez bir araya getirmiştir⁵³.

DEĞERLENDİRME: ÜÇ YILLIK BİR PROJENİN ÖĞRETTİKLERİ

Türkiye'deki bilimsel arkeolojik kazılar bir süredir, saha çalışmalarını gerçekleştirdikleri yerin ekonomik ve sosyal kalkınmasında doğrudan rol almayı tatbik etmektedirler. Söz konusu uygulamalarda, sadece istihdam yaratmanın ötesinde; çocuklar için kültür-sanat ortamı sağlamak, gençlere el becerisi kazandırmak, ve özellikle de kadınları ekonomik hayatın içine çekmek gibi çok yönlü programlar ile yerel halkla iletişimin daha girift olması; bu sayede kültürel miras bilincinin oluşturulması ve güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Pergamon Kazısı, 2018'den bu yana toplum arkeolojisi ve kapasite geliştirme ekseninde çeşitli küçük ölçekli projede yer almıştır. 2019-2021 yılları arasında gerçekleştirilmiş olan kapasite geliştirme projesi ise, arkeolojik kazı ekibinin yerel toplum için, toplumla birlikte yürüttüğü ilk proje olmuştur. Proje, temelde, hedef kitle olan Kale Mahallesi sakinlerini (temel sorun ve ihtiyaçları ile birlikte) daha iyi tanımayı sağlamış, ve onlara eldeki imkânlarla en pratik ve verimli çözümü sunmayı hedeflemiştir. Bu açıdan bakıldığında, üç sene boyunca Kale Mahallesi'nde gerçekleştirilmiş olan işler ve buluşmalar, bir bölgenin sosyoekonomik ihtiyaçlarının, arkeolojik kazıların kendi kapasiteleri ile kısmen karşılanmasının mümkün olduğunu göstermektedir.

Öte yandan, 150 yıl önceki arkeoloji yaklaşımının faturasının günümüzde tekrar tekrar kesilmekte olduğu bir yabancı kazı olarak, böyle bir projeyi hayata geçirmek, projenin hedef kitlesinin sahip olduğu önyargıları bir günde yıkmamıştır. Özellikle çatı onarımları ile ilgili aşamada, ev sahipleri, projeye beklenen ilgiyi ilk etapta göstermemiştir. Ardından yerelden kişi ve kurum temsilcilerinin dahil olduğu etkinlikler sayesinde bu önyargıya bağlı güvensizliğin azaldığı görülmektedir. Nitekim her sene gerçekleştirilen onarımlar ve bu onarımlara yerelden sağlanan destekler de bu durumun bir göstergesidir. Yine de, yabancı bir kazı olmanın bugüne kadar toplumda oluşturduğu kemikleşmiş önyargı, henüz tam anlamıyla kırılabilmiş değildir⁵⁴.

⁵³ Ödül töreni etkinliğine, İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürü, İzmir Büyükşehir Belediye Başkan Yardımcısı, İzmir Almanya Başkonsolosu, Almanya Kültür Ataşesi, Bergama Belediye Başkanı, Bergama Kaymakamı, Bergama Belediyesi UNESCO Alan Yönetim Başkanlığı, Bergama Ticaret Odası, Pergamon Kazı Başkanı ve kazı ekibi katılmışlardır.

⁵⁴ Arkeoloji biliminin siyasetle hiçbir ilgisi olmamasına rağmen,

Orta ve uzun vadeli projelerde beklenene üzere, Mahalleli Seviyorum Projesi'nin hayata geçirildiği dönem sırasında ortaya çıkan beklenmedik gelişmelerin, projenin gidişatı üzerinde etkisi olmuştur. COVID-19 pandemisi, 2020 yılı Şubat ayı itibarıyla Türkiye'de de etkisini göstermeye başlamış ve bu durum proje kapsamında gerçekleştirilmesi planlanan alan gezisi, rehberli turlar, çocuklarla atölye çalışmaları vb. bir araya gelenebilecek pek çok etkinliğin gerçekleştirilememesine sebep olmuştur⁵⁵. Buna karşılık mahalle sakinleriyle, (poster, broşür, anket vb.) görsel malzemeler aracılığıyla iletişim kurulmuş ve bu iletişim kısmen başarılı olmuştur. Projenin hedeflerini aktarabilmek, yerel kültürel miras üzerine farkındalığı artırabilmek ve mahalle sakinlerini kendi yaşam alanları (örneğin Mahalle Evi) hakkında karar verici olmalarında ilham olmak için, bire bir buluşmaların aslında ne kadar önemli olduğunu, iki senedir yaşadığımız pandemi göstermiştir.

Kültürel miras olgusunu toplumun tüm katmanlarına ulaştırmak için, olabildiğince geniş bir yelpazede etkinlikler düzenlemek daha uygundur. Çünkü bu sayede bölge küçük dahi olsa, o bölgedeki topluluğun olabildiğince geniş bir kısmına ulaşılabilir. Örneğin, öğretmenlerle antik kent gezisi veya taş ustalığı eğitimleri, toplumun dar bir kesimine ulaşmaktadır. Burada kısıtlayıcı olan etmen, bu etkinlikler için zaman ayırabilecek personel kapasitesidir; ve bu denge, henüz proje hazırlığı esnasında iyi planlanmalıdır.

Eğitim alanındaki desteğin önemi, özellikle taş ustası yetiştirme programında kendini göstermiştir. Eğitim alan çırakların bir bölümü, eğitim bittikten sonra çeşitli restorasyon projelerinde iş bulmuştur⁵⁶. Ancak kısa süre ile taşçılık eğitimi alan, yaşça genç (18-24 arası) ve deneyimsiz olan işçilerin çoğu, eğitimi tamamlamakta dahi zorlanmışlardır⁵⁷. Burada daha başarılı olmak için, daha yoğun bir destek programı gerekliydi. Örneğin, her birinin sonunda bir değerlendirme olan daha küçük bölümlerden oluşan bir ders programının oluşturulması, eğitim süresince gençleri teşvik edebilir ve başarıya

duygusunu kamçılayabilirdi. Öte yandan çırak ve işçilerin bir kısmı, bu eğitimi almayı, aynı zamanda sigortalı olarak düzenli bir maaşa bağlandıkları için tercih etmiştir⁵⁸. Bu durumun, başarıya arzusunu ters yönde etkilemiş olması ihtimaller arasında sayılabilir.

Proje kapsamında çatı onarımları, Kale Mahallesi'nde tehlike altındaki tarihi yapıların ömrünü uzatmak için gerçekleştirilmiştir. Fakat buradaki öncelikli amaç, ev sahiplerinin baştan sona tüm sürece (bürokratik prosedürlerin uygulanmasından, çatı onarımının kendisine kadar) bizzat dahil olmalarını sağlamaktır. Böylece bölge sakininin, içinde buldukları kültürel mirasın kullanıcıları ve koruyucuları oldukları yönündeki hassasiyetlerini artırmak amaçlanmıştır. Uygulama esnasında, çatı onarımlarının ev sahipleriyle birlikte gerçekleştirilmesi fikrinin, pratikte olanaksız olduğu ortaya çıkmıştır. Nitekim, çatısı onarılmak üzere seçilen evlerin sahipleri arasında, bu şekilde bir performansı gösteremeyecek kişiler de bulunmaktaydı; yani böyle bir durumda ev sahibinin çatıda herhangi bir iş yapmasını şart koşturmak, can güvenliğini tehlikeye atmak demektir. Yine de, pandemi öncesinde yüz yüze gerçekleştirilebilmiş toplantılar, gelecek projelere kapı aralayabilecek başka fikirleri ortaya çıkarmıştır: örneğin, mahallede her sokak başında bulunan, uzun süredir kullanımdan kalkmış olan tarihi çeşmelerin çalışır hale getirilmesi fikri, mahalle sakinlerini oldukça heyecanlandırmıştır. Elbette bu fikir, yetkili yerel kurumlar ile derinlemesine görüşülerek açıklık kazanmadan uygulanmamalıdır. Çatı onarımlarında yaşanan olumlu bir diğer gelişme ise, projenin ikinci ve üçüncü yıllarında, yerelden kişi ve kurumların desteğini kazanmak olmuştur. Bu desteklerin her biri, projeye yerelde olan güveni perçinlemiştir. Ayrıca, söz konusu kurumlar da küçük desteklerle büyük etkiler yaratabildiklerini görmüşlerdir. Buradaki kilit rolün, projeyi başlatacak ve koordinasyonu üstlenecek kurumda olduğu anlaşılmıştır.

Projenin, çatı onarımları ayağında, öngörülmemiş bir başka etkisi de komşular arası etkileşime olan katkısı olmuştur. Kale Mahallesi mevcut durumda, oldukça girift komşuluk ilişkileri etrafında şekillenen bir mahalle kültürünün görülebildiği yerleşim yerlerinden biridir. Çatı onarımları esnasında, ev sahipleri ile onarımları yapan (ve yine aynı mahalleden seçilmiş olan) usta ve genç işçiler arasındaki diyaloglar, projenin, üsttenci bir zihniyetle değil; komşunun komşuya yardım ettiği bir proje olarak algılandığını göstermiştir.

arkeolojinin zaman zaman merkezi ve yerel yönetimlerin siyaset malzemesi olması gibi sorunlar ve yerel toplumla karşılaşmalarda kazı ekibinin sıklıkla karşılaştığı sorular bu düşünceyi beslemektedir. Ayrıca toplumda arkeolojik araştırmaların ne yazık ki definecilikle birlikte algılanması da, bu önyargının beslenmesine neden olmaktadır.

⁵⁵ Bu konuda T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından tüm arkeolojik kazılara dağıtılan, pandemi şartlarında gerçekleştirilen kazı çalışmalarına dair tedbir kararları bağlayıcı olmuştur.

⁵⁶ Taş ustalığı eğitimini tamamlayan yeni çıraktan dördü ile Şubat 2022'de yapılan görüşmede, üçü, aktif olarak Bergama'daki restorasyon çalışmalarında çalıştıklarını ifade etmişlerdir.

⁵⁷ Bergama sanayi sitesindeki genç eleman açığı da, yetişmekte olan neslin iş gücü gerektiren sektörlerdeki istihdamına dair değişmekte olan dengeleri göstermektedir.

⁵⁸ Bu sebeple eğitim için çırak ve işçi aranırken açık çağrıya gidilmemiştir; Kale Mahallesi'nin yakın çevresinde yaşayan, kendini geliştirmeye açık ve eli teknik işlere yatkın olduğu bilinen, tercihen genç yaşta kişilerden başvurusu tercih edilmiştir. Ancak, eğitimin pedagojik yönü, yani eğitimcinin bu konudaki yetkinliği de, hedef kitlenin yaş grubu farketmeksizin dikkate alınmalıdır.

Kale Mahallesi'ndeki tarihi yapının, mahallenin sakinlerinin kullanabileceği bir topluluk evi olmak üzere restorasyonu, pandeminin ilk yılına denk gelmiştir. Restorasyon işleri aksamadan yürütülebilmişse de, bu işlere eşlik etmesi planlanan etkinliklerin hiçbiri yapılamamıştır. Bu sebeple, Mahalle Evi'nin işlevi ve işletilme modeli hakkında katılımcı bir süreç yürütülebilmiştir. Bundan sonrası için, muhtarlarla birlikte, tüm mahalle sakinleri adına, Mahalle Evi'nin kullanılmasını organize edecek ve planlayacak kişilerin bulunması gerekmektedir. Ancak, mahalleliler kendi sorumlulukları ile bu görevi üstlenip yapının uzun vadede demokratik şekilde kullanımını sürdürebilirlerse, Mahalle Evi girişimi başarılı olabilecektir.

GELECEK PROJEKSİYONU VE SONUÇ

Önümüzdeki yıllarda, toplum arkeolojisi ve ona bağlı olan konuları giderek daha sık duymaya başlayacağız. Belki de bu çalışmaların merkezinde tam olarak neyin yer alacağı daha da netleşecek: ekonomik kalkınma mı, mirasın benimsenmesi ve korunması mı? (Kinzel vd. 2022: 155). Arkeolojinin ana bileşenlerden biri olduğu kültürel miras eğitimi projelerinde, yere ve yöreye özgülük önemli bir rol oynarken, genellenebilir standartlara nasıl ulaşılabilecek? En önemlisi de, tüm bu soruları cevaplayabilmek için, bu makalede anlatılan gibi gerçekleştirilmekte olan onlarca küçük ve orta ölçekli projenin, orta ve uzun vadedeki çıktılarını okumak için ortak bir yöntem belirlenmesi ve izlenmesi gerekecek.

İnsanı merkezine alan uzun soluklu toplum çalışmalarının, etkisini ancak uzun vadede gösterdiği düşünüldüğünde; kısa süreli deneme projeleri hedeflenen amaca dair herhangi bir gösterge sunmayabilir. Arkeolojik araştırmaların sürekliliği, o yerin kültürel miras birikimini zenginleştirirken, öte yandan bu birikimin korunması ve gelecek nesillere aktarılması için daha büyük sorumluluklar doğmaktadır. Bu açıdan Bergama'da gerçekleştirilen bu üç yıllık projeye bakıldığında, arkeolojik ekibin kapasitesinin mevcut sorunun çok küçük bir kısmına dokunabildiği açıktır. Yine de, yerel kurumlar ile bir araya gelindiğinde kültürel miras çalışmalarında ne kadar etkili olunabileceği ortaya çıkmıştır. Bu durum, kültürel miras ile ilgili farkındalık artırma çalışmalarının arkeolojik ekiplerin desteği olmadan düşünülemeyeceği gibi, sadece onlar tarafından da sürdürülemeyeceğini göstermiştir⁵⁹.

Bergama'da yürütülen kapasite ve farkındalık geliştirme projesi, böyle bir projenin daha etkili bir modele nasıl oturtulabileceği yönünde de görüş kazandırmıştır. Buna göre, kültürel mirasın benimsenmesi yönündeki çalışmaların, pratikte, o toplumun ekonomik durumu, turizm kapasitesi, eğitim düzeyi vb. temel unsurları mutlak suretle dikkate alması ve değişen sosyoekonomik dinamiklere göre dönüştürülmesi gerekmektedir. Şüphesiz ki, arkeolojik kazı ekiplerinin sınırlı sorumlulukları ile hazırladığı kültürel miras temalı eğitim projeleri tek başına bir yeri kaldırmaktan uzaktır. Dolayısıyla farklı disiplinlerden uzmanların bulunduğu bir ekip⁶⁰ ile mahalle bazında *kültürel kaynak yönetimi ve kalkınma* programları hazırlanabilir ve kültürel mirasa yönelik tema ve eğitimler bu programa dahil edilebilir (söz konusu yer bir Dünya Miras Alanı ise, kalkınma programları halihazırda yürürlükte olan Alan Yönetim Planına da entegre edilebilir). Bu tip programların ve ona bağlı alt projelerin yürütülmesinin sürdürülebilirliği ise, yereldeki kurumlar iş birliğine açık oldukları müddetçe güvence altındadır. Nitekim, yerel yönetim ve kurum yöneticilerinin değişmesi, başlanan projelerin devam etmesini sekteye uğratabilmektedir. O yüzden bu durum da planlamaya mutlaka dahil edilmeli ve sorumluluk örgüsü ona göre oluşturulmalıdır.

Özel mülkiyet altındaki, korunmaya muhtaç tarihi kültür varlıklarının bakımında, tüm süreci bir elden yönetmek yerine, sorumluluğun dağıtıldığı bir modelin sağlanması hedeflenebilir: Başvuru sürecinin bürokratik açıdan çetrefilli olmadığı basit onarım süreçleri ev sahibi tarafından yürütülmeli; onarımların yapılamamasının esas sebebi olan masraflı yapı malzemeleri (örneğin, ahşap ve kiremit) için sponsor firma veya yerel kurumlar bulunabilir; özgün mimariye sadık kalarak çatı onarımları yapabilecek işgücünü, yine bir yerel kurum veya varsa arkeolojik ekipler sağlayabilir. Bu modelle ilgili altyapı ve özendirme çalışmalarını ise yerel yönetimin üstlenmesi uygun olur.

Arkeolojik ekipler 'bilgi'yi bilimsel verilerden yola çıkarak üretir; ortaya çıkan kültür varlıklarının kısa ve orta vadede koruma önlemlerini alır. Kültürel mirası oluşturan kültür varlıklarının, devlete veya arkeolojik ekiplere ait değil; yerel, ve dahası uluslararası topluma ait olduğunun idrakı, ancak bu konuda, yerel toplumun her seviyesine uygun bilgilendirmelerin çoğaltılması ve çeşitlendirilmesi ile mümkün olabilir. Bu konuda hiç şüphesiz ki arkeolojik ekiplere de, bilimsel bilgiyi üretmek kadar, bu bilgiyi topluma aktarmak noktasında da önemli görevler düşmektedir⁶¹.

⁵⁹ Kaldı ki, herhangi bir siyasi yapılanma veya dini gruba ait olmadan, hem yerelde köklenmiş hem de akademik dilde konuşabiliyor olmaları itibarıyla, arkeologların bu tip projelerde yerel halkla diyalogu kurabilecek, bir nevi köprü konumunda oldukları düşünülmektedir (Pyburn 2007: 176).

⁶⁰ Konuyla ilgili disiplinlerden (sosyoloji, psikoloji, antropoloji vb.) uzmanların bulunduğu bu ekip, yakın bölgede bulunan üniversite veya meslek yüksek okullarının desteği ile kurulabilir.

⁶¹ "Sharing knowledge is key, but not always easily achieved, because data alone is not knowledge." (Kinzel vd. 2022: 155).

KAYNAKÇA

- ALANYALI, S., 1994.
“*The Traditional Architecture and Structure of 19th Century Bergama*”, **Istanbul Mitteilungen** 44: 371-389.
- ATABERK, E., 2020.
“*Tarihin Nefes Aldığı Çok Katmanlı Dünya Mirası: Bergama*”, 45. Uluslararası Grup Psikoterapileri Kongresi ‘Dayanıklılık ve Sürdürülebilirlik’, 27-29 Mayıs 2022, online bildiri yayını: 37-47.
- BACHMANN, M., 2004.
“*Antike als Ressource. Archäologie und Tourismus in Bergama*”, **Istanbul Mitteilungen** 54: 55-69.
- BACHMANN, M., 2012.
“*The Revival of Classical Building Techniques in Late Ottoman Architecture in Bergama, Turkey*”, Eds. R. Carvais, A. Guillerme, V. Nègre, J. Sakarovitch, **Nuts & Bolts of Construction History** 2: 491-500.
- BACHMANN, M., 2014a.
“*Ortaya Çıkarmak ve Korumak: Pergamon’da 130 Yıllık Restorasyon Tarihçesi*”, Eds. F. Pirson, A. Scholl, **Anadolu’da Hellenistik Bir Başkent Pergamon**, Yapı Kredi, İstanbul: 80-101.
- BACHMANN, M., 2014b.
“*Bergama’ya ait Gelişim Planlarında Anahtar Yapı Olarak Kızıl Avlu*”, Eds. M. Bachmann, Ç. Maner, S. Tezer, D. Göçmen, **Heritage in Context. Doğal, Kentsel ve Sosyal Çerçeve Koruma ve Alan Yönetimi**, **MİRAS** 2: 177-203.
- BACHMANN, M., 2016.
“*Didaktische Konservierung - Restaurierungsarbeiten des Deutschen Archäologischen Instituts in der Türkei*”, Eds. S. Winghart, J. Haspel, **Vom Ende Her Denken?! Archäologie, Denkmalpflege, Planen und Bauen**, ICOMOS Hefte des Deutschen Nationalkomitees, Berlin: 61-74.
- BACHMANN, M., 2018.
“*Pergamon’da Turizmin Tarihçesi*”, Eds. K. Piesker, B. Akan, D. Göçmen, S. Tezer Altay, **Heritage in Context. Arkeoloji ve Turizm**, **MİRAS** 4: 231-252.
- BALTALI TIRPAN, S., 2021.
“*Yakın ama uzak: arkeolojik ‘alanlar’ ve yöre halkları*”, Ed. I. Gürsu, **Teorik Çerçevesi ve Güncel Uygulamaları ile Toplum Arkeolojisi**, British Institute at Ankara, Londra: 49-54.
- BAYATLI, O., 2016.
“*Turizm Üzerine Bazı Gözlemler (1939)*”, Eds. H. Yazıcı, Y. B. Yurdakul, **Osman Bayatlı IV Bergama’da Folklor**, Bergama Belediyesi Yayınları, İzmir: 205-206.
- BİLGİN ALTINÖZ, G., ULUSOY BİNAN, D., PIRSON, F., 2016.
“*Pergamon and Its Multi-Layered Cultural Landscape*”, Eds. N. Ertürk, Ö. Karakul, **UNESCO World Heritage in Turkey 2016**, Turkish National Commission for UNESCO, Ankara: 342-377.
- BİNAN, D. U., KAPTI, M., KIRAÇ, B., ARIOĞLU, G., 2004.
“*Bergama (İzmir) Kentsel Kültür Varlıkları Envanteri 2003*”, **TÜBA-KED** 3: 31-73.
- BİNAN, D. U., KAPTI, M., KIRAÇ, B., TÖRE, T., 2005.
“*Bergama (İzmir) Kentsel Kültür Varlıkları Envanteri 2004*”, **TÜBA-KED** 4: 79-110.
- BİNAN, D. U., KAPTI, M., KIRAÇ, B., TÖRE, T., 2006.
“*Bergama (İzmir) Kentsel Kültür Varlıkları Envanteri 2005*”, **TÜBA-KED** 5: 57-101.
- BİNAN, D. U., 2016.
“*Traditional Residential Architecture of Bergama in the Context of Urban Archaeology and Multi-Layered Cultural Heritage*”, Eds. Z. Ahunbay, D. Mazlum, Z. Eres, L. Thys-Şenocak, E. Yıldırım, **Conservation of Cultural Heritage in Turkey**, Ege Yayınları, İstanbul: 297-323.
- BİNAN, D. U., 2018.
Bergama Kentsel Kültür Varlıkları Envanteri ve Çözümlemesi, **MİRAS** 3, Ege Yayınları, İstanbul.
- BONACCHI, C., 2014
“*Understanding the public experience of archaeology in the UK and Italy: a call for a ,sociological movement’ in Public Archaeology*”, **European Journal of Post Classical Archaeologies** 4/2014: 377-400.
- GÜRSU, I., 2017.
“*Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Kültürel Miras Yönetimi Projesi: Aspendos ve Pisidyia Bölgesi*”, **38. Araştırma Sonuçları Toplantısı**.
- GÜRSU, I., 2021. (Ed.)
Teorik Çerçevesi ve Güncel Uygulamaları ile Toplum Arkeolojisi, British Institute at Ankara, Londra.
- İZMİR BÜYÜKŞEHİR BLD., 2018.
Ne Yerde Ne Gökte. Weder im Himmel noch auf der Erde, Sergi katalogu, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Dairesi, İzmir.

- KINZEL, M., CLARE, L., MANIA, U., SCHACHNER, A., TEZER ALTAY, S., PIRSON, F., 2022. "German Archaeological Institute: Past, Present and Future Heritage Conservation Strategies", Eds. B. N. Öz, C. Luke, **Heritage, World Heritage, and the Future. Perspectives on Scale, Conservation, and Dialogue**, Koç University Press, Istanbul: 119-164.
- KUBAN, Z., 2016. "Das Limyrader Kinder; Ein Projekt zur Zukunftssicherung des antiken Erbes", Eds. F. Blakolmer, M. Seyer, H. D. Szemethy, **Angekommen auf Ithaka**, Phoibos, Wien: 315-326.
- MANER, Ç. ve DENGİZ UĞUR, Ö., 2020. Çocuklar (0-18) İçin Kültürel Miras Çalışmaları Çalıştayı, Koç Üniversitesi VEKAM, Ankara.
- MANIA, U. ve TEZER ALTAY, S., 2021. "Community Archaeology in Pergamon – A Short Report on Activities of the Pergamon Excavation of the German Archaeological Institute", Eds. A. Riedel, S. Winghart, **Archaeological World Heritage Sites – Transnational Conservation, Communication, Cooperation**, ICOMOS Hefte des Deutschen Nationalkomitees, Berlin: 47-50.
- MANIA, U. ve TEZER ALTAY, S., 2022a (baskı aşamasında). "Die »Wandsteine [...] wieder an ihre alten Stellen legen« Frühe Denkmalpflege in Pergamon", Ed. K. Steudtner, „...die Reste noch eindrucksvoller gestalten“ und erhalten: Erfahrungen aus 150 Jahren archäologischer Denkmalpflege in der Türkei, Harrassowitz, Wiesbaden.
- MANIA, U. ve TEZER ALTAY, S., 2022b (baskı aşamasında). "Das Peristyl des Gymnasiums von Pergamon: Die exemplarische Wiedererrichtung kaiserzeitlicher Architektur als Baustein eines denkmalpflegerischen und touristischen Gesamtkonzepts", Ed. K. Steudtner, „...die Reste noch eindrucksvoller gestalten“ und erhalten: Erfahrungen aus 150 Jahren archäologischer Denkmalpflege in der Türkei, Harrassowitz, Wiesbaden.
- NOHLEN, K., 2014. "Bergama Trajan Tapınağı'nın Kısmi Yeniden İnşasında Zanaatkarların Eğitimi", Eds. M. Bachmann, Ç. Maner, S. Tezer, D. Göçmen, Heritage in Context. Doğal, Kentsel ve Sosyal Çerçeve Koruma ve Alan Yönetimi, **MIRAS 2**: 205-220.
- OKYAY, G. G., BİNAN, D., 2020. "Capacity Building, Heritage and Community Participation: Examining The Gap Between Global Approaches And Local Needs", **International Congress of Architecture and Planning (ICONARCH IV)**, Proceedings E-Book (ISBN: 978-625-7327-00-8): 997-1010.
- OKYAY, G. G., GÜLER, K., ALATLI, H., İ., 2020. "Çocuklara Miras Bergama", **Ege Mimarlık** 105: 40-43.
- ORBAŞLI, A., 2007. "Training Conservation Professionals in the Middle East", **Built Environment** 33/3: 307-322.
- ORBAŞLI, A., 2014. "Arkeolojik Sit Alanlarında Alan Yönetiminin Bölgesel Kalkınmaya Katkısı: Çatalhöyük ve Ani Örnekleri", Eds. M. Bachmann, Ç. Maner, S. Tezer, D. Göçmen, Heritage in Context. Doğal, Kentsel ve Sosyal Çerçeve Koruma ve Alan Yönetimi, **MIRAS 2**: 55-65.
- PIRSON, F., 2021. "Pergamon – Das neue Forschungsprogramm und die Arbeiten in der Kampagne 2019", **AA** 2020/2: 152-253.
- PIRSON, F., 2022. "Pergamon – Die Arbeiten in der Kampagne 2020", **AA** 2021/2: 2-95.
- PYBURN, K. A., 2007. "Archaeology as Activism", Eds. H. Silverman, D. F. Ruggles, **Cultural Heritage and Human Rights**, Springer, New York: 172-183.
- RADT, W., 2010. "The Museum in Bergama as an Example of Turkish Politics of Culture and of German-Turkish Collaboration", Eds. S. Redford, N. Ergin, **Perceptions of the past in the Turkish Republic : Classical and Byzantine periods**, Peeters, Leuven: 161-185.
- TORUN, E., 2022 (baskı aşamasında). "Arkeolojinin Turizm ve Kırsal Kalkınmadaki Rolünü Doğru Tanımlayabiliyor Muyuz? Ağlasun-Sagalassos Örnek Çalışması", Eds. Z. Ahunbay, A. Aksoy, İ. Dinçer, Z. Enlil, N.Z. Gülersoy, G. Köksal, G. Pulhan, D. Ünsal, **Kültür Mirası Yönetimi: Neden ve Nasıl? Türkiye'den Uygulama Örnekleriyle Eleştirel Değerlendirme**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

ÇOCUKLARIN LİMYRASI: KÜLTÜREL MİRASIN GELECEĞİNE SAHİP ÇIKMAK İÇİN BİR PROJE

THE CHILDREN'S LIMYRA: A PROJECT FOR PROTECTING THE FUTURE OF CULTURAL HERITAGE

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 23 Mart 2022	Received: March 23, 2022
Hakem Değerlendirmesi: 1 Haziran 2022	Peer Review: Jun 1, 2022
Kabul: 03 Temmuz 2022	Accepted: July 03, 2022

DOI : 10.22520/tubaked2022.25.002

Zeynep KUBAN* - Özlem ÖZCAN**

ÖZET

Antalya'nın Saklısu köyünde bulunan antik Limyra kenti harabeleri özel doğal peyzajıyla birlikte korunması gereken önemli kültürel ve doğal bir değerdir. Harabelerle iç içe yaşayan ve yoğun olarak seracılıkla uğraşan Saklısu sakinleri, eğitimlerinin hiçbir kademesinde antik kent ve doğal peyzajı ile ilgili bir şey öğrenmediler. SİT alanı içerisinde kalan kimi tarım arazilerinin istimlak olasılığı karşısında tedirgin yaşayan köylülerin çocukları da ailelerinin önyargılarıyla büyümektedir. Önyargıları henüz yerleşmemiş bir yaştaki çocuklara seslenen, onlara tarihi ve doğal çevreyi ve arkeolojik alanı, birlikte yaşadıkları bir arkadaş gibi görmelerine aracı olmak için Limyra kazısı tarafından "Çocukların Limyrası" adlı yaz okulları planlandı. İTÜ Mimarlık lisans ve yüksek lisans öğrencilerinin geliştirip yürüttüğü çok çeşitli yaratıcı atölyelerle 2011-2016 yılları arasında 6 yıl boyunca her yaz 8 günlük yaz okulları organize edildi. Her yıl 5-14 yaş arasında 40 ila 50 çocuğa ulaşan çalışmalar kazının arkeoloji dışı nedenlerden dolayı durdurulmasıyla sonlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arkeoloji ve çocuk, katılımçılık, mimarlık öğrencileri, yaratıcı atölyeler, kültürel miras eğitimi, farkındalık.

* Prof. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi Taşkışla Kampüsü Taşkışla Caddesi 2, 34367, Şişli, İstanbul.

e-posta: kuban[at]itu.edu.tr

ORCID: 0000 0002 4385 6875

** Y. Mimar, Doktora Öğrencisi, İstanbul Teknik Üniversitesi Taşkışla Kampüsü Taşkışla Caddesi 2, 34367, Şişli, İstanbul.

e-posta: ozcanozl[at]itu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1044-4054

ABSTRACT

The ancient town of Limyra is located in the village of Saklısu in the province of Antalya. With its ruins and natural landscape it represents cultural and natural treasure that must be preserved. The inhabitants of the Saklısu village, which is directly located on the ruins, use the land extensively for greenhouse agriculture. Having never experienced any attempt to bring them closer to these cultural and natural values of their village they always live in fear of being expropriated and their children grow up with the prejudices built by their families. The “Children’s Limyra” summer school was launched by the excavation team in order to reach out to children at an early age to preempt prejudices building up. The objective was to sensitize the children to their historical and natural environment; like a friend with whom they share daily life. Students from undergraduate and graduate education of ITU architecture developed and implemented workshops between 2011 and 2016 over a period of 8 days. Every year 40-50 children of Saklısu aged between 5-14 joined these summer schools. The program was ended as excavation activities were halted due to non-archaeological reasons.

Keywords: Archaeology and children, participation, architecture students, creative workshops, cultural heritage education, awareness.

GİRİŞ

Arkeoloji elit bir bilim dalı olarak ortaya çıkıp geliştiği için üretilen bilgilerin geniş kitlelere yayılması çok zaman almıştır. Günümüzde hala kitlelere ulaşmak için stratejiler geliştirilmesi zorunludur. Çoğunluğu kentli olan arkeologların genellikle kırsal alanda olan arkeolojik sitelerdeki çalışmalarda, alandaki köylülerle ilişkisi ilk zamanlarda işçi tedariki ile sınırlı kalmıştır. Zaman içerisinde kazı başkanlarının tutumlarına göre köylülerle daha kişisel ilişkiler geliştirilmesi mümkün olmuştur. Ancak arkeolojik bilginin akademinin kendi dünyası dışında da anlaşılır olması ve çevrede yaşayan insanların üretilen bilgiye erişebilmesi için yapılan uğraşlar gence geç başlamıştır.

Ören yerleri ve kazı buluntularının sergilendiği müzeler uzun yıllar daha ziyade kentli orta ve üst orta sınıfın ziyaret ettiği yerler olmuştur. Kaçak kazılar, mülkiyet sorunları, tarım ve turizmin arkeolojiyle giderek artan çıkar çatışmaları ve birçok başka etken değerlendirildiğinde bilginin yerel halkla paylaşımında çok geri kaldığı en azından kazılar tarafından anlaşılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından arkeolojik geçmişle kurulan ilişkinin güçlendirilmesi için müfredata eklenen dersler ve ders dışı eğitimler olumlu gelişmeler olsa da etkisi şimdilik çok sınırlı kalmaktadır. Ancak son yıllarda kazıların ve müzelerin giderek artan girişimleri sayesinde arkeolojik bilginin yayılması, özellikle de yanı başındaki yerele hitap etmesinin önemi ve miras eğitimi gibi konular daha görünür olmuştur. Bu yazıda son yılların rüzgarıyla ortaya çıkan ve 2011-2016 yılları arasında Limyra antik kentinde gerçekleştirilen “Çocukların Limyrası” adlı, çocuklara yönelik miras eğitimi çalışmaları tanıtılıp değerlendirilecektir.

ÇOCUK VE ARKEOLOJİ ÇALIŞMALARI

ICOMOS'un 2008'de kültürel miras alanlarının yorum ve sunumlarına dair yayınladığı tüzüğünde eğitim konusu ve yerelin dahil edilmesi önemli kriterler olarak belirtilmiştir. (ICOMOS 2008:6). Sadece 2008 Tüzüğüne bağlı olmasa da Türkiye'deki arkeolojik alanlarda üretilen bilginin geniş kitlelere iletilmesini amaçlayan ve arkeolojik alan çevresindeki insanları dahil eden çalışmalar 2000'li yıllarda artış göstermiştir. Bu kapsamda yaz okulları ve atölyelerle çocuklara, büyüklere, yakın ve uzak çevreye uzanan değişik içerikli çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Arkeolojik alanların tanıtımı, tarih bilinci aşılama, bilgi aktarımı, farkındalık yaratma, miras eğitimi, kimlik ve aidiyet konuları çerçevesinde yapılan etkinliklerde çok önemli yollar kat edilmiştir. Bu konu başlıklarına sahip çalışmalarda önemli bir hedef kitle de çocuklar olmuştur. Çocuk ve arkeolojik alan aktivitelerini tanımlarken belki ilk etapta kabaca iki gruptan bahsetmek mümkündür.

Birinci grup çalışmalarda yaygın etki önemlidir ve yerel ölçeği çok aşan geniş katılım söz konusudur. İkinci grupta ise yerel katılım amaçlanır. Birinci gruptakiler çoğunlukla müzelerin ve kazıların yürüttüğü bir günlük atölye çalışmalarıdır. Bu tip çalışmalarda sabit bir program ekseninde belirli sayıda katılımcıyla gerçekleştirilen atölyeler yapılır. Önceden okullar veya belediyeler vasıtasıyla belirlenen ve yakın ve uzak çevreden gelen çocuklar, genelde bir tam günü burada geçirirler.

Yaygın etki gözetken gününbirlik etkinliklere hep farklı çocuklar katıldığı için yapılan aktiviteler, programın içeriğinde değişiklik yapılmadan, geri bildirimlere göre ufak farklılıklarla tekrarlanabilir. Bu etkinliklerin planlama ve uygulama süreçleri daha öngörülebilirdir. Böylece etkinlik koordinatörleri bir yandan genel çalışmayı çok daha iyi gözlemleyebilir, bütçeyi, gerekli destekleri, atölye yürütücülerin sayısını, niteliklerini, öğrenmeleri ve bilmeleri gerekenleri daha net tespit edebilirken öte yandan aksaklıkları daha kolay engelleyebilirler.

Bu yöntem için başarılı birçok örnek verilebilir, ancak burada Türkiye'den iki örnekle -İzmir Yeşilova Höyüğü ve Çatalhöyük ile yetineceğiz. Yeşilova Höyüğü İzmir kentsel alanının içinde Neolitikten Roma dönemine kadar iskân edilmiş bir yerdir. Birçok prehistorik alanda olduğu gibi araştırılanın anlaşılır bir biçimde aktarılmasına ve bir eğitim sürecine dahil edilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Etkinlik 2009 yılında Bornova ve İsveç'in Kalmar kentlerinin ortaklıkları vesilesiyle, Kalmar Kent Müzesi'nde uzun zamandan beri çocuklara yönelik olarak gerçekleştirilen “Time Travel” projesinin yöntemleri Yeşilova Höyüğüne uygulanarak başlatılmıştır (Derin 2010). Burada temel fikir çocukların bir zaman yolculuğu yaparak bir neolitik köyü yani Yeşilova höyüğünü deneyimlemeleridir. Birkaç yıl sonra 2014 yılında Yeşilova Höyüğü Ziyaretçi Merkezi'nin açılmasıyla buradaki çalışmalar çok önemli bir ivme kazanmıştır. Ziyaretçi merkezi, mekanlarıyla bu tip eğitimlerde etken bir aktör olarak yerini almış ve yapılan çalışmaların kurumsal bir kimlik kazanmasına yardımcı olmuştur. 2019 yılına kadar 90.000'e yakın öğrencinin Yeşilova höyüğünü ziyaret ettiği belirtilmiştir (Derin 2020).

Bir diğer önemli örnek olan Çatalhöyük kazısıdır Burada henüz ICOMOS tüzüğü yayınlanmadan başlayan, tecrübeli bir ekip tarafından uzun yıllar boyunca yürütülen çalışmalara hem yakın hem de uzak çevreden çocuklar katılmıştır¹. Gününbirlik etkinlikler Çatalhöyük kazısını

¹ Çatalhöyük, Aşıklıhöyük ve başka yerlerde birçok atölye yapan ve Anadolu kültürel mirasının çocuklara aktarılması için çok sayıda kitap yayımlayan Gülay Sert, Çatalhöyük çocuk çalışmalarını 2002- 2012 arasında yürütmüştür. Çatalhöyük'ün yıllık raporlarında bu konuda bilgi bulunmaktadır (URL-1).

ve genel olarak arkeolojiyi konu etmiştir. Atölyelerde arkeolojinin metotlarını tecrübe eden çocuklar, neolitik çağda ve özel olarak Çatalhöyük'te yaşam ve kültürel yaşamı deneyimleme şansı bulmuşlardır. Çatalhöyük'teki ziyaretçi merkezi de alana gelen tüm ziyaretçilere hizmet verdiği gibi çocuk atölyelerine görsel bir alt yapı sağlaması açısından önemli bir yerdir. Çatalhöyük'teki çocuk çalışmaları sırasında çeşitli yıllarda alanı bir yılda 300 ila 600 kadar çocuk ziyaret etmiştir. Hem Yeşilova hem de Çatalhöyük'teki ziyaretçi merkezleri ve buradaki sergileme ve bilgilendirme alanları eğitsel açıdan çok önemli bir destek sağlamakta ve kazı sezonu dışında da daha kurumsal bir biçimde aktivitelerin sürmesini mümkün kılmaktadır.

Daha yerele özel ve zikredilmesi önemli çalışmaların bir kısmı yine Çatalhöyük'te yapılmıştır. Çocuklara yönelik değilse de yakın çevredeki köylerde yaşayan yetişkinlere, öğretmenlere ve özellikle de kadınlara yönelik çalışmalarla arkeolojik alanların korunması ve yaşatılmasının yolları aranmıştır ve sorgulanmıştır. Bu çabaların temelinde arkeolojik alanların varlığını sürdürebilmesi için, arkeolog, güvenlik görevlisi ya da müze çalışanları gibi alanlarda görev alan kişilerin dışında çevre halkının dahil olması gerekliliği yatmaktadır. Çalışmalarda, arkeolojik alanlarda hazinelerin bulunduğu yönünde gelişen söylentilerin yanlışlığına, bu söylentilerin neden olduğu kaçak kazıların alana ve çevresine verebileceği zararlara odaklanılmıştır. Çatalhöyük'ün sahiplenip yaşatılması için gerekli şartların çevrede yaşayanlarla birlikte aranması hedeflenmiştir. Bu etkinlikler yayınlarda (Atalay 2012) eğitim sözcüğünden ziyade yerel ölçekli katılımcı temelli araştırma gibi bir kavram ile tanımlanmıştır².

Arkeolojik alanlarda yapılan çocuk atölyelerinin hedefi arkeolojik alanlara dair küçük yaşta farkındalık yaratılmasına ve bir bilincin gelişmesine aracı olmak şeklinde özetlenebilir. Yapılan çalışmalar eldeki maddi kaynaklara ve çalışmayı şekillendiren kişilere göre yöntem ve yaklaşım farkları gösterebilir. Ancak üzerinde çok durulmayan bir mesele kazı alanının Prehistorik veya Klasik döneme ait olup olmamasıdır. Alanların bu niteliklerine göre çalışmalarda zorluklarla karşılaşmak olasıdır.

Prehistorik kazıların malzemeleri kültürel bir önyargıya yol açmayacak niteliktedir. Buraları deneyimleyen çocuklar, örneğin Yeşilova'da değişik kıyafetler giyerek

neolitik köyde tarım, dokuma, çömlekçilik, av gibi “zararsız” konularla tanışmaktadırlar. Bu konuların evrenselliği hem atölyenin yürütülmesini kolaylaştırır hem de farklı yorumlara olanak vermez. Türkiye’de Klasik döneme ait kazılar veya arkeolojik kalıntılar kültürel önyargılara açıktır. Özellikle “Yunan” ve “Hıristiyanlık” kavramlarıyla özdeş olan antik ve geç antik çağ kalıntıları kırsal alanlarda daha baskın bir şekilde “düşmanlık” ve “gavur olma” durumlarını çağrıştırmaktadır. Böylesi durumlarda çalışmalarda yere dair farkındalık ve aidiyet hislerinin yaratılması zor olmaktadır³. Bunu iyi gözlemleyip ona göre stratejilerin geliştirilmesi gerekmektedir.

Çocuklar ve kültürel mirasla ilgili çalışmaların sayısı artarken bunların kayıt altına alınması ayrı bir önem taşımaktadır. Çiğdem Maner ve Özlem Dengiz Uğur’ın VEKAM iş birliği ile yapılan “Çocuklar (0-18) için Kültürel Miras Çalışmaları Çalıştayı” dizisi bu açıdan önemli bir etkinlik ve yayın faaliyetidir. Birincisi 2019 yılında yapılan yapılan çalıştay 2020’de yayınlanmıştır. İkincisi 2021 yılında çevrimiçi gerçekleşen çalıştayın da yayın hazırlıkları sürmektedir. Böylece yapılan çalışmaları topluca görmek ve karşılaştırmak mümkün olacaktır (Maner ve Uğur 2020).

LİMYRA

Antalya, Finike yakınlarındaki Saklısu köyünde bulunan Limyra antik kenti arkeoloji dünyasında Prof.Dr. Jürgen Borchhardt’ın kişisel heyecanı ve çalışmaları sayesinde bilinir. Borchhardt’ın 1969 yılında Alman Arkeoloji Enstitüsü adına başlattığı kazılar, profesörün 1980’lerde Viyana Üniversitesine geçmesiyle bu kurum tarafından yürütüldü. Borchhardt’ın 2001 yılında emekli olmasıyla kazı Avusturya Arkeoloji Enstitüsü himayesine girdi ve onun finansal desteği ile halen sürmektedir. 2019 yılında kazının ellinci yılını kutlandı. Çocuklara arkeolojik alanların tarihini anlatmanın ve sevdirmenin önemini herkesten çok önce farkına varan ve birşeyler yapmaya çalışan bir kişidir Jürgen Borchardt. Bu yazıyı da ona ithaf etmek istiyoruz (Foto. 1).

Limyra antik kentinin akropolünde yer alan Likya Kralı Perikle’nin büyük mezar yapısı, Ptolemaion adı verilen büyük Helenistik anıt kalıntısı veya Gaius Caesar için Augustus döneminde yapılan anıt gibi yapıların kalıntıları kendi yerel bağlamları dışında antik çağ sanatı içinde ayrıca önemli bir yer tutar (Foto. 2). Kent, geniş Likya dönemi nekropollerini, konut bölgesi, Roma, Bizans ve

² Çatalhöyük ile ilgili olarak 2012 yılına kadar yerele yönelik gerçekleştirilmiş çok çeşitli çalışmaları iyi özetleyen bir makale Ruth Tringham’a aittir (Tringham 2012). Son yıllarda Gordion Kültürel Miras Eğitim Programı çerçevesinde Gordion Kazısı ekibi, Anadolu Medeniyetleri Müzesi ve Polatlı Belediyesi ortaklaşa çalışmalar yürütmüştür. .

³ Türkiye’nin çeşitli yerlerindeki kazılarda yıllar içinde elde edilen ampirik deneyimlerle, özellikle kırsal nüfus tarafından antik çağ kalıntılarının “gavurun taşları” olarak nitelendirildiğine çok fazla tanık olduk. Çocukların Limyrası’nda da bu durum sıklıkla karşımıza çıktı.

Fotoğraf 1: Jürgen Borchhardt Limyra’da çocuklara konuşurken, 1984 (Avusturya Arkeoloji Enstitüsü) / *Jürgen Borchhardt in 1984, speaking to the children in Limyra (Austrian Archaeological Institute)*

Fotoğraf 2: Çocukların yorumuyla Limyra’daki kalıntılar (Çocukların Limyrası Arşivi) / *The ruins of Limyra, interpreted by the children (Children’s Limyra Archive)*

Osmanlı dönemi katmanları ile zengin arkeolojik verilere sahiptir. Limyra’nın içinden, dağın eteğinden kaynayan buz gibi soğuk sularıyla Limyros nehri akar ve kent kalıntılarıyla birlikte çok etkileyici doğal ve arkeolojik bir peyzaj yaratır. Bu romantik görüntülerin yanında harabelerin üstünde yer alan Saklısu köyünde antik kent ile ilgili olarak yaşanan sorunlar da en az anıtları veya doğası kadar bilinir ve elli senedir de çözülmeyen devam eder (Foto. 3).

Devlet 1950’li yıllarda, mülkiyet meselelerini düşünmeden, harabelerin ve kuruluşu 15.yüzyıla kadar geri giden Kafi Baba Tekkesi’ne ait vakıf arazilerinin üstüne Saçıklaralar yörüklerinden bir grubu iskan ettirdi.

Fotoğraf 3: Limyra harabeler, doğal peyzaj ve Limyros nehrinde çocuklar (Çocukların Limyrası Arşivi) / *Limyra, the ruins, the landscape and the children in the river (Children’s Limyra Archive)*

Kazının başlamasından bir süre sonra, 1970’lerin ortalarında, Limyra ve çevresi SİT alanı ilan edildi. Bunun ne anlama geldiğini köyde yaşayanlar 1980’li yılların ortalarından itibaren, hayvancılıktan vazgeçip yoğun olarak seracılığa yöneldiklerinde anladı. Artık köy içindeki toprağın her santimetre karesi hem köylüler hem arkeoloji için değerliydi. Kazının ilerlemesine çok önem veren Jürgen Borchhardt, 1990’lı yıllarda Avusturya devletinden para bularak SİT alanı içerisindeki bazı arazilerin Kültür Bakanlığı adına istimlak edilmesini sağladı. Ancak köylülerin bazıları kendilerine ödenen istimlak ücretlerine itiraz ederek hukuki sürecin uzamasına neden oldu. Mahkeme lehlerinde sonuçlanmayınca geçen sürede elde edecekleri para enflasyon karşısında eridi ve hem topraklarından hem de paralarından oldular. Suçlu kazı oldu. Günümüzde de mülkiyet ve kullanım sorunları devam etmekte. SİT alanı içindeki olup tarım için işgal edilen arkeolojik alanların boşaltılması için hukuki süreçler genelde tam anlamıyla işletilmedi. Köylülere ciddi anlamda hukuki bir bilgilendirme yapılmadığı gibi, kendileri de kendi hakları konusunda bilgilenmek için özel bir çaba harcamadı. Böylece yıllardır hep aynı şeyler tekrar edip durur: köylüler ve arazideki hukuki çözümler için hiçbir şekilde yetkili olmayan arkeologlar karşı karşıya gelir. Özellikle köy içindeki münakaşalarda, kazı başkanı ve ekibi kişisel olarak sorumlu tutulduğu için zaman zaman düşmanca davranışlara da maruz kalırlar. Karşı karşıya gelen köylüler ve kazı ekibi konuşmaya çalışsa da yetkisiz oldukları için konuşmalardan genelde bir sonuç elde edilemez.

Limyra kazısının köy için yalnızca sorun yarattığı söylenemez. Kazı, köydeki insanlara yaz aylarında iş imkanı sağladı ve birçok insan kazı sayesinde emekli veya en azından sigortalı oldu. Son yıllarda kazının hacmi küçülüp eskisi kadar işçiye ihtiyaç olmayınca köy ile ilişkiler biraz zayıfladı. Geçen zaman içinde tarih-koruma- SİT alanı gibi kavramlar köydeki insanlar tarafından sevilme de kabul edildi. Ancak toprak üstünde herhangi bir kalıntı görünmeyen yerlerin üçüncü derece SİT alanı olması önemli bir sorun potansiyeli taşıyor. Günlük yaşam pratiklerine engel olduğu ve maddi kayıplara yol açtığı için bu konu üzerinde uzlaşılması zordur. Aynı şekilde zaman içinde satın alma yoluyla istimlak edilmiş yerlerde kazı yapılmamış olması da köyde genelde anlaşılmayan bir durumdur.

ÇOCUKLARIN LİMYRASI

Kanunların uygulanması, antik kentin korunması için önemli bir adım olsa da yeterli değildir. Harabelere yerel ölçekte sahip çıkılmadığı sürece sağlıklı sonuçlar almak zor. Limyra’da tartışmalar hep köyün erkekleri ile yapıldığından zamanla önyargı ve bıkkınlık birikti. Bu

yüzden yeni bir proje için başka aktörlerin arayışına gittik ve geleceğin yetişkinleri olacak çocuklara yönelmenin anlamlı olabileceğini düşündük. Saklısu köyünün okul çağındaki çocukları yaz tatilinde büyüklere yardım etseler de genelde başıboş olarak köyde gezerler. Antik kentle kurdukları tek ilişkinin antik taşlardan Limyros çayının soğuk sularına atlamak olduğunu söyleyebiliriz. “Çocukların Limyrası” projesi 2011 yılında köydeki çocukların Limyra ile ilgili düşüncelerini ve kendi gelecekleri için geçmişe ve bugüne daha bilinçli bakmalarını teşvik etmek, onunla bir bağ kurmalarını ve uzun vadede kenti sahiplenmeleri olasılığını yaratmak için hayata geçirildi.

Bir haftalık bir yaz okulu şeklinde tasarlanan “Çocukların Limyrası” kendisine beş yıllık bir hedef koymuştu (2011-2015), ama neticede 2016 yılı dahil toplam altı yaz aktif çalışma yapıldı. Saklısu köyünün 8-12 yaş grubundaki çocuklarına yönelik yapılacak çeşitli atölyelerle çocukların tarihi ve doğal çevreleriyle farklı düzlemlerde ilişki kurmaları hedeflendi⁴. Temel prensiplerimizden biri bu çalışmaların gerçek bir okul gibi doğrudan didaktik olmamasıydı⁵. Tamamen gönüllülük esasına dayanan çalışmalarda atölyeleri yönetenler İTÜ Mimarlık Fakültesi lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencileriydi. Eğitimleri gereği görsel kültür ve araçlarıyla çok ilişkili oldukları için atölyelerin içerikleri de resim, boyama, okuma, maket, modelleme, grafik gibi konular ve yöntemler üzerine temellendi. Birçoğunun mimarlık eğitimlerinin yanında tiyatro, müzik, dans, dikiş, film gibi alanlarla ilgili olması atölyelerin içeriklerini çok çeşitlendirdi. İlk yıllarda önceden tanışık olunan öğrenciler gelirken, atölye çalışmaları duyuldukça öğrenciler katılmak için başvurularda bulundu. Kazının bekçisi Ali Tosun sayesinde Turunçova’da Bağyaka İlköğretim Okulu öğretmenleri ve müdürüyle bağlantı kurduk ve özellikle iki öğretmen konuya ilgi göstererek ilk yıl öğrenci seçimine yardımcı oldu.⁶ Ali Tosun ve ailesinin bu projedeki katkısı ve desteğinin altı ne kadar çizilse azdır. Yıllar içinde sürekli müdürü değişen Bağyaka İlköğretim/İlkokulu her yıl masa ve sıralarını ödünç vererek desteğini hep sürdürdü. (Foto. 4.). Suna – İnan Kırış Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü

Fotoğraf 4: Bağyaka okulundan her yıl gelen masalar kullanılıyor (Çocukların Limyrası Arşivi) / *The tables from the Bağyaka School were used every year (Children's Limyra Archive)*

(AKMED) her yıl temel bütçeye bir destek sağlarken, projeye İstanbul, Finike ve Almanya’dan özel şahıslar, aile üyeleri ve dostlar maddi anlamda destek oldu. Bazı firmalar nakdi yardım yaparak atölyelere malzeme sağladılar. İTÜ öğrencilerinin yol paraları için tanıdık seyahat acentaları destek oldu⁷. Belediyeler çevre gezileri için araç, kazı da konaklama ve yeme içmeleri sağladı. Kazıdan köye sadece olumsuzluk veya ilgisizlik geldiği kanısını sarsmak için Çocukların Limyrası’nın kazının düzenlediği bir yaz okulu etkinliği olduğunun altı hep çizildi.

“Çocukların Limyrası” atölye çalışmaları her yıl Nisan ayında üniversitede yaptığımız buluşmalardaki ön hazırlıklarla şekillendi. Aralıklı toplantılarda, yeni öğrencilerin de katılımıyla, o yılki atölyenin konu başlıklarını, bir önceki seneye göre yapılacak yenilikleri, metot değişikliklerini, kaynak ve ihtiyaçları tartıştık. Atölyelerimizde temel yaklaşımlar aynı kalarak her yıl farklı bir ana tema ve tema çerçevesinde içerikler belirledik.

KATILIMCILAR VE YÜRÜTÜCÜLER

Çocukların Limyrası yaz okulu başlangıçta köydeki 8-12 yaş grubundaki çocukların katılımını amaçladı. Daha ilk yıl hedeflediğimiz yaş grubundan çok daha küçük, anaokulu yaşında olan çocuklar da atölyeye geldi. Hedef grubumuzdaki çocuklar, seralarda çalışmak zorunda olan annelerinin kendilerine emanet ettiği minik kardeşlerini

⁴ 2006 ve 2007 yıllarında İstanbul’un tarihi bir semti olan Anadoluhisarı’nda, Zeynep Kuban tarafından, benzer bir yaklaşımla organize edilen tarihi çevrede gerçekleşen çocuk atölyelerinde (bkz. Kuban 2006) Limyra için tecrübe kazandı ve Anadoluhisarı atölyelerine katılmış olan İTÜ’lü öğrencilerle Limyra’daki altyapıyı kurduk.

⁵ 2015 yazında çevre köylerdeki bir ilkokulda görüştüğümüz bir okul müdürü atölyelerimiz hakkında bilgi sahibiydi ve çocukların kendi istekleriyle bu kadar saat şevkle çalışmalara katıldıklarına çok şaşırdığını ve pedagojik olarak iyi bir yaklaşım sergilediğimizi belirtmişti.

⁶ Burada özellikle 2020 yılında kaybettiğimiz Fen Bilgisi öğretmeni Durmuş Özsöy’ü anmak istiyoruz. İlk senelerdeki katkısı ve devam eden ilgisi ve desteği bizim için çok önemliydi.

⁷ Destekçilerimiz: Finike Belediyesi, Turunçova Belediyesi-Avusturya Arkeoloji Enstitüsü Limyra Kazısı, Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Inken Baller, Hildegard Grosse, Arzu Erdem, Mehmet Baysarı, Selahattin Onur, Şahver Dağlar, Yavuz Kuban, Çiğdem Kaya, Günışığı Kitaplığı – Müren Beykan, İşbankası Kültür Yayınları – Ahmet Selcan, Baltac Tours –Kazım Uzunoğlu, Oasis Tours – Haluk Yurtkuran, Mudo AŞ – Barış Karakullukçu, Karel AŞ – Serdar Tunaoglu, Işık Kırtasiye – Muzaffer Yıldız, Pameks Tekstil – Ayşe Yüksel-İbrahim Cephancigil.

beraberinde getirmişlerdi. Böylece hızlıca bir “anasınıfı” icat etmek zorunda kaldık. Aynı şekilde 12 yaşını geçenlerden kalmak isteyenleri uygun konularla yaz okulunda tutmayı sürdürdük. Böylece arkeologların ve büyüklerin Limyra’sından sonra, çocukların, miniklerin ve ergenleşenlerin Limyra’sı da oldu.

Çocukların Limyrası’na başlarken atölyeye köyden 25 çocuğun katılmasını düşünmüştük ama bu sayıyı hiç tutturamadık. Daha ilk yıl 45 çocuk düzenli olarak katıldı. 2013 yılında bir ara 80’e kadar yükselmiş olan sayı zaman içinde 50 ve 60 arasında sabit kaldı. Arada Turunçova veya Finike’den gelip katılmak isteyen çocukları da atölyelere kabul ettik, ama bunlar istisna oldu (Foto. 5).

Fotoğraf 5: Tiyatro’da çocuklar ve yürütücüler 2013 (Çocukların Limyrası Arşivi) / The children and the workshop instructors in the theatre 2013 (Children’s Limyra Archive)

Atölyelerin okula benzememesi için yürütücülerinin üniversite öğrencileri olması önemliydi. Çocuklara yüksek seviyede bir ilgi gösterebilmek için 6-8 kişilik çocuk gruplarında en az iki öğrencinin yürütücü olmasını planladık. Artan çocuk sayısına paralel atölyelerin sayısı ve onları düzenleyen, belgeleyen, filme çeken öğrencilerin de sayısı da arttı. En kalabalık yılda Limyra’ya İTÜ’den yirmi öğrenci gelmişti.

Özellikle de erkek öğrencilere olumlu rol model olarak farklı ve fazladan bir görev düşüyordu. Öğrencilerimizle iyi anlaşmış olsalar da çocuklardan “sosyetik İstanbullular” ifadesini duyuyorduk. Böyle olunca durumu netleştirmek için İTÜ’lü öğrencilerin hemen hemen hepsinin İstanbul dışından geldiğini özellikle vurgulamamız gerekti. Atölyelere katılan ve zaman içinde büyüyen çocukların da daha sonra atölye yürütücüsü olabileceğini sanmıştık ama öyle olmadı. Çocuklar, özellikle erkek çocuklar büyüdükçe, okula gitseler de gitmeseler de, çalışma hayatına katılmak zorunda kalıyor, seralarda veya en yakın kasaba olan Turunçova’da çalışıyorlardı. Bir de kültürel olarak “çocukla” uğraşmak “erkek” çocuklarına göre değildi.

ATÖLYE SÜRECİ

Yaz okulu her yıl Eylül ayının başında bir haftalık bir süre içinde gerçekleşti (Foto. 6). Haftanın her günü 9-12 ve 14-17 saatleri içinde çocuklar ve öğrenciler antik kentin veya köyün çeşitli yerlerinde farklı gruplar halinde çalışıyordu. Bazıları her yıl tekrarlanan tiyatro, maket, dans, müzik, minikler, dikiş, batık, futbol, bizim neyimiz eksik, kutu oyunu, heykel yapma, günlük hazırlama, Limyra 2062, tiyatro maskı yapma, şişe kapaklarından mozaik yapma, araba ve sal yapma gibi çok farklı atölyeler gerçekleşti. Atölyeler genelde on kişiyi geçmeyecek şekilde organize edildi. En çok antik tiyatronun dışa demir parmaklıklarla kapalı olan gölgeli tonozları, okuldan getirilen masa ve sıralar kullanıldı. Tiyatronun orkestrasında çalışan tiyatro grubunu sıcağın korunmak için beş kişinin yardımıyla her gün kocaman bir tente geriliyordu (Foto. 7).

Fotoğraf 6: Çocukların Limyrası Afişi (Çocukların Limyrası Arşivi) / Children’s Limyra Banner (Children’s Limyra Archive)

Fotoğraf 7: Tiyatroda tente (Çocukların Limyrası Arşivi) / The canopy in the theatre (Children’s Limyra Archive)

Atölye süreci her yıl benzer bir akışa sahipti. Köyde dolaşarak Çocukların Limyrası’nın başlayacağını duyuran afişleri, sokak lambaların gövdelerine bilgilendirme kağıtları asıyorduk. Bekçimiz Ali Tosun da çocuklarıyla köye önceden haber yollamış oluyordu. İlk günün sabahında antik tiyatronun tonozlarında çocuklarla oyunlarla tanışıp yapacağımız atölye tanıtımı

yapıldıktan sonra çocuklar kendilerine ilginç veya uygun gelen atölyeyi seçiyordu. Atölyeyi kendi istekleriyle seçen çocuklara bir şey empoze edilmiyor ya da zorla yaptırılmıyordu, sıkılan ayrılabilirdi. Kalanlar haftanın sonunda ailelerine yapılanları göstermek istiyordu. Çocukların Limyrası'nın son gününde, o yılki atölyelerde yapılanlar bir kapanış etkinliğiyle ailelere, köye sunuldu. Ayrıca yerel yöneticileri ve yerel muhabirleri de çağırarak ilgiyi genişletmeye çalıştık.

Her yıl benzer bir akış için gerçekleşen kapanış etkinliğinin merkezinde tiyatro oyunu vardı⁸. Oyundan önce hafta boyunca yapılan resimler, figürler, elbiseler, çantalar, kostümler ve haftanın olaylarını belgeleyen dev bir günlük (1,60 x 0,80 m) sahnenin yanında sergilendi; herkes gezerek "sergiye" bakabiliyor, atölye katılan çocuklar da orada açıklamalar yapıyordu. Hava karardığında başlayan tiyatro oyunundan önce haftanın nasıl geçtiği anlatılıyor ve haftaya dair kısa filmler gösteriliyordu. Gösterimlere kimi zaman kazının eski günlerinden fotoğraflar da ekleniyordu. Böylece köy halkının hafızası canlanıyor, kazıda çalıştıkları günleri, gençliklerini, vefat edenleri hatırlıyor, kazı tarihinin parçası oluyorlardı. Son etkinlik zamanla yaklaşık 20-30 dakika süren oyundan sonra ortaklaşa organize edilen yiyecek ve içeceklerle piknikli bir şenliğe, eleştirel ve destekleyici sözlerle alternatif bir okul aile toplantısına dönüştü (Foto. 8).

Fotoğraf 8: Kapanış gösterisinde seyirciler (Çocukların Limyrası Arşivi) / Spectators at the closing ceremony (Children's Limyra Archive)

İlk yıllarda kapanış gösterisi için antik tiyatroyu mekan olarak kullandık. Aileler ve diğer seyirciler antik çağdaki gibi tiyatro basamaklarına oturup tiyatronun orkestrasında oynayan çocukları izliyordu. Tiyatronun önünden geçen asfalt yoldaki önlenemez trafik gürültüsünden dolayı kapanış etkinliğini daha sessiz bir alana, antik kentin su

kenarına kaydırarak ve tahmin etmediğimiz bir biçimde samimi bir ortam oluştu. Oyunlar tarihsel çerçeveden daha günlük yaşama doğru kaydıkça seyirciler de daha çok dahil olup memnun kaldılar.

Sosyal medyada facebook, instagram gibi araçlarla aktiviteyi tanıtmaya çalıştık⁹. Sene içinde unutulmamak için yazın çekilen resimlerden oluşan bir takvim tasarlayıp yılbaşlarında çocuklara ve ailelerine yolladık. Küçük çocuklara yönelik bir de boyama kitabı yayınlandı (Kuban 2014).

Yıllar içinde gerçekleşen çok sayıda atölyelerden bir seçkiyi burada anlatmak istiyoruz.

ATÖLYELER

Kukla Atölyesi- Limyra 2062

Kanunlar ve genel uygulamalara göre arkeolojik SİT alanlarında bulunan köylerin mimarisi çok özgün ve eski değilse miras kabul edilmedikleri için tarihi bir katman olarak görülmezler ve teoride evler kolayca imha edilebilir. Bunun sakıncalı bir kabul olduğunu düşünüyoruz, çünkü o zaman böyle yerlerde yaşayan insanların tarihi alanları sahiplenmeleri çok zorlaşıyor. Aslında Bizans dönemi katmanları da antik yapı stokunu yok ederek var olmuştur. Tarihin her katmanı, ki bunlara gelecekte Saklısu köyü de dahil olacak, bir bilgi birikimini saklamaktadır. Genelde arkeologlar geçmişe zarar veren günümüz katmanlarından memnun değil ve onların kaldırılması en çok sevindikleri durum olabilir. Ancak biz çocuklarla yaptığımız çalışmada geçmişin, şimdiki zamanın ve geleceğin devam eden bir süreç olduğunu ve kendilerinin de buna dahil olabileceklerini vurgulamaya çalıştık. Aksi takdirde tarihle ve doğal dokuyla bir bağlantı kurmaları ve korumaları zorlaşıyor¹⁰.

Bu düşüncemizi çok iyi aktaran bir atölye 2012 yılında yapılan "Limyra 2062" oldu. Çocuklardan 50 yıl sonra, 2062 yılında, torunlarıyla Limyra'da yapacakları bir buluşmayı hayal etmeleri istendi. Bu buluşmada aralarında geçecek olan konuşmaları bir diyalog şeklinde yazıp diyaloglara uygun resimler yaptılar. Muppet Show karakterlerini anımsatan kuklaların üretimleriyle başlayan atölyede çocukların yaptığı kuklalar torunları olacaktı. Çocuklar nine ve dede kılığında büründü ve ellerindeki kukla torunlarıyla sohbetlere dalıp maceralar

⁸ Anneler ve itiraf etmeseler babalar da çocuklarının tiyatrodaki sahneye çıkmalarına, çocuklar da sahnede olmaya bayılıyordu bu yüzden tiyatro oyunu bu toplu gösterinin merkezinde yer aldı.

⁹ Bkz. Çocukların Limyrası Facebook sayfası (URL-2) ve Tumblr sayfası (URL-3)

¹⁰ Saklısu köyünü bir arkeolojik alan gibi değerlendiren ve katmanlardan biri olarak gören bir sunum ve yazı (Kuban 2015) arkeologların değil ama kültür tarihine bakanların önemseydiği bir konu oldu ve Alman meslektaşlar tarafından Alman kamuoyuyla paylaşıldı (Söntgen 2016).

yaşadılar. Üç kız ve üç erkekten oluşan gruptaki kızlar, hayali buluşmalarında 50 yıl içinde Limyra'nın çok daha fazla kazıldığını ve bir müzenin inşa edildiğini "gördüler". Ninelerden biri torunuyla yer altına ışınlanıp kendi çocukluğundan ve ninesinden hatırladığı kalıntıları buluyordu. Erkek çocuklar daha ziyade gelecekte görünmezlik pelerini, uçan bir bisiklet veya kazı yapan bir robot tasarlayan bir torunun atölye ziyaretini düşünmüştü. Hayali buluşma gününü her çocuk kendisi istediği gibi oynadı, sonunda hepsiyle birer kısa bir film hazırlandı (Foto. 9 ve 10).

Fotoğraf 9: Limyra 2062 (Çocukların Limyrası Arşivi) / *Limyra 2062 (Children's Limyra Archive)*

Fotoğraf 10: Limyra 2062 (Çocukların Limyrası Arşivi) / *Limyra 2062 (Children's Limyra Archive)*

Tiyatro Atölyesi

Çocukların en çok katılmak istediği yer tiyatro grubuydu. Çoğu zaman o sene yapılacak atölyenin ana konseptiyle ilişkili olarak öğrenciler çocuklarla beraber hikayeler okuyor, sorular soruyor ve verilen cevaplar üzerinden hep birlikte bu konuşmalardan bir oyunun sahnelerini ve olası diyaloglarını oluşturuyorlardı.

Zamanların arasında gidip gelmek böyle bir ortamda ilk akla gelen olduğu için bu konu bir iki kez işlendi. Özellikle genç yaşta Limyra'da ölen Roma İmparator torunu Gaius Caesar'ın trajik kaderi çocukları ve

öğrencileri çok etkilemişti. İlk yılki oyunda Gaius Caesar ile karşılaşan günümüz Saklısu çocukları, onunla çevreye atılmış olan çöpler, çocuk oyunları, Roma hamamları veya domates fiyatları üzerine sohbetler yapıyordu (Foto. 11). Çocuklara doğrudan ders gibi bir şey anlatmak yerine o bilgileri oyunların içine saklıyorduk. Başka bir sene köy içindeki anıtlarda nasıl bir hayat cereyan etmiş olduğu üzerine bir oyun yaptık. Tarihin sürekliliği ön plandaydı ve oyunun içinde zamansal geçişlerle tekkeye istinaden semah oynandı, Romalı gladyatör oyunları ve köyün içerisinde yüzlerce bulunan Likya dönemi kaya mezarlarının nasıl kullanıldığını anlatan bir cenaze töreni canlandırıldı. Kalın panel kartonlarından ölü yatağı, tipik bir mezar cephesi ve sürgülü kapısı hazırlandı ve ölü mezara konulduktan sonra kapı üstüne kapatıldı. Köyde ağıt geleneği kaybolmadığı için çocuklar da cenazedeki ağıt sahnesini çok gerçekçi oynadı (Foto. 12).

Fotoğraf 11: Tiyatro oyunu, Gaius Caesar ve köyün çocukları (Çocukların Limyrası Arşivi) / *Theatre play, Gaius Caesar and the children of the village (Children's Limyra Archive)*

Fotoğraf 12: Tiyatro oyunu, kaya mezarlarında cenaze töreni (Çocukların Limyrası Arşivi) / *Theatre play, funeral at a rock cut tomb (Children's Limyra Archive)*

Zaman içinde tarihten doğal çevreye, gündelik yaşama ve ekolojik meselelere gelindi. Özellikle de hemen dağın eteğinden kaynaklanan buz gibi berrak su, köylüler tarafından hiçbir şekilde sorgulanmadan tarım için kullanılıyor. Ama aynı tarım suyun kirlenmesine de neden oluyor.

Su, aslında arkeoloji gibi geçmişini geleceğe bağlayan bir öge. Önemi vurgulamak için, suyun bir gün yok olma olasılığını tiyatro oyununa konu olarak seçtik. Çocukların “nehirdeki su akmadığı zaman ne olur?” sorusuna farklı cevapları oldu: Tarım biter. Anneler kola ile yemek yapar ve hıçkırıktan kurtulmayan gençler kız arkadaşlarına rezil olur. Susuz kahve pişirilemediğinden kız istemeye gidilemez ve artık evlilikler olamaz. Oyun bu cevaplarla kuruldu. Suyun geri gelmesi için çözüm ararken yayladaki “Bilge Yörük”’e danışıldı. Suyu değer verilmesi, belirli bir şarkının söylenmesi ve sorunların birlikte çözmeye çalışılması halinde suyun geri gelebileceğini o biliyordu. Çözümün bir yörükten gelmesi seyirciler tarafından çok beğenildi. Bir diğer yıl da güneşin dünyaya ve onu kirleten insanlara küstüp uzaklaşmasıyla soğuyan dünyada neler olabileceği, insanların ne yapabileceği konusundaki sorulara çocuklar tarafından verilen cevaplarla tiyatronun hikayesi oluşturuldu. Gezegen soğuduğu için domatesler taş oluyordu ve insanlar Saklısu camisinin önünden kalkan dolmuşlarla Mars ve Jüpiter’e tahliye ediliyordu. Gittikleri gezegenlerde yine kaynakları tüketmeye devam edip oradaki varlıkları zor duruma sokmaya çalışırken güneş onlara doğru yolu gösterip dünyaya geri dönmelerini sağlıyordu ve mutlu son...

En son yıl tamamıyla farklı bir konseptle Melih Cevdet Anday’ın “Midas’ın Kulakları” adlı oyunundan esinlenerek “Midas’ın Eşşek Kullakları”nı konu eden bir küçük oyun hazırlandı. Müzeyi gezen bir turist grubu eşek kulaklı bir heykel görünce rehberleri olan biteni anlatır. Hikayeye göre Apollon ve Pan bir müzik yarışması yapar. Hakem olan Midas Pan’ı daha çok beğendiği için Apollon ona çok kızar ve kulaklarını çekerek eşek kulağına dönüştürür. Midas önce kulaklarından utanır ama sonra kulaklarıyla barışmaya karar verir hatta onlarla gurur bile duyar. Ama Apollon bu sefer de kulakları geri alarak Midas’ı cezalandırmayı sürdürür (Foto. 13-15).

Fotoğraf 13: Tiyatro oyunu, Bilge Yörük (Çocukların Limyrası Arşivi) / Theatre play, the wise nomad (Children’s Limyra Archive)

Fotoğraf 14: Gölge oyunu, tiyatro atölyesi (Çocukların Limyrası Arşivi) / Shadow play theatre workshop (Children’s Limyra Archive)

Fotoğraf 15: Tiyatro oyunu, Midas’ın Kulakları (Çocukların Limyrası Arşivi) / Theatre play, The ears of Midas (Children’s Limyra Archive)

Arkeoloji Atölyesi

Kazının kendisi de aktivitelerin bir konusunu oluşturdu. Kazının depoları bir müze statüsünde olmadığından kazı dışında ziyarete kapalı ve mühürlüdür. Kazı sezonunda Antalya müzesinden gelen bir görevli tarafından mühürleri açılır, arkeologlar çalışır ve kazı bitince yeniden mühürlenirler. Bu yüzden de kazıda çalışan ve buraya eserleri taşıyan erkeklerin dışında depolarda ne olduğunu kimse bilmez, hatta işçiler evde anlatmadığı zaman kazıda bile ne yapıldığından haberdar değildiler. Arkeoloji atölyesinde çocuklara bir kazının nasıl yapıldığını, kazılarak ne arandığını, neden böyle yavaş ilerlendiğini anlatmak istedik. Ayrıca depo duvarlarının arkasında bir hazinenin olmadığını görmeleri önemliydi. Çocuklarla önce kazı alanını gezdik. Orada ne yapıldığını kazı başkanı ve açma sorumluları çocuklara basit bir şekilde anlatırken kazıda çalışan babaları veya ağabeyleri de bildiklerini ekliyordu. Kazı alanından sonra depoları gezdik ve çocuklar kazılardan çıkan ama müzeye gitmeyecek olan nesnelere oraya gittiğini ve arkeologların oradaki malzemeler üzerinde bilimsel çalışmalar yaptığını gördüler. Depo alanındaki restorasyon atölyesini, fotoğraf atölyesini ve malzeme depolarını gezdik. Seramik, kemik veya taş buluntularını

ÇOCUKLARIN LİMYRASI: KÜLTÜREL MİRASIN GELECEĞİNE SAHİP ÇIKMAK İÇİN BİR PROJE

çalışan arkeologlar ne yaptıklarını örneklerle çocuklara gösterdi. Küçük yaşta ölmüş bir çocuğun çürük dişli çene kemiği onları biraz ürküttü ve heyecanlandırdı. Tiyatro tonozlarındaki yerimize dönünce bir restoratörün zor ve sabır isteyen işlerini tecrübe etmelerini istedik. Daha önce çömlekçilerden topladığımız iskarta çömlekleri boyadık, kırdık ve sonra kazıdan çıkmış kırık çömlek gibi birleştirip yapıştırılmaları için önlerine koyduk. Muhtemelen çocuklar yap-boz gibi oyunları çok yaygın olarak oynamadıkları için birleştirme işlerinde çok başarılı olmadılar, tamamlamak için sabır gösteren de nispeten azdı (Foto. 16 ve 17).

Fotoğraf 16: Arkeoloji atölyesi (Çocukların Limyrası Arşivi) / *Archaeology workshop (Children's Limyra Archive)*

Fotoğraf 17: Arkeoloji atölyesi (Çocukların Limyrası Arşivi) / *Archaeology workshop (Children's Limyra Archive)*

Kızlar ver Dikiş Atölyesi

Zaman içinde genç kız yaşına gelenlerin aileleri onları “çoluk çocuk” işine göndermemeye başladı, sahneye çıkmalarını uygun bulmuyorlardı. Gerçekten de büyüyen

kızlar için oyunlar biraz fazla basit kalıyordu. Özellikle kız çocuklarının önemli bir kısmı köyde kalıp çocuk sahibi olacağından katılımlarının devamını sağlamanın önemli olduğuna karar verip, hedef gruplarımızda bir değişiklik yaptık. Onlar için tasarladığımız dikiş atölyelerine gelmeleri için de köyde kapı kapı dolaşıp aileleri ikna etmeye çalıştık. Mimarlık eğitimi dışında dikiş, kumaş boyama, batık, çanta, kıyafet yapmayı bilen öğrenciler vardı. İlk dikiş atölyesine ilgi çok oldu. Kızların yanı sıra köydeki kadınlar, kızların anneleri teyzeleri bakmaya veya fikir vermeye geliyordu. Atölyede kızlara, dikiş makinası veya günümüzün dikiş alışkanlıkları olmadan -yani antik çağda- elbiseler nasıl olurdu sorusunu sorduk ve kitaplardan kabartma ve heykel resimleri gösterdik. Bunlara göre kumaşlar kuşak veya iğnelerle tutturuldu, elbiselere dönüştürüldü. Ardından kızlar gerçekte de giyebilecekleri bir etek yapmayı istedi. Batık metodu ile tişörtler, kumaşlar boyandı. Limyra konulu kumaş çantalar dikilip çeşitli desenlerle süslendi. Kumaşa baskı veya şablonla desen yapmayı öğrendiler. Teorik olarak böyle çantalar üretilip turistlere satılabilirdi, ancak arkeolojik alanlarda uyulması gereken mevzuatı iyice incelemeyen bu konulara değinmenin doğru olmayacağına karar verdik (Foto. 18 ve 19).

Fotoğraf 18: Dikiş atölyesi (Çocukların Limyrası Arşivi) / *Sewing workshop (Children's Limyra Archive)*

Fotoğraf 19: Dikiş atölyesi (Çocukların Limyrası Arşivi) / *Sewing workshop (Children's Limyra Archive)*

Oğlanlar ve Oyun Atölyeleri

Kızlarda olduğu gibi biraz büyüyen, ya da sadece büyümüş gibi davranan ama aslında oynamayı sürdürmek isteyen erkek çocuklarına yönelik atölyeler tasarladık. Fazla hareketli bir grup erkek çocuğun olduğu atölyelere kızlar rahatsız edildikleri için dahil olmak istemiyordu. Rahatsızlık yaratanları da eve yollamadık, aksine “çetenin” ilgilerine göre oyunlar icat etmeye çalıştık. Köydeki çocuklarla oyun oynamak temelde önemliydi, çünkü buradaki çocuklar aslında birlikte oyun oynamayı bilmiyordu. Oyunların sonunda kaybedenlerin çıkardıkları kavgaları çocuklarla da tartışıp sorguladık ve onlar bunu önlemek için öğrencilerin oyunlara dahil olmalarını rica ettiler. Bu yaş grubundakilerde bir diğer önemli mesele ise enerjilerini tüketmek ve onları meşgul etmekte. Elbet futbol oynamayı seviyorlardı, ama kendi sahaları yoktu. Futbol kalesi inşası için çevreden malzeme toplandı: eski kasalar veya kırık ince ağaç gövdeleri, başka atık malzemeler, çiviler bulundu, evlerden çekiç, keser ve testere geldi. Futbol oynanacak alanın tespiti için kazı idaresinden izin almaları gerektiğini öğrendiler. SİT alanı meselesi bu bağlamda yeniden tartışıldı. Kızlar batik yaparken erkek çocuklar da formalarını boyamayı öğrendi.

Bir seneki atölyede “bizim neyimiz eksik” sorusunu sorarak köyde beğenmedikleri yerleri tespit edip bunların güzelleşmesi için ne yapılabileceğini aradılar. Atıl köy ilkokulunun tuvalet binası bu bağlamda badana ile beyaza boyandı ve önceden hazırladıkları resim kalıplarıyla, domates, patlıcan, veya kral Perikle gibi şekillerle yüzeyi boyadılar. Başka bir sene de okulda fen derslerinde öğrendiklerini gerçekte nasıl uygulayabileceklerini düşündük. Makaralarla vinçler yaptılar ve bunlar vasıtasıyla antik bir binanın taşlarının nasıl inşa edilmiş olabileceğini, sütunların nasıl üst üste konulduğunu tecrübe ettiler. Elbet burada da küçük bir heyecan olması için iki grup arasında kartondan yapılmış olan sütun tamburlarını üst üste koyma yarışı yapıldı. Buna ek olarak uçurtma, nehir üstünde yarış yapacak küçük yelkenliler tasarladılar ve nehir üstünden haber getirip götüren bir makara sistemi kurdular. İlgilerini çeken başka bir atölyede araba yapım atölyesiydi. Antik çağdan günümüze araçlara bakıldı ve sonra eski tahtalardan tekerlekli go-kart tarzı iki araç imal edildi ve elbet bir yarış düzenlendi.

Açık havadaki hareketli oyunlar ve çalışmalar dışında sakince oynayabilecekleri bir kutu oyunu da geliştirildi. Oyunun amacı hem tarihi yer bilinci geliştirmek hem de öğrencilerin katılımı olmadan kendi aralarında oynamaya devam edebilecekleri kalıcı bir şey üretmekti. Kutu oyunu monopoly, tabu, sessiz sinema gibi oyunların hepsinden fikirleri birleştirip temelde Limyra’da bir gezinti içeriyordu. Zarla ilerlenen oyunda değişik noktalara

gelindiğinde Limyra’ya dair sorulara cevap vermek, bir şey çizmek veya canlandırmak gerekiyordu. Temel hedef sera inşa etmektir ve gerekli mali birim olarak da para yerine domates kasası seçildi. Seraların yapımına uygun yeşil ve mavi alanlar tespit edildi, kırmızı bölgeler SİT alanı olduğu için burada sera yapımı yasaktı. Oyuna şaşılacak derecede sabırla devam ettiler, oyun iki yaz ve sonraki kış aylarında geliştirildi, ama hep bir maket olarak kaldı. Ticari bir kutu oyununa dönüştürülmesi için yapılan görüşmelerde konusunun fazla yerel ve sınırlı kaldığı ifade edildi (Foto. 20-23).

Fotoğraf 20: Oyun atölyesi (Çocukların Limyrası Arşivi) / Game workshop (Children's Limyra Archive)

Fotoğraf 21: Oyun atölyesi (Çocukların Limyrası Arşivi) / Game workshop (Children's Limyra Archive)

Fotoğraf 22: Oyun atölyesi (Çocukların Limyrası Arşivi) / Game workshop (Children's Limyra Archive)

Fotoğraf 23: Oyun atölyesi (Çocukların Limyrası Arşivi) / Game workshop (Children's Limyra Archive)

Fotoğraf 24: Minikler atölyesi (Çocukların Limyrası Arşivi) / The little children workshop (Children's Limyra Archive)

Minikler Atölyesi

Başta hiç düşünmediğimiz ve biraz çekindiğimiz “minikler” yani 5-6-7 yaş grubunun, ilgilenilmesi en rahat çocuk grubu olduğu anlaşıldı. Her türlü oyuna uyum sağlayan, resim, boyama, yapılandırma, renkler ve kumaşlarla bir şeyler üretmeye veya hikaye dinlemeye ve onu oynamaya ilgiyle katılan miniklerin önyargıları da henüz yoktu. Atölyelerinden birinin adı çağlar boyu arkadaşlık olabilirdi. Küçük çocuklar uzun zaman dilimlerini algılayamadıkları için, atölyede yürütücüler ve çocuklar farklı zaman dilimlerini, kendi boylarına yakın, kağıttan yapma iki farklı bebek ile görselleştirdiler. Perikle ve Konstantina farklı zamanlarda Limyra’da yaşamış ve bizim miniklerle oynamaya gelmişlerdi (Foto. 24 ve 25).

Fotoğraf 25: Minikler atölyesi (Çocukların Limyrası Arşivi) / The little children workshop (Children's Limyra Archive)

Ekmek Atölyesi

Bilgi ve “gelişmeyi” getiren İstanbullu şehir insanları klişesinden kurtulmak için annelerden grubumuzdaki kadınlara yufka ekmek yapmayı öğretmelerini rica ettik. Bekçimizin eşi Ayşe Tosun ve bazı anneler bu işe destek verdi. Dört saatlik atölyenin sonunda kadınların ortaklaşa yaptığı ekmekler hazırды. Erkek öğrenciler de köydeki erkek klişesini bozacak şekilde yemekler pişirdi ve hepsi yaklaşık 60 kişilik bir sofrada afiyetle tüketildi. Aslında genel olarak köyün kadınlarını daha fazla dahil etmek istiyorduk, ancak tüm günleri serada geçen kadınlar, akşamları da ev işleri yaptığı için bu pek olamadı. Ne var ki köyün yaşlı kadınları günümüzdeki kadınların şanslı olduğunu söylüyordu; biz pek fark etmediyse de erkeklerle kadınlar eskisine oranla çok daha fazla ortaklaşa çalışmış (Foto 26).

Geziler

Bir başka önemli aktivite de çevreye yaptığımız geziler oldu. Yakın çevrede bulunan Arykanda ve Rhodiapolis

Fotoğraf 26: Ekmek atölyesi (Çocukların Limyrası Arşivi) / Bread workshop (Children's Limyra Archive)

antik kentlerini Turunçova ve Finike Belediyelerinin araçlarıyla gezmeye gittik. Elmalı'daki bölge müzesine ve Antalya müzesine yaptığımız geziler çocukların ufuklarını genişletmeye yönelikti. Büyük çoğunluğu için bu hayatlarındaki ilk müze veya başka bir antik kent ziyaretiydi. Köydeki kalıntılara ait heykellerin bir kısmı Antalya'da sergilendiği için atölye sırasında Limyra hakkında konuştuğumuz konulara referans verebiliyorduk. Mümkün olduğunca çocukları müzedeki eserlerle ilgili bilgi bombardımanına tutmamaya ve onları sorularla yönlendirmeye çalıştık. Ellerine kalem ve kağıt verip gördüklerini çizerek not etmelerini istedik. Müzeye gitmenin bir başka önemi de kazıdan çıkan (önemsiz) “taşlar” için, birilerinin özel ve güzel binalar inşa ettiğini görmeleri idi (Foto 27 ve 28).

Fotoğraf 27: Geziler (Çocukların Limyrası Arşivi) / *Trips (Children's Limyra Archive)*

Fotoğraf 28: Geziler (Çocukların Limyrası Arşivi) / *Trips (Children's Limyra Archive)*

ZORUNLU SON

Baştan itibaren beş yıllık olarak düşünülen aktivitenin beşinci yılının sonunda çalışmaya katılan çocukların aileleri, çocukların kendileri, kazı üyeleri, köyün imamı ve bakkalı, Bağyaka okulundaki öğretmenler ve okul müdürü ile röportajlar yapıldı. Beş yıllık sürede, örneğin muhtarın ara ara engel olmaya çalışması sonrasında onunla kahvede yaptığımız görüşmelerde, köylüler tarafından hep çıkarımızın ne olduğu soruldu. Gönüllülüğün yaygın

olmadığı yerde bu tip çalışmaların arkasında hep bir çıkar arandı. Ama görüşmelerin sonunda ailelerin yavaş yavaş bu işleri gönüllü yaptığımızı kanaat getirdiklerini anladık. Ayrıca tüm çatlak seslere rağmen çoğunlukta olumlu geri bildirimler aldık. Bu yüzden öğrencilerin de desteği ve isteğiyle 2016'da Çocukların Limyrası'nı sürdürmeye karar verdik.

Çalışmanın ana hedefi aslında köyün bir kısmı ve kazı arasında yıllardan beri süregelen bazı anlaşmazlıkların çözümü için çocukların önyargısız bir biçimde antik kente yaklaşmalarını ve büyüklerden farklı bir görüş geliştirmelerini sağlamaktı. Zamanla muhalif bir tutum içine giren muhtar ile kazıya ve SİT alanı meselelerine sıcak bakmayan bazı aileler çocuklarını çalışmalara yollamadılar. Çocuklarını göndermeyeceğini doğrudan söyleyenler çok azdı ama katılan çocukların hep benzer ailelerden geliyor olmalarından bu kolayca anlaşılıyordu. Bu konuda bir strateji geliştirmeye zaman kalmadan bambaşka bir mesele çalışmayı sonlandırmamıza neden oldu. 2016'da Avusturya ve Türkiye arasındaki bazı siyasi anlaşmazlıklar yüzünden Avusturyalılar tarafından yürütülen Efes ve Limyra kazıları durduruldu ve kazı ekiplerinin en hızlı şekilde alanı terk etmeleri istendi. Biz aktivitemizi kısa keserek de bir sonuca ulaştık ancak milliyetçi bir meseleye dönüştürülen olayların ortasında köyde tiyatro oynamak söz konusu olamadı. Çok üzücü ve ani bir biçimde ayrılmak zorunda kalınca çocuklarla gerektiği gibi vedalaşamadık. Ertesi yıl (2017) da kazı izni çıkmayınca Çocukların Limyrası'nı sonlandırmanın zamanı geldiğini anladık. Bu yüzden bir günlük bir “mezuniyet” için bir grup İTÜ öğrencisiyle köye geri geldik. Bir gün boyunca çocuklarla arkeolojik alanla ilgili oyunlar oynayıp çocuklara birer mezuniyet belgesi verdik. Hava kararınca çocuklar ve aileleriyle birlikte altı sene boyunca çektiğimiz fotoğraf ve filmleri seyredip topluca veda ettik. 2018 ve 2019 yıllarında tekrar izin çıkmış olsa da 2020 ve 2021'de muhtemelen aynı nedenlerden kazı izni verilmedi. Arkeolojinin politize edilmesi her türlü akademik, sosyal çalışma veya projeyi engelledi. Bu kararı veren merciler Avusturyalılara bir işaret verdiklerini düşünürken aslında onlara değil kazılara, koruma çalışmalarına ve elbet Türkiye arkeolojisi ve kültürel mirasına zarar vermiş oldular.

SONUÇ

Çocukların Limyrası yerele yönelik katılımcı destekli ama dar katılımlı bir çocuk projesiydi diyebiliriz. Limyra yukarıda belirtildiği gibi “yabancı” ve “gavur” kavramlarıyla etiketlenebilen bir klasik kazı alanıdır. Bu durum atölyelerde standart bir program yerine köyün dinamiklerine daha uygun bir programın oluşturulmasına neden oldu. Ziyaretçi merkezi veya tüm sene kullanılacak kapalı bir çalışma alanı hiç olmadı.

Belediyelerle ilişkiler teknik desteğin ilerisine gidemedi ve çalışmalara sürdürülebilir bir modus bulunamadı¹¹. Çocukların Limyrası mecburen kazı sezonu ve İTÜ ekibinin geldiği zamanlarla sınırlı kaldı. İleriye dönük düşününce bu tür çalışmaların devamlılığını sağlayabilmek için kazı sezonuna bağlı kalmayıp yerel yönetim ölçeğini zorlamak yararlı olacaktır.

Çalışmanın geniş kitlelere hitap edememesi zayıf kalan bir tarafıydı belki, ama onu çekici kılan da buydu. Köy ve çocuklarla zaman içinde çok kişisel ilişkiler gelişti. Bu ilişkiler çocuklarla daha yoğun bir iletişimi ve amaçlananların aktarımında sürekliliği mümkün kıldı. Çocukların gözümüzün önünde büyümelerini takip ettik. Kızlardan birinin çocuğu bile oldu, liseye devam eden veya askere gidenler de az değil.

Çocukların Limyrası antik kentin yerel ölçekte kabul görmesi ve korunmasına katkı sağlamak için başlatılmıştı. Kanunların ve beklilerin koruyuculuğu sınırlı olduğundan yerel paydaşların kültürel mirasın korunmasında daha etkin rol almaları gerektiği düşüncesinden ortaya çıkmıştı. Hedef köydeki çocukların bu aktiviteler sayesinde harabelere yönelik farklı bir bakış açısı kazanmalarına aracı olmaktı. Bunun ne denli başarılı olduğunu ancak zaman gösterebilir. Küçükler büyüdüklerinde belki kendi çocuklarına daha farklı bir bakış kazandırabilecekler, hiçbir şey olmazsa bomboş geçen yaz aylarında bir şeyler üretmiş ve öğrenmiş oldular. En azından birlikte geçirdiğimiz süreçte, kazıdaki yerli ve yabancıların kötü niyetli olmadığını anladıklarını düşünüyoruz. Çok eğlendiklerini bildiğimiz bu zamanlara dair güzel anıları da kalıcı olacaktır.

Bu tip çalışmaların kısa vadede bir işe yarayıp yaramadığını ölçecek mekanizmalar pek yoktur. Başlangıçta okul ile irtibat kurup öğrenci bazında takip yapılabilir diye düşünmüştük. Ne var ki bu süre içinde eğitim sistemi kökten değişti, Bağyaka İlköğretim okulu ile başlayıp ve Bağyaka İlkokulu ile süreci kapattık. Okulun müdürü bu sürede 3 kez değişti, öğretmenlerin durumu da farklı değildi. Çocuklar da eğitimlerini birkaç farklı okula devam ederek bitirdiği için geri bildirim almak mümkün olamadı.

Zaman ilerledikçe bu projede yer alan üniversite öğrencilerinin eğitmen gibi gözükmelerine rağmen aslında köy çocukları gibi bir eğitilden geçtikleri netleşti. Onlar

¹¹ Köydeki atıl ilkokulu Çocukların Limyrasına katkı sağlayan Herkes için Mimarlık derneğinin tecrübeleriyle tüm sene kullanılabilecek bir mekana dönüştürmeyi hedeflemiştik. Hem küçük çocuklar için bir anaokul olabilecekti hem de kadınlar için bir buluşma yeri. Ancak ne Milli Eğitim Müdürlüğü ne de Saklısu muhtarlığı destek vermedi. Hatta muhtarlık kazı yapılmadığı yıllar içinde okulu yıktırıp bir düğün salonu inşa ettirdi. Bu yıkım sırasında çocukların özenle temizleyip boyadıkları okul tuvaleti de yok oldu.

yepyeni bir platformda, kendilerinden kültürel ve yaş olarak çok farklı olan bir gruba, bilmedikleri bir yerde bir bilgi ve bakış aktarmaya çalışırken, aslında kendilerine yeni bir pencere açılmış olduğunu fark ettiler. Çocukların Limyrası onlara çok değişik ve özgün bir öğrenme fırsatı sağlamıştı. Aynı çocuklar gibi onlar da özelde Limyra ve genelde kültürel miras ile doğrudan bir ilişki kurmuş oldular. Sürekli gelmeyi sürdüren çocuklar gibi, üniversite öğrencileri de her yıl tekrar tekrar gelmeyi sürdürdü. Hem yer hem de çocuklarla kurdukları ilişkiler ve üstlendikleri görev onları etkiledi. Birçoğunun CV'sinde bu önemli bir noktaydı ve bu yaz okuluna katılıp yurtdışında bir programa veya bir bursa başvurmak için referans alanların hepsi kabul aldı.

Son dört yıl boyunca katılan İTÜ'lü öğrenciler¹², birbirlerine yakın dönemden hatta aynı sınıftan oldukları için kendi aralarında ve kazıyla çok uyumlu çalıştılar. Atölyeleri çocuklara da bulaşan büyük bir heyecanla yürüttükleri için "Çocukların Limyrası" herkese mutluluk verdi. Siyaset hem arkeolojiyi hem de çocuk çalışmalarını baltalamasaydı ne olurdu onu söylemek güç. Ancak gerçek şu ki, mezun olan gençlerin bir kısmı yurt dışına gitti, bir kısmı da işe girdi. Limyra'ya eskisi gibi zaman ve enerji ayıramayacakları için çalışma bu biçimde zaten yürüyemeyecekti. Yeni bir ekiple de benzer bir dinamiği yakalamak mümkün olmadığı için "Çocukların Limyrası" zaten farklı bir yöne gidecekti. Ancak onun kararını kendimiz verebilseydik daha iyi olurdu (Foto 29).

Fotoğraf 29: Çocukların Limyrası ekibi, 2011-2016 (Çocukların Limyrası Arşivi) / *The organizing team of Children's Limyra 2011-2016 (Children's Limyra Archive)*

¹² 2011-2016 yılları arasında katılıp bu çalışmayı emek ve heyecanlarıyla anlamlı kılanlara sonsuz teşekkürler: Ali Ersan Karadeniz, Burak Üzümkesici, Can Metin, Cansu Ekici, Cansu Hızlı, Cansu Kaçar, Cengiz Tokgöz, Damla Çamur, Deniz Engin, Duygu Saygı, Elif Taşkıran, Emre Bilgiç, Emre Gündoğdu, Erdoğan Eroğlu, Ertunç Denkteş, Fikri Buber, Gül Cephaneçigil, Hasan Hamurişçi, Hazal Ünlü, Hilal Aktur, İpek Kosova, İrem Öker, Karcan Sezgin, Mert Pekduraner, Merve Gül Özokçu, Mine Somçelik, Nida Ekenel, Nihan Acar, Orhun Cebeci, Öykü Gürpınar, Özgür Atlagan, Özlem Özcan, Sena İzgi, Sevgi Türkkan, Selin Küçük, Sunay Paşaoğlu, Tunç Aydoğmuş Yağmur Kaya, Zeynep Kuban..

KAYNAKLAR

ATALAY, S. 2010.

"We Do Not Talk About Çatalhöyük, We Live It". Sustainable Archaeological Practise Through Community Based Participatory Research, WorldA 42/3, 418–429.

ATALAY, S. 2012.

Community Based Archaeology: Research with, by and for Indigenous and Local Communities, Berkeley.

DERİN, Z. 2010.

"New Educational Methods at İzmir-Yeşilova: Time Travel", TÜBA KED 8, 263– 275.

DERİN, Z. 2020.

"Yeşilova Höyüğünde Çocuklar İçin Kültürel Miras Çalışmaları", Çocuklar İçin (0-18) Kültürel Miras Çalışmaları, Vekam, (Ed. Ç. Maner ve Ö. D. Uğur), 103-117, Ankara.

ICOMOS 2008.

The ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites, Quebec. http://icip.icomos.org/downloads/ICOMOS_Interpretation_Charter_ENG_04_10_08.pdf

KUBAN, Z. 2006.

"From Hisar to Hisar: How to Look, What to See and What Might be Done", **6th International MAAN Conference Tokyo Proceedings**, 51-59, Tokyo.

KUBAN, Z. 2014.

Limyra Boyama Kitabı, Arkeoloji ve Sanat Çocuk Yayınları, İstanbul.

KUBAN, Z. 2015.

"Das Andere Tor", Turm und Tor ed. S. Ladstaetter-B. Brandt- B. Marksteiner-Yener, **Gedenkkolloquium Thomas Marksteiner 2012**, Wien 2015, 239-249.

KUBAN, Z. 2015.

"Çocukların Limyrası-The Children's Limyra: A Project with local children on an archaeological site in Turkey", **Managing Archaeological Heritage**, 68-82.

KUBAN, Z. 2016.

"Das Limyra der Kinder, Ein Projekt zur Zukunftssicherung des antiken Erbes", **Angekommen auf Ithaka, Festgabe für Jürgen Borchhardt zum 80. Geburtstag**, Phoibos Verlag Wien 2016, 315-326.

KUBAN, Z. 2020.

"Architekturgeschichte für große und kleine Kinder", **Festschrift Klaus Rheidt: Von der Kunst ein Bauwerk zu verstehen**. Nünnerich-Asmus Verlag.

MANER, Ç. ve UĞUR, D. 2020.

Çocuklar için Kültürel Miras Çalışmaları Çalıştayı (0-18) VEKAM, Ankara 2020

SERT, G. 2002-2012.

Çatalhöyük Summer School Workshop Report, Çatalhöyük Archive Report 2002-2012, http://www.catalhoyuk.com/sites/default/files/media/pdf/Archive_Report_2012.pdf

SÖNTGEN, B. 2016.

"Das Limyra der Kinder", **Frankfurter Allgemeine Zeitung** 11.1.2016, Nr.8 S.15.

TRINGHAM, R. 2012.

"The Public Face of Çatalhöyük", **Monumenta Archaeologica 2012-Last House on the Hill, BACH Area Reports from Catalhoyuk**, (ed. R. Tringham ve M. Stevanovic), Turkey, 503-530.

URL-1: <https://www.catalhoyuk.com/project/newsletter> erişim tarihi: 23.3.2022

URL-2: <https://www.facebook.com/CocuklarinLimyrasi/> erişim tarihi: 23.3.2022

URL-3: <https://cocuklarinlimyrasi.tumblr.com/> erişim tarihi: 23.3.2022

THE HAMISH OGSTON FOUNDATION HERITAGE BUILDING SKILLS PROGRAMME IN ENGLAND

HAMISH OGSTON VAKFI MİRAS YAPILARI İÇİN USTALIK PROGRAMI, İNGİLTERE

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 13 Haziran 2022	Received: June 13, 2022
Hakem Değerlendirmesi: 31 Haziran 2022	Peer Review: June 31, 2022
Kabul: 06 Temmuz 2022	Accepted: July 06, 2022

DOI : 10.22520/tubaked2022.25.006

Sophie NORTON*

ABSTRACT

This short article explains the rationale for the development of the Hamish Ogston Foundation Heritage Building Skills Programme, a major in-work training programme enabled by the largest one-off investment ever awarded to heritage construction training in England. After briefly introducing the evidence for skills shortages in heritage conservation and the growing area of retrofit, it draws on literature and policy relating to building crafts, heritage conservation, and vocational education and training (VET) in England to establish the context for addressing them. In a wide-ranging discussion, it examines various social and practical constraints, before explaining how the Hamish Ogston Foundation Heritage Building Skills Programme proposes to make a difference.

Keywords: Hamish ogston foundation heritage building skills programme, crafts, trades, skills, heritage, buildings.

* PhD, Sector Skills Manager, Historic England, UK.
e-posta: Sophie.Norton@HistoricEngland.org.uk

ORCID: 0000-0002-1833-3888

ÖZET

Bu kısa makale, şimdiye kadar İngiltere'de miras inşaat eğitimine verilen en büyük bir defalık yatırımla sağlanmış temel bir iş içi eğitim programı olan Hamish Ogston Vakfı Miras Yapıları için Ustalık Programı'nın geliştirilmesinin gerekçesini açıklamaktadır.

Makalede, mimari miras korumadaki ustalık eksikliklerine ilişkin veriler ve büyüyen yapı güçlendirme alanı kısaca tanıtıldıktan sonra, bunlarla ilgili bağlamı oluşturmak için İngiltere'deki yapı zanaatları, mimari mirasın korunması ve mesleki eğitim ve öğretim ile ilgili yazına ve politikalara değinilmektedir. Geniş kapsamlı bir tartışmada, Hamish Ogston Vakfı Miras Yapıları için Ustalık Programı'nın nasıl bir fark yaratmayı önerdiği açıklanmadan önce, çeşitli sosyal ve pratik kısıtlamalar incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hamish Ogston Vakfı Miras Yapıları için Ustalık Programı, zanaatlar, ticaretler, ustalıklar, miras, yapılar.

INTRODUCTION

The shortage of skills needed to conserve historic buildings in England is longstanding. It is often thought to have developed because building conventions changed substantially in the 20th century, when they became dominated by construction methods like cavity walling, double glazing and synthetic barriers that make a building vapour impermeable. In contrast, buildings built prior to this – a nominal date of 1919 is generally used (British Standards Institute [BSI] 2013) – were built to ‘breathe’. This means that mostly natural materials were brought together without any vapour barriers, so that the structure of the building absorbed and released moisture (Historic England 2018). When vapour barriers like cement renders, insulation, and damp-proof courses are applied to historic buildings, they prevent the moisture from escaping, causing damp, condensation and related problems such as mould. Over time, such measures not only accelerate the decay of significant fabric, they can diminish a historic building’s comfort and general liveability.

Shortages of ‘architects, technicians of all kinds, specialized firms and skilled craftsmen to respond to all the needs of restoration’ were first officially identified at a European level (Council of Europe 1975). Since then heritage skills have been explored from a labour market perspective (National Heritage Training Group 2005; 2008; Pye Tait 2013) and as living cultural heritage in themselves (Heritage Craft Association 2021). The findings show that challenges amongst professional and skilled roles endure, with both groups lacking knowledge and skills in traditional building materials and methods. Although it is true that the education for both groups focuses on conventional construction and rarely deals with the performance characteristics of historic buildings (Pye Tait 2013; Houses of Parliament Restoration and Renewal Delivery Authority [HoPR&R] 2021a), this paper argues that there are other, perhaps more important, contributing factors. It will focus particularly on the impact on education of the relatively recent decline in the professional position of craft and trade roles in England’s construction sector (Hanson 2003; Price 1980).

This special issue of *Tuba-Ked* is ideally timed to focus on education and training in cultural heritage. In England, a recent resurgence of interest in the skills challenge has been noted in professional literature (Attwood 2021; Chartered Institute of Building [CIOB] 2020; Prowse 2020). These authors share concern about the pipeline of skilled people to work on impending major projects (HoPR&R 2021b). In addition, finding the skilled people to retrofit England’s 5.5 million pre-1919 buildings – 20% of its building stock (Pye Tait 2013) – is seen as a major barrier to the country upgrading its building stock in time for the 2050 net zero target (Construction Industry

Training Board [CITB] 2021; House of Commons Environmental Audit Committee [HoCEAC] 2021).

This article from Historic England’s Sector Skills Manager, Sophie Norton, accepts that there is compelling evidence for skills shortages in the heritage construction sector. It therefore discusses causes of the shortages in some depth before explaining how the Hamish Ogston Foundation Heritage Buildings Skills Programme could present a viable and expandable model for beginning to address the challenges being faced.

EVIDENCE OF STRUCTURAL WEAKNESS

As mentioned above, evidence of heritage skills shortages is available in varied forms. The labour market intelligence and opinions of professionals with lived experience (cited already) make very resounding cases, which are often presented numerically, in terms of skilled people needed to meet an economic need. It follows that these people need training that deals with the performance characteristics of historic buildings, but the nature of that training is unclear. Should the sector focus on attracting more new people or incentivising current workers to upskill? Can the skills they are learning be taught academically or is vocational training more effective? And is there a place for online learning methods? Questions like this assume that with more resource and minor alteration, England’s construction and education sectors could function together to resolve heritage construction’s skills challenges. However, literature from the mainstream construction sector suggests that the problem is so deeply rooted that more fundamental solutions will be required.

Tellingly, the challenge around heritage construction skills is not unique. Longstanding shortages in the mainstream construction sector have been brought into focus recently by a predicted loss of migrant workers (Association for Consultancy and Engineering [ACE] et al 2019; CITB 2019; Construction Leadership Council [CLC] 2019) and the anticipated skills needed to retrofit England’s substantial stock of existing buildings, 20% of which were built before 1919 (CITB 2021; HoCEAC 2021). These reports identify several important factors that contribute to shortages across the construction sector. These can be summarised as follows:

Interface between professional and trade roles

In England, the boundaries between professional and trade roles and responsibilities in construction are tightly drawn. The design of every aspect of the work is the responsibility of a professional like an architect or a building surveyor, while tradespeople are responsible for executing these designs. Conceptually, this can often even apply to even very small but important details such as the extent of replacing a particular timber in a heritage

conservation project or the choice of replacement bricks. However, there is evidence to suggest that this is not only impractical because it is ‘almost impossible to effectively plan [complex construction sites] in advance and manage at a distance’ (Thiel 2012, 10), but that there are advantages to skilled tradespeople having more autonomy and understanding of their work. Indeed, tradespeople that learn about their work as part of an integrated building system are more likely to develop the technical and interdisciplinary expertise required for heritage conservation (Norton 2018). Further, Historic Environment Scotland (HES) (2021) has found that where tradespeople are recognised for their skill at higher level, they are more likely to be remunerated above the mean national wage.

There is also growing recognition of the need for cross-disciplinary expertise in retrofit, particularly in relation to tradespeople understanding the impact of their work on the building as a system (CITB 2021; Clarke et al 2020). This is because the building system is weakest at the ‘corners, junctions and edges’ (PAS 2035, 2019), which if not detailed flawlessly can cause defects like thermal bridging. Like in much heritage conservation therefore, successful whole house relies on the detail and workmanship.

The English Government’s current response to this has been to create the new professional role of Retrofit Co-ordinator (BSI 20129a) to oversee domestic retrofit works from beginning to end, ensuring that all details are designed and executed effectively. The CITB (2021) has also called for a reinstatement of the Clerk of Works role, a job traditionally held by experienced tradespeople that has ‘been eroded over recent decades’. However, this falls somewhat short of providing ‘the theoretically broader and deeper, more technical and interdisciplinary expertise needed’ (Clarke et al 2020, 651).

Composition of the construction sector

In 2019, the CLC found that the dominance of small and medium-sized enterprises and the self-employed (SMEs) in the construction supply chain was impeding skills development within the sector. To reverse the current situation where the largest and most profitable employers had ‘no vested interest’ in training their staff, CLC (2019, 18) recommended that a ‘sustainable employment environment where increasing numbers of people are directly employed’ should be established. Indeed, Clarke et al (2020) have noted that not only does productivity reduce when the construction workforce is fragmented into SMEs, but vocational training starts to ‘decline’. The only English example of construction tradespeople being able to progress within their craft without taking on a supervisory role is through the Cathedrals’ Workshop Fellowship, which as partnership of the nine cathedrals with their own directly employed workforce, has established a foundation degree in applied conservation

and repair for their tradespeople.

Image of jobs in construction trades

Recruitment into construction trades is hampered by the sector’s image (Harlow Consulting 2020). In some trades, the majority of people undertaking specific full-time training ‘do not transition into the industry’ (CITB 2018). As a result, the sector has an aging workforce that it’s difficult to replace (Harlow Consulting 2020; Pye Tait 2013; HoPR&R 2021b).

Therefore, in addition to the lack of relevant content in mainstream training, the heritage construction sector in England is affected by these three overarching challenges that also afflict construction. Rather than being mutually exclusive, the three are linked. The first can be seen as a direct effect of a deeply entrenched cultural position that accepts the mind-body dichotomy and, following, that thought-based and motor-based work are distinct. The second and third challenges can be seen as an effect of that (Fig. 1), as discussed in the section on VET below.

THE MIND-BODY DICHOTOMY, EMBODIED COGNITION AND WORKMANSHIP

The source for the dualistic classification of the mind and body is the 17th-century philosopher Rene Descartes, who understood the divine and immaterial mind to transcend and dominate the physical body. Since the idea was seminally challenged as ‘absurd’ by Gilbert Ryle (1973, 22-29), it has been called into question by several authors that are interested in skilled work. Risatti (2007) saw that it elevated fine arts over mechanical forms of production, while it is difficult to reconcile with Shapiro’s (2014) view of embodied cognition as intelligence acquired through multi-modal interactions. Similarly, Adamson (2018), Ingold (2013), Marchand (2008; 2010; 2016) and Sennett (2008) have all shown that making through crafts and trades is intelligent work. This very finding is incompatible with the mind-body dichotomy.

Acknowledging the existence of embodied cognition and the impact it has on industry and VET in England is central to addressing heritage construction skills shortages. If we accept that the most skilled workers acquire knowledge in their mind and body through ‘sensory and motor-based experiences’ (Norton 2018, 33), then it follows that they should be able to problem-solve and perform their roles autonomously. Although Theil’s (2012) ethnographical study reveals that autonomy on building sites is likely the norm, construction management is often still based on the alternate premise that professionals perform the thought-based tasks of designing and managing physical work, while trades and craftspeople merely execute it. An example of this definition being inappropriate is an architect’s specification that reads ‘replace as necessary’ about the timbers in a historic roof. The extent of

Figure 1. Illustration of the direct link between the mind-body dichotomy and the way that professional and trade roles are defined as distinct. Construction's fragmentation and poor image can be seen as an effect of that. / *Zihin-beden ikilemi ile profesyonel ve ticari rollerin farklı olarak tanımlanma şekli arasındaki doğrudan bağlantının gösterimi. İnşaatın parçalanması ve kötü imajı bunun bir etkisi olarak görülebilir*

replacement necessary will only be understood when the building is being worked on and in most cases will be decided by the tradesperson or builder. Similarly, much retrofit will involve incremental works like insulating plaster and new windows. This maybe designed by an architect but will be commissioned by a homeowner and undertaken by a tradesperson with very little or no specialist supervision. That the tradesperson has to manage their own work and ensure it is compatible with the building as a system is irrefutable.

The practice of construction management critiqued by Thiel only became commonplace in the 19th-century (Colvin 1973; Ingold 2013, 49) and is especially unsuited to the unpredictability of existing and older buildings (Norton 2018). This is because previously unknown information about the its condition, performance or significance may only be revealed once on-site and should then inform repair (Burra Charter 2013). Inflexible management processes that prevent this disregard craftspeople's 'inalienable relationship' with material (Jones 2010; Jones and Yarrow 2013), thereby contradicting heritage conservation as a valued discipline (Norton 2018). There are therefore economic, technical and conservation-based reasons why tradespeople should be recognised for managing their work. Fortunately, there are signs that the construction industry is beginning to appreciate the craft-based idea that workmanship as well as material creates technical excellence and reliability (Pye 2015). It has been brought into focus by the net zero challenge relying on tradespeople knowing 'why they're doing what they're doing and the impact of not doing it correctly' (CITB 2021, 63). This simple statement represents a positive blurring of lines between professional and trade roles, necessitated by increasingly complex building systems that make workmanship all the more 'critical' (Hunt and Suhr 2013).

The importance of installers understanding their work is implied in the BSI's (2019b) best practice guidance on domestic retrofit projects, which compels them to check the designs they receive for their suitability. Although the term 'installer' is somewhat lacking (like 'operative' it is suggestive of the damaging mind-body dichotomy), the formal recognition that multiple parts of the supply chain can benefit from shared expertise is extremely positive. It means that there is greater than ever rationale for delivering multidisciplinary, inclusive training that is suited to conservation's 'interdisciplinary' practices (Djabarouti and O'Flaherty 2020; International Council on Monuments and Sites [ICOMOS] 1993; Joliffe 2021). However, any training that exists in England currently is rarely accessible to installers, who have little incentive to undertake it. The Scottish Government (2021), in recommending that both professional and skilled elements of the supply chain complete training in pre-1919 buildings in order to retrofit them, is slightly more advanced in this area. However, this would arguably have little impact on the skills shortages faced in England, because construction training fails to recognise expertise learnt through embodied cognition in any way. A more thorough review of VET and our appreciation for it is required.

VOCATIONAL EDUCATION AND TRAINING (VET) IN ENGLAND

The second section of this paper identified 3 major themes that underly skills shortages in heritage construction and construction more generally. It implied that they all perpetuate and are perpetuated by a cultural attitude towards craft and trade skills, a situation that is itself maintained by employer-led vocational training that aims for investment in skills to meet an immediate economic need. This is in direct contrast to academic training, where individuals are encouraged to develop critical skills for the benefit of their own personal growth (Clarke and Winch 2007).

VET in Britain is perhaps uniquely constrained by the state's 'paradoxical' approach to intervening in VET policy while being laissez-faire about delivery (Clarke and Winch 2007; Wolf 2016). This means that much vocational training, including apprenticeships, rests entirely on employers setting out the skills their workforce needs and then delivering vocational opportunities accordingly. The idea that VET should fulfil employer need emanates directly from Adam Smith's *Wealth of Nations*, which 'ascribed England's economic growth to its ever-finer division of labour' that meant 'with strong managerial coordination, masses of unskilled workers could replace individual craftsmen' (Clarke and Winch 2007, 13).

We have already seen that Thiel (2012) showed that these industrial methods of management simply did not work. Rather, they encouraged workers to act subversively and indulge in 'pilfering' and 'time-banditry'. Though this is in stark contrast to the conservation sector's tradespeople overcompensating by providing free advice (Norton 2018) as part of the necessary interdisciplinary cooperation (Djabarouti and O'Flaherty 2020), the sector's VET continues to be influenced by the dominant culture within the construction industry. As such the employer-led development of vocational qualifications reflects this.

Even the recognition that England's low productivity is linked to its skills and vocational training has not improved this situation. In recent years, employer-led

groups have developed new apprenticeship standards in construction as part of a wider vocational reform. In many cases, the idea that tradespeople do exactly what professionals design is so deeply ingrained that many of the standards involve less understanding of the context of their work than before. An apprenticeship in stonemasonry has recently been downgraded from a level 3 to a level 2, which is seen as equivalent the qualification that 16-year olds complete in school. By contrast and like the Cathedrals' Workshop Fellowship students, a *Meister* stonemason in Germany would typically achieve a level 5 qualification and be considered a highly skilled individual culturally. They are recognised and remunerated for controlling their own work (Clarke and Winch 2007), VET developed by employers reflects this, direct employment of tradespeople is more sustainable (fewer people are employed in SME models) (Clarke 2020), and the industry is more cohesive and productive. In contrast, construction trades in England are dogged by the idea that they are unthinking jobs. This plays directly into the employer-led development of standards, which means VET itself is locked in a cycle of decline (Fig. 2).

So far this article has made the case that heritage construction skills in England are an effect of a false cultural idea that there is a distinction between thought-based and motor-based work. It has shown that though this has proven not to function in favour of the interdisciplinarity needed in high standard heritage conservation and retrofit work, the culture prevails to

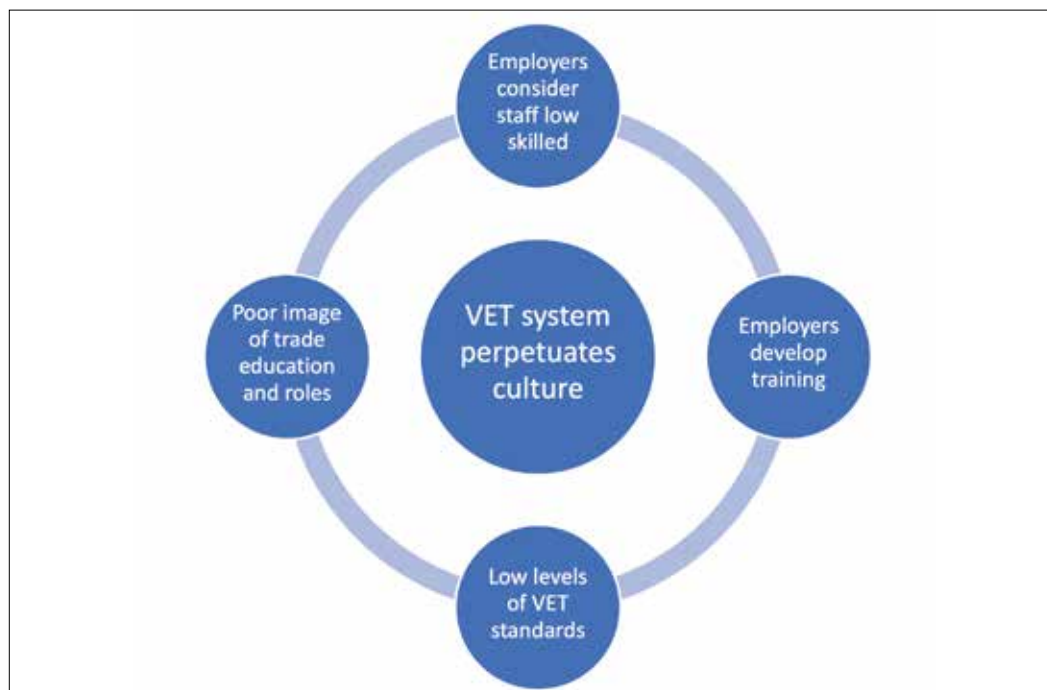

Figure 2. Demonstration of how the employer-led model of VET development in England perpetuates the damaging mind-body dichotomy, which itself prevents skilled people from being recognised for expertise learnt through embodied cognition. / İngiltere'deki yetenekli kişilerin biliş yoluyla öğrenilen uzmanlık için farkedilmesini engelleyen işveren liderliğindeki Mesleki Eğitim ve Öğretim geliştirme modelinin nasıl zararlı zihin-beden ikilemini sürdürdüğünü gösteren şema.

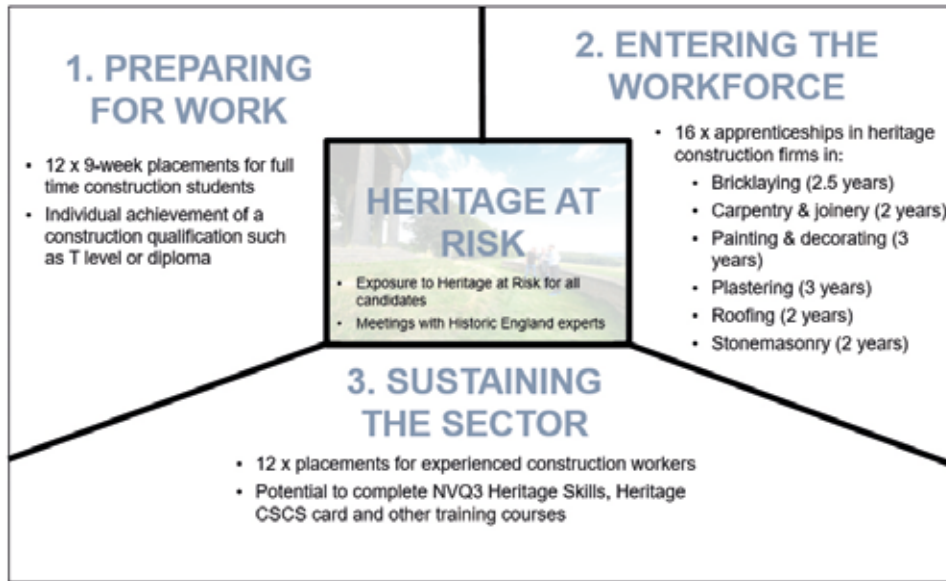

Figure 3. Illustration of the structure of the programme; 3 tiers of training at different levels, in different subjects and with different qualification outcomes. The importance of their working across disciplines is conveyed at annual summer schools at Heritage at Risk sites (depicted in the centre of the diagram). / *Farklı seviyelerde, farklı konularda ve farklı yeterlilik sonuçlarına sahip 3 kademeli eğitim programının yapısını gösteren şema. Disiplinler arası çalışmanın önemi, Risk Altındaki Miras alanlarındaki yıllık yaz okullarında aktarılmaktadır (şemanın ortasında gösterilmiştir).*

the extent that it affects educational attainment within trades. This in turn affects the way trade roles are viewed, ensuring that too few people want to join the workforce. At Historic England, our work with the Hamish Ogston Foundation intends to address many of the issues raised here. The rest of this article will explain how.

THE HAMISH OGSTON FOUNDATION HERITAGE BUILDING SKILLS PROGRAMME'S RESPONSE

Historic England has been working with the Hamish Ogston Foundation on this Programme (the HOF Programme) since 2020. The programme represents the largest one-off investment ever awarded to heritage construction training in England. The 4.325 million given by the foundation will support at least 40 participants in the North of England to receive skills and training in heritage building skills, through an innovative programme of apprenticeship, placements, training courses and hands-on experience at Heritage at Risk sites. Paid vocational training is at the heart of each of the 40 opportunities. This acts on the success of previous work-based training schemes (Ecorys n.d) and the Centre for Economics and Business Research's (2019) conclusion 'that investment into vocational education to directly train the appropriate skills that the labour force is lacking would benefit both [heritage] employees and employer'.

A recognition of progression with trades is embedded in the 3-tier arrangement of the opportunities, as follows and illustrated in figure 3:

- 'Prepare' for working in the heritage sector. For the HOF Programme, these are 9-week placements ring-fenced to people already studying construction in college but that have not yet considered heritage as a career. We will deliver 12 'prepare' placements over the 5-year programme.
- 'Enter' the heritage sector workforce. The HOF programme is delivering 16 apprenticeships in the 6 core construction trades of bricklaying, carpentry and joinery, painting and decorating, plastering, roofing and stonemasonry. These are aimed at people who are committed to a career in heritage construction, but that have not yet had an opportunity to join the sector before.
- 'Sustain' the heritage sector workforce. These 12 placements are more flexible, allowing us to deliver in trades that don't have enough of a critical mass to warrant an apprenticeship standard, but that the heritage sector needs. We have recently recruited tier 3 trainees in millwrighting and mosaic conservation.

Figure 4. The location of the host firms (purple), training providers (green) and Heritage at Risk (red) sites involved in delivering the HOF Programme. / *HOF Programının uygulanmasına dahil olan ev sahibi firmaların (mor), eğitim sağlayıcıların (yeşil) ve Risk Altındaki Miras alanlarının (kırmızı) yerleri*

The diagram in figure 3 illustrates how the model for programme hangs together. Trainees are recruited competitively by Historic England and the relevant host organisation. Although they are then appointed by Historic England, they work alongside other tradespeople to learn according to vocational tradition, in a workplace setting underpinned by qualification delivered by a training provider or Further Education College. The trainees are spread across the North of England, in a variety of employers ranging from one man bands, craft specialists, larger, multi-trade construction firms and even some non-traditional construction employers like cathedrals (Fig. 4).

The HOF Programme adds value to this set-up by bringing the normally dispersed individuals together to work on Heritage at Risk projects supported by Historic England. Trainees will come together at annual summer school events where they will learn underpinning knowledge; about conservation as a value-based process of assessing and managing significance through interdisciplinary activity (Fig. 5). Crucially, they will have the opportunity to meet and work alongside Historic England experts, other conservation professionals and each other.

Figure 5. HOF Programme trainees on-site at the first annual summer school training event in 2022. / *2022'deki ilk yıllık yaz okulu eğitim etkinliğinde HOF Programı'nın alandaki kursiyerleri.*

CONCLUSION

By building on academic and applied research, as well as the successes of the past, the HOF Programme aims to provide a sustainable model for heritage building skills training in England. The direct employment of trainees by a central organisation, in this case Historic England, means that many of the resource intensive activities associated with direct employment are managed outside the heritage construction employer, which can dedicate its capacity to passing on skills to a new generation. In the first year of the programme, Historic England used its expertise to run a successful recruitment campaign, which in attracting 295 unique applicants to 20 opportunities, directly responded to employer's concerns about recruiting to positions (Harlow Consulting, 2020). Our ongoing relationships with the apprentices and trainees mean we can support them in their qualifications and assessments, again ensuring that their employers can spend their time passing on the skills we desperately need.

The programme also provides crucial opportunities for progression and interdisciplinary training for tradespeople to learn underpinning knowledge about the impact of their work on the building's system. Although the former of these two ambitions is fairly informal at the moment, we are working with the Institute for Apprenticeships to address this by developing a higher technical qualification for heritage construction specialists. Our research and experience in developing the HOF Programme has put us at the forefront of higher technical qualifications in England, where still very few tradespeople are recognised for having higher level skill.

The key to attaining this higher level is in developing underpinning knowledge that complements and informs trade skills. This involves tradespeople understanding significance-based conservation, reasons for conservation approaches (such as like-for-like repair, reinstating original features, and adapting historic features for modern day requirements), and the impact of work on the building system's performance, including other materials and elements. The HOF Programme aims to support trainees in developing this underpinning knowledge at annual summer schools at Heritage at Risk sites, where trainees join together to rescue heritage while learning about heritage conservation as an interdisciplinary activity. We hope that this model will in future provide the much-needed space for new people to learn about conservation in a way that is both interesting and thought-provoking, so that they develop the critical skills required to support the heritage conservation and the sector's growth.

REFERENCES

- Adamson, G. (2018). *Thinking Through Craft*, London: Bloomsbury Visual Arts.
- Association of Consultancy and Engineering, BuildUK, Civil Engineering Contractors Association, Chartered Institute of Building, Construction Products Association, Federation of Master Builders, Highways Team Maintenance Association and National Federation of Buildings. 2019. *Shortage Occupations in Construction: A cross-industry research report*, published online.
- Attwood, A. 2021. *Let's make 2021 the year of the craftsman*, London: Building.co.uk.
- British Standards Institute. 2013. *BS 7913:2013 Guide to the conservation of historic buildings*, London: BSI Standards Limited.
- British Standards Institute. 2019a. *Publicly Available Specification 2035:2019. Retrofitting dwellings for improved energy efficiency – specification and guidance*, London: BSI Standards Limited.
- British Standards Institute. 2019b. *Publicly Available Specification 2030:2019. Specification for the installation of energy efficiency measures in existing buildings*, London: BSI Standards Limited.
- Burra Charter. 2013. *The Illustrated Burra Charter*, published online.
- Centre for Economics and Business Research. 2020. *Skills gaps/needs in the heritage Sector*, published online.
- Chartered Institute of Building 2020. *Future Skills for Traditional Buildings*, conference.
- Clarke, L. and Winch, C. 2007. *Vocational Education: International approaches, developments and systems*, London: Routledge.
- Clarke, L. et al. 2020. "Transforming vocational education and training for nearly zero-energy building". *Buildings and Cities*, 1(1), pp. 650–661.
- Colvin, H. J. (ed), 1973. *A Historic of the King's Works volume VI 1782 – 1851*, London: Her Majesty's Stationary Office.
- Construction Industry Training Board. 2019. *An Industry Action Plan: Building After Brexit*, London: CITB.

- Construction Industry Training Board. 2021.
“*Building Skills for Net Zero*”, London: CITB.
- Construction Leadership Council. 2019.
“*Future Skills Report*”, London: CLC.
- Council of Europe. 1975.
“*European Charter of Architectural Heritage 1975*”, Paris: ICOMOS.
- Djabarouti, J. and O’Flaherty, C. 2020.
“*Architect and craftsperson: project perceptions, relations and craft*” in *International Journal of Architectural Research*, 14(3), 423-438.
- Ecorys. n.d.
“*Evaluation of HLF Skills for the Future Programme: a report to the Heritage Lottery Fund*”, published online.
- Hanson, B. 2003, “*Architects and the Building World: From Chambers to Ruskin*”, Cambridge University Press.
- Harlow Consulting. 2020,
“*Research into the capacity of heritage construction employers to provide work-based training (in the North of England)*”, unpublished report.
- Historic England. 2018.
“*Energy Efficiency and Historic Buildings. How to improve energy efficiency*”, published online.
- Historic England. 2022.
“*Conservation Accreditation for Professionals*”, published online.
- House of Commons Environmental Audit Committee 2021.
“*Energy Efficiency of Existing Homes*”, London: House of Commons.
- Heritage Craft Association. 2021.
“*The HCA Red List of Endangered Crafts 2021*”, published online.
- Historic England 2018.
“*Energy Efficiency and Historic Buildings*”, published online.
- Historic Environment Scotland 2021.
“*Training in construction trades*”, Published online.
- Houses of Parliament R&R Delivery Authority 2021a.
“*Skills Assessment Research Digest P3. Training and provision in construction and heritage*”, published online.
- Houses of Parliament R&R Delivery Authority 2021b.
“*Skills Assessment Research Digest. P1. Skills for the heritage construction sector*”, published online.
- Hunt, R. and Suhr, M. 2013.
“*Old House Eco Handbook: A Practical Guide to Retrofitting for Energy-Efficiency and Sustainability*”, London: Francis Lincoln.
- Ingold, T. 2013.
“*Making: Anthropology, Archaeology, Art and Architecture*”, London: Routledge.
- International Council on Monuments and Sites. (1993).
“*Guidelines for Education and Training in the Conservation of Monuments, Ensembles and Sites*”, published online.
- Joliffe, E. 2021.
“*How traditional building crafts could help tackle the climate crisis*”, published online.
- Jones, S. 2010.
“*Negotiating Authentic Objects and Authentic Selves: Beyond the Deconstruction of Authenticity*” in *Journal of Material Culture*, 15(2), 181 – 203.
- Jones, S. and Yarrow, T. 2013.
“*Crafting Authenticity: An Ethnography of Conservation Practice*” in *Journal of Material Culture*, 18(3), 3 – 26.
- Marchand, T. H. J. (2008)
“*Muscles, Morals and Mind*” in *British Journal of Educational Studies*, 56:2, 245 – 271. London: Ashgate
- Marchand, T. H. J. (2010).
“*Embodied Cognition and Communication: Studies with British Fine Woodworkers*” in *Making Knowledge: Explorations of the Indissoluble Relation between Mind, Body and Environment*, edited by T. H. J. Marchand, 95 - 114. Malden MA: Wiley-Blackwell.
- Marchand, T. H. J. (2016).
“*Craftwork as Problem-Solving: Ethnographic Studies of Design and Making*”, London: Routledge.
- National Heritage Training Group. 2005.
“*Traditional Building Craft Skills: Assessing the Need, Meeting the Challenge*”, London: NHTG.
- National Heritage Training Group. 2008.
“*Traditional Building Craft Skills: Reassessing the Need, Addressing the Issues*”, London: NHTG.
- Norton, S 2018.
“*Heritage Conservation and the Building Crafts: a Qualitative Study of Yorkshire Craftspeople*”, published online.
- Price, R. 1980.
“*Masters, Unions and Men: Work control in building and the rise of labour 1830 – 1914*”, Cambridge University Press.

- Prowse, H. 2020.
“*Mind the conservation gap*”, London: constructionmanagermagazine.com.
- Pye, D. 2015.
“*The Nature and Art of Workmanship*”, London: Bloomsbury Academic.
- Pye Tait. 2013.
“*Skills Needs Analysis 2013: Repair, Maintenance and Energy Efficiency Retrofit of Traditional (pre-1919) Buildings in England and Scotland*”, published online.
- Risatti, H. 2007.
“*A Theory of Craft*”, The University of North Caroline Press.
- Ryle, G. (1973).
“*A Concept of Mind*”, Middlesex: Penguin Books Ltd.
- Scottish Government. 2021.
“*Energy Efficiency, Zero Emissions and Low Carbon Heating Systems, Microgeneration and Heat Networks for Homes – Skills Requirements: Consultation*”, published online.
- Selincourt, K. 2018.
“*Disastrous Preston retrofit scheme remains unresolved*”, published online.
- Sennett, R. 2008. “*The Craftsman*”, London: Penguin.
- Shapiro, L. 2014.
“*The Routledge Handbook of Embodied Cognition*”, Oxford: Routledge.
- Thiel, D. 2012.
“*Builders: Class, Gender and Ethnicity in the Construction Industry*”, London: Routledge.

TÜRKİYE'DE MİMARİ MİRASIN KORUNMASINDA ÇALIŞAN GELENEKSEL YAPI USTALARININ ÖNEMİ VE UYGULAMA ELEMANLARININ EĞİTİMLERİ ÜZERİNE GÜNCEL BİR DEĞERLENDİRME

A CURRENT EVALUATION ON THE IMPORTANCE OF TRADITIONAL BUILDING MASTERS AND THE TRAINING OF RESTORATION PRACTITIONERS WORKING IN THE CONSERVATION OF ARCHITECTURAL HERITAGE IN TURKEY

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 18 Nisan 2022	Received: April 18, 2022
Hakem Değerlendirmesi: 31 Mayıs 2022	Peer Review: May 31, 2022
Kabul: 03 Temmuz 2022	Accepted: July 03, 2022

DOI : 10.22520/tubaked2022.25.003

Esra BALCI* - Nurdan KUBAN** - Aynur ÇİFTÇİ***

ÖZET

Kültür varlığı yapıların özgün değerleriyle korunarak geleceğe aktarılması, söz konusu yapılara yapılacak koruma ve restorasyon müdahalelerinin niteliğiyle ve dolayısıyla da bu müdahaleleri gerçekleştirecek uygulama elemanlarının eğitimi ve donanımıyla doğrudan ilişkilidir. Özel deneyim ve uzmanlık gerektiren bu alanda nitelikli iş gücü vazgeçilmez bir zorunluluktur. Bu anlamda, geleneksel mimari, yapım teknikleri ve malzemeleri ile ilgili bilgi, beceri ve deneyime sahip geleneksel ustaların varlığı, tanınırlığı, gelecek nesillere bu birikimi aktarabilmeleri ve genç nesillerin kalifiye uygulama elemanları olarak yetişmesi büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, geleneksel yapı zanaatları somut olmayan kültürel miras bağlamında değerlendirilmekte, mevcut geleneksel yapı ustalarının belirlenmesi ve tanınırlıklarının sağlanması konusu gündeme getirilmekte, örgün ve yaygın eğitimler çerçevesinde yeni nesillerin yetiştirilmesi çabaları ele alınmakta, mesleki yeterliliklere ilişkin yaşanan sorunlar ortaya konularak çerçeve öneriler sunulmaktadır. Çalışmada, bulgular konuya ilişkin yasal çerçevelere, ilgili kurumların açıklamış olduğu verilere ve yazarların bizzat görev almış olduğu girişimlerden edinilen birikime dayandırılmaktadır.

* Y. Mimar, Dr. Öğrencisi, YTÜ FBE Mimarlık ABD Rölöve ve Restorasyon Doktora Programı.

e-posta: esra.eksibalci[at]gmail.com ORCID: 0000-0002-6536-875X

** Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi Mimarlık Bölümü.

e-posta: nnkuban[at]gmail.com ORCID: 0000-0003-1928-9951

*** Doç. Dr., YTÜ Mimarlık Bölümü.

e-posta: ciftci[at]yildiz.edu.tr ORCID: 0000-0003-0926-2413

Sunulan bulgular sonucunda, geleneksel yapıların ve yapı zanaatlarının korunmasının, öncelikle mevcut geleneksel yapı ustalarının tanınırlıklarının sağlanması ve deneyimlerini aktaracakları ortamın güvence altına alınması, örgün eğitimlerinin uygulama ağırlıklarının artırılması, yaygın eğitimlerin sürekliliğinin sağlanması ve uygulamalarda mesleki yeterliliğe sahip usta ve ara elemanların görev almasıyla sağlanabileceği öngörülmektedir. Kültür varlığı niteliği taşıyan yapıların restorasyon uygulamalarında görev alan kişilerin eğitimlerini ve geleneksel yapı ustalığının sürekliliğini konu alan bu çalışmanın mimari koruma alanında geleceğe ışık tutması ümit edilmektedir

Anahtar Kelimeler: Geleneksel yapı ustası, Yaşayan İnsan Hazinesi, örgün eğitim, yaygın eğitim, mesleki yeterlilik, mimari restorasyon, restorasyon uygulama elemanı.

ABSTRACT

Preservation of the cultural assets with their authentic values and their transfer to the future is directly related to the quality of the conservation and restoration interventions, and therefore to the training and knowledge of the implementers who carry out these interventions. Qualified workforce is an indispensable necessity in this field, which requires special experience and expertise. In this sense, the existence and recognition of traditional masters -who have knowledge, skills and experience in traditional architecture, construction techniques and materials-, their ability to transfer this knowledge to future generations, and the training of young generations as qualified practitioners are of great importance.

In this study, traditional construction crafts are evaluated in the context of intangible cultural heritage, the issue of identifying existing traditional building masters and ensuring their recognition is brought to the agenda, efforts to raise new generations within the framework of formal and non-formal education are discussed, problems related to professional qualifications are presented and framework suggestions are presented. In the study, the findings are based on the legal frameworks on the subject, the data announced by the relevant institutions and the experience gained from the initiatives in which the authors themselves took part.

As a result of the findings presented, it is foreseen that the preservation of traditional buildings and construction crafts can be achieved primarily by ensuring the recognition of existing traditional construction masters and securing the environment in which they can transfer their experiences, increasing the application weight of formal education, ensuring the continuity of non-formal education, and employing professionally qualified masters and intermediate staff in practices. It is hoped that this study, which focuses on the education of the people involved in the restoration practices of the cultural assets and the continuity of traditional building mastery, will shed light on the future in the field of architectural conservation.

Keywords: Traditional building master, Living Human Treasures, formal education, non-formal education, professional qualifications, architectural restoration, restoration practitioner.

GİRİŞ

Mimari koruma eylemi çok paydaşlı, disiplinler arası, bilimsel yöntemlerle ve evrensel ölçütlerle sürdürülmesi gereken önemli bir kültürel faaliyet. Koruma eylemlerinde işin kalitesini belirleyen çok fazla etmen vardır ve nitelikli iş gücü ile bilgi birikimi sağlıklı ve sürdürülebilir bir korumanın en temel unsurlarındandır. Özellikle geleneksel mimari mirasın korunmasında uygulamada yer alan, korunması gerekli kültür varlıklarına fiziksel olarak dokunan kişilerin bilgi birikimleri ve mesleki duyarlılıkları işin niteliğini doğrudan belirler.

Kültür varlığı yapılarla ilişkin koruma ve restorasyon uygulamaları, gerçekleştirilen iş kalemlerinin çeşitliliği, uygulama esnasında oluşabilecek beklenmedik sorunlar, yanlış müdahalelerin sebep olabileceği geri dönüşsüz hasarlar gibi nedenlerle özel uzmanlık ve deneyim gerektiren bir uğraştır. Nitelikli, kalifiye ustaların bulunmadığı bir ortamda istenilen düzeyde koruma ve restorasyon uygulamalarının gerçekleştirilmesi beklenemez.

Bu bağlamda geleneksel mimariyi, yapım teknikleri ve malzemeleri iyi bilen kişilerin varlığı, bu kişilerin bilgi birikimlerini yapı fiziksel çevreye yani sahaya ve diğer kişilere aktarma olanaklarının olması oldukça önemlidir¹. Geleneksel yapı ustalığı ülkemizde diğer ülkelerde² olduğu gibi kuşaktan kuşağa aktarılan bilgi, görgü ve deneyimlerle oluşmuş bir kültürel mirastır. Bu mirasın taşıyıcıları ise günden güne azalmakta ve kendilerine verilen önem yeterli özen ve farkındalığı taşımamaktadır. Bu nedenle, geleneksel yapı bileşenlerini derinlemesine bilen ve yapı zanaatlarını uygulayabilen yeni nesiller yetiştirilmesi için örgün ve yaygın eğitim girişimleri büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada, geleneksel yapı zanaatları somut olmayan kültürel miras bağlamında değerlendirilmekte, örgün ve yaygın eğitimler çerçevesinde yeni nesillerin yetiştirilmesi çabaları ele alınmakta, yaşanan sorunlar ortaya konularak çerçeve öneriler sunulmaktadır.

¹ Geleneksel yapı ustalarının önemi, mimariye ve tarihi çevrelere aktardıkları kültürel anlamlar, yapı ustalarının kültürel anlatım-tarihi çevre etkileşimlerindeki rolleri ile geleneksel ustalıkların, kültürel anlatımların kaybolması hakkında bkz. Karakul, 2014.

² Geleneksel yapı ustalığının somut olmayan kültürel miras açısından önemine dünyadaki diğer ülke örnekleri açısından bakıldığında Japonya ve Kore'deki yaklaşım ve uygulamaların öne çıktığı görülür. Her iki ülkede günümüzde "Yaşayan Ulusal İnsan Hazinesi" statüsünde değerlendirilen sistemler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aikawa-Faure, 2014.

TÜRKİYE'DE GELENEKSEL YAPI USTALARININ KAYIT ALTINA ALINMASI VE TANINIRLIKLARI

Türkiye'de çeşitli üniversitelerde yürütülen saha çalışmaları, bilimsel araştırma projeleri³, lisansüstü tezler gibi akademik çalışmalar ve halk araştırmacılarının tespit ve belgelenmeleri kapsamında geleneksel yapı ustaları ile tanışma, geleneksel mimariyi, geleneksel yapı terminolojisini ve geleneksel yapı malzemeleri ile kullanılan el aletlerini belgeleme ve ustalarla görüşerek bilgileri kayıt altına alma işi sınırlı da olsa gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır (Foto.1). Ancak bu çalışmalar birbirinden bağımsız, kopuk ve yaygınlaşmamış durumdadır.

Fotoğraf 1. Geleneksel taş ustası-Konya, Sille / Traditional stone-mason - Konya, Sille (F: Aynur Çiftçi, 2018)

Bu aşamada UNESCO'nun 2003 tarihli "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi"⁴ ve 2005 tarihli "Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi"⁵ çerçevesindeki "Yaşayan İnsan Hazinesi Sistemi"nden⁶ hareketle ülkemizde

³ Üniversitelerin yürüttüğü projelere örnek olarak Selçuk Üniversitesi'nde 2013 yılında başlanan Bilimsel Araştırma Projesi "Geleneksel Mimarinin Yaşayan İnsan Hazinesi: Yapı Ustaları"(GMYİH) ve proje kapsamında Selçuk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nde 2013 yılı Mayıs ayında yöresel yapı kültürüne ilişkin toplumda farkındalık yaratmaya ve usta-çırak ilişkisini canlandırmaya yönelik düzenlenen aynı başlıklı sempozyum, çalıştay ve sergi etkinlikleri gösterilebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Karakul, 2015 ve Karakul, 2014.

⁴ UNESCO'nun 2003 tarihli "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi" için bkz. <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-264414/somut-olmayan-kulturel-mirasin-korunmasi-sozlesmesi.html> (URL 1)

⁵ UNESCO'nun 2005 tarihli "Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi" için bkz. <https://www.telifhaklari.gov.tr/resources/uploads/2019/10/15/UNESCO-2005-KIFAC-SOZLESMESI-TURKCE.pdf> (URL 2)

⁶ UNESCO'nun "Yaşayan İnsan Hazinesi Sistemi" oluşturulması rehberi için bkz. <https://ich.unesco.org/doc/src/00031-EN.pdf> (URL 3)

oluşturulan “Yaşayan İnsan Hazinesi Ulusal Envanteri” kayıt ve belgeleme açısından önemli bir kaynaktır. 2003 Sözleşmesi gereğince her Taraf Devlet, korumak için tespit amacıyla kendi toprağı üzerindeki somut olmayan kültürel miras envanterini, kendi durumuna uygun bir biçimde hazırlar ve güncelleştirir. Türkiye’nin; iki çeşit ulusal envanteri bulunmaktadır. Bunlar:

1. Yaşayan İnsan Hazinesi (YİH) Ulusal Envanteri
2. Somut Olmayan Kültürel Miras (SOKÜM) Ulusal Envanteri’dir.

Yaşayan İnsan Hazinesi (YİH), Somut Olmayan Kültürel Mirasın belli unsurlarını yeniden yaratmak ve yorumlamak açısından gerekli bilgi ve beceriye yüksek düzeyde sahip kişileri anlatır.

Yaşayan İnsan Hazinesi şu ölçütlere göre belirlenir:

1. Ustalığını 10 yıldır icra ediyor olması,
2. Sanatını usta-çırak ilişkisi ile öğrenmiş olması,
3. Bilgi ve becerisini uygulamadaki üstünlüğü,
4. Konusunda ender bulunan bilgiye sahip olması,
5. Kişi veya grubun yaptığı işe kendini adanmışlığı,
6. Kişi veya grubun bilgi ve becerilerini geliştirme yeteneğı (sanatının toplumla buluşmasını sağlayacak yenilikler içermesi),
7. Kişi veya grubun bilgi ve becerilerini çırağı aktarma becerisi (çırak yetiştirmiş olması) (URL 4)

Somut olmayan kültürel miras ulusal envanterinin temelini il envanterleri oluşturmaktadır. İllerde envanter çalışmaları ve aday önerileri İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü’nün koordinasyonunda yürütülmektedir⁷.

⁷ Envanterle ilgili işlem basamakları şunlardır: 1. İllerde öncelikle ilgili kurum/kuruluş, araştırma merkezi/enstitü, sivil toplum kuruluşu temsilcileri ile uzmanlar ve gerekli durumlarda somut olmayan kültürel miras taşıyıcılarının katılımı ile İl Tespit Kurulları oluşturulur. 2. Bu kurullar kendi illerindeki somut olmayan kültürel miras unsurları ile yaşayan insan hazinesi aday önerilerini, gerekli tespit formlarını doldurmuş halde periyodik olarak yılda iki kez Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğüne gönderir. 3. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, illerden gelen verileri kendi bünyesinde ilgili kurum/kuruluş, araştırma merkezi/enstitü, sivil toplum kuruluşu temsilcileri ile uzmanlar ve gerekli durumlarda somut olmayan kültürel miras taşıyıcılarının katılımı ile oluşturduğu

Geleneksel yapı ustalığının mimari mirasın sürdürülebilirliği açısından önemi ortada iken, Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Müdürlüğü tarafından ilk kez 2008 yılında oluşturulan “Yaşayan İnsan Hazinesi Ulusal Envanteri” incelendiğinde sadece Ahlat yöresinden Tahsin Kalender isimli bir yapı ustasının “taş ustalığı” başlığı ve 02.0017 numara ile envantere kaydedildiğı, bunun dışında herhangi bir geleneksel yapı ustasının ulusal sisteme dahil edilmediğı tespit edilmiştir⁸. Tahsin Kalender de 26 Kasım 2020’de vefat ettiğinden⁹ mevcut “YİH Geleceğı Aktarılan Mirasın Temsilcileri” listesinde geleneksel mimari ile ilişkilendirilebilecek bir yapı ustası kalmamıştır¹⁰.

Bunun dışında somut olmayan kültürel miras alanlarında üretimlerin teşvik edilmesi ve geleneksel kültürün yaşatılması hedefiyle “kültürel miras taşıyıcılarının” tespit edilmesi, değerlendirilmesi, belirli ölçütlere sahip olanların Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezi’ne¹¹ kayıt edilmesi yine Kültür ve Turizm Bakanlığı, Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir. Ancak ilgili yönerge incelendiğinde “âşık-ozan, halk şairliği ve zakirlik geleneğı”, “mahalli sanatçılar”, “çalğı yapımcılığı”, “geleneksel el sanatları” ve “Türk süsleme sanatları” ile “geleneksel tiyatro sanatları” alanlarında

değerlendirme kurulunda inceleyerek, envantere alınacak unsurları belirler ve Makam Onayına sunar. 4. Envantere alınması kararlaştırılan unsurlar, envanter sistemine kaydedilir ve Genel Müdürlüğün web sitesinden kamuoyuyla paylaşılır (<https://aregem.ktb.gov.tr/TR-50839/somut-olmayan-kulturel-miras-envanter-calismalari.html> - URL 5).

⁸ Listede geleneksel mimari ile ilişkilendirilebilecek “kalemişi” başlığı altında 02.0026 numara ile 2015’te kaydolun Muammer Semih İrteş de bulunmaktadır. Ancak İrteş, İDMMA mezunu bir mimardır (<https://aregem.ktb.gov.tr/TR-165986/muammer-semih-irtes.html> - URL 6)

⁹ Tahsin Kalender, 1928 yılında Ahlat’ın köklü ailelerinden olan Kalenderoğulları ailesi mensubu olarak doğmuştur. 17 yaşından itibaren taş ustalığına adım atan Kalender özellikle Anadolu-Türk mimarisinde kullanılan Ahlat Taş Ustalığı Geleneğinin bir temsilcisi olarak yetişmiş, meslek hayatı boyunca 500’ü aşkın yapı inşa etmiştir. İnşa ettiğı yapılar arasında cami, çeşme, okul, değirmen, ahır, tandır evi, konut, minare, türbe gibi farklı yapı tipleri bulunmakta olup bunların neredeyse tamamı halen kullanılmaktadır. Ahlat’ın dışında Bitlis, Erciş, Doğubayazıt gibi yerleşim merkezlerinde de ustalığını sürdüren Kalender, yapı ustası olması nedeniyle zaman içerisinde marangozluk bilgisini de edinmiş, ayrıca mezar taşı işlemeciliğıyle de uğraşmıştır (<https://aregem.ktb.gov.tr/TR-258788/tahsin-kalender-1928-2020.html> - URL 7).

¹⁰ Ahlat Kaymakamlığı tarafından yapılan bir yazılı açıklamada “Geleneksel Ahlat Taş İşçiliğı”nin ülkemiz UNESCO Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesine aday gösterilmesi için güncel bazı çalışmaların yürütüldüğü bilgisi edinilmiştir (<https://mardinhaber.com.tr/haber/9597563/geleneksel-ahlat-tas-isciligi-unesco-yolunda> - URL 8).

¹¹ Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezinde Bakanlık araştırmacıları tarafından Türkiye’deki yapı ustalarıyla yapılmış söyleşiler ve bazı belgeleme çalışmaları olduğu bilgisi edinilmiştir.

sanat/zanaat icra eden ve kurullarca uygun görülen sanatçıların Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezinde Somut Olmayan Kültürel Miras Taşıyıcısı olarak kayıt altına alındığı ve kendilerine “sanatçı tanıtma kartı” verildiği (URL 9), “yapı ustalığı” alanında ise bir belgeleme olmadığı görülmüştür.

ORTAÖĞRETİM VE ÖNLİSANS DÜZEYİNDE MİMARİ RESTORASYON EĞİTİMİ

Geleneksel yapı ustaları ve taşıdıkları zanaat bilgisi yitirmeye yüz tutmakla birlikte, ülkenin tüm bölgelerinde coğrafi, iklimsel ve kültürel çeşitliliğe paralel biçimde şekillenmiş bulunan geleneksel yapılar varlıklarını –güçlülük de olsa- sürdürmektedir. Bu varlıkların özgün nitelikleriyle birlikte korunarak geleceğe aktarılması gerekliliği nedeniyle, mimari koruma teknikleri ve geçmişte nesilden nesle aktarılan geleneksel yapı zanaatları günümüzde bir mesleki ve teknik eğitim alanı olarak öne çıkmaktadır. 2021 yılı itibarıyla Türkiye genelinde, mimari restorasyon alanında mesleki ve teknik eğitim veren toplam 18 adet ortaöğretim programı (URL 10) ve 116 adet önlisans programı (URL 11) bulunmaktadır.

Türkiye’de ortaöğretim düzeyinde teknik öğretim sunulan tüm kurumlar incelendiğinde 2021 yılı itibarıyla toplam 18 kurumda “Restorasyon” eğitimi verildiği saptanmıştır (Çizelge 1). Restorasyon eğitimi orta öğretim düzeyinde İnşaat Teknolojileri alanı altında bir

dal olarak tanımlanmaktadır. 15 farklı ilde bulunan bu kurumların tümünün Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi niteliğinde olduğu görülmektedir.

2012 yılında yapılan tespitte mimari restorasyon eğitiminin orta öğretim düzeyinde ‘Endüstri Meslek Lisesi,’ ‘Anadolu Meslek Lisesi,’ ‘Teknik Lise’ olarak anılan kurumlarca (toplam 15 adet kurumda) verildiği belirlenmiştir (Kuban, 2013). Bu kurumlar kapsamında verilen eğitimlerin de kendi bünyelerinde farklılıklar gösterdiği ifade edilmektedir. Teknik Liselerde, meslek lisesi öğrencilerinden belirli bir başarı ortalamasını sağlayanlara yönelik olarak, endüstriyel teknik alanlarda meslekî formasyon verilmesi ve fen bilimleri ağırlıklı programlar sunulması amaçlanmıştır. Anadolu Meslek Liselerinde mesleki ve teknik eğitimin yanı sıra bir yabancı dilin öğretilmesini amaçlayan programlar uygulanması hedeflenmiştir. Endüstri Meslek Liselerinin ise ayırt edici özelliği, 11 ve 12’inci sınıflarda uygulamalı meslek derslerinin haftanın üç gününde alanları ile ilgili işletmelerin makine, araç-gereç ve mesleğinde uzmanlaşmış personel imkânlarından yararlanarak iş yerlerinde yapması olarak tanımlanmıştır. Ancak, 2014 yılında yapılan bir düzenlemeyle Endüstri Meslek Lisesi ile Teknik ve Meslek Lisesi sıfatları yerlerini Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesine bırakmıştır. Tek isim altında birleştirilen bu kurumlar, meslek kazandıran, ülke ekonomisine katkı sağlayacak ara eleman yetiştiren ortaöğretim kurumları olarak tanımlanmaktadır. Öğrencilerin öğrenimleri süresince haftanın belli günlerinde mesleki eğitimlerine yönelik kurum ve

Sıra No.	İL	İLÇE	OKUL/KURUM ADI
1	ADANA	SEYHAN	İsmet İnönü Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
2	AFYONKARAHİSAR	MERKEZ	Afyonkarahisar Gazi Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
3	AMASYA	MERKEZ	Şehit Gültekin Tırpan Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
4	ANKARA	YENİMAHALLE	Mimar Sinan Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
5	BURSA	OSMANGAZİ	Hürriyet Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
6	DİYARBAKIR	YENİŞEHİR	Diyarbakır Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
7	EDİRNE	MERKEZ	Edirne Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
8	EDİRNE	MERKEZ	Selimiye Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
9	İSTANBUL	EYÜPSULTAN	Haydar Akçelik Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
10	İSTANBUL	ŞİŞLİ	Zincirlikuyu İSOV Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
11	KAYSERİ	MELİKGAZİ	Ağırnas Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
12	KAYSERİ	MELİKGAZİ	Mimar Sinan Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
13	KONYA	SELÇUKLU	Fatih Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
14	KÜTAHYA	MERKEZ	Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
15	MARDİN	ARTUKLU	Mardin Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
16	NEVŞEHİR	ÜRGÜP	Ürgüp Kılıçarslan Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
17	SİVAS	MERKEZ	Atatürk Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
18	ŞANLIURFA	KARAKÖPRÜ	Karaköprü GAP Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi

Çizelge 1. 2022 yılı itibarıyla Türkiye’de ortaöğretim düzeyinde restorasyon alanında eğitim veren kurumlar. / As of 2022, institutions providing education in the field of restoration at secondary level in Turkey.

kuruluşlarda staj yapmaları öngörülmektedir. Türkiye’de ortaöğretim düzeyinde Restorasyon başlığı altında eğitim veren kurumlar ve buldukları yerler Çizelge 1’de sunulmaktadır.

Önlisans düzeyinde ise farklı yıllara ilişkin yapılan tespitlere dayanarak 2012 yılında toplam 29 adet meslek yüksek okulu¹² (23 adet devlet üniversitesine bağlı, 4 adet vakıf üniversitesine bağlı ve 2 adet de doğrudan YÖK’e bağlı) bulunduğu; 2018 yılında ise 55 farklı kurumda (36 devlet üniversitesine bağlı, 19 vakıf üniversitesine bağlı) mimari restorasyon eğitimi verildiği saptanmıştır. 2020 yılında ise 62 farklı kurumda (42 devlet, 20 vakıf üniversitesine bağlı) toplam 116 adet mimari restorasyon programı bulunduğu görülmektedir. Bu 116 programın 87 adedi örgün eğitim çerçevesinde; 29 adedi ise ikinci öğretim kapsamında sürdürülmektedir. Vakıf üniversitelerinde devam etmekte olan 58 programda (40 program örgün eğitimde, 18 program ise ikinci öğretimde olmak üzere) öğrencilere çeşitli oranlarda burs sağlanmaktadır. 2020 yılına ilişkin mimari restorasyon programı sayısal dökümleri Çizelge 2’de sunulmaktadır. Program sayısında yıllara dayalı gözlenen değişime ilişkin veriler ise Çizelge 3’te sunulmaktadır.

2012 üniversite giriş sınavında mimari restorasyon alanında –ikinci öğretim ve burslu programlar dahil- 55 ayrı programa toplam 1495 kişilik kontenjan açılmıştır. 2020 yılı dökümlerinde ise program sayısının 116’ya; açılan kontenjanın ise 3809’a yükseldiği gözlenmektedir. 2020 yılında açılan kontenjanın %81,46’sı dolmuş ve 3103 öğrenci ilgili bölümlere yerleşmiştir.

Bu alandaki program sayısının ve eğitim gören öğrenci sayısının hızla artmasına rağmen, koruma ve restorasyon alanında uygulama elemanlarına ilişkin olumlu bir dönüşüm henüz gözlenmemektedir. Bunun nedenleri arasında, söz konusu meslek yüksekokullarının görece düşük taban puanlarla öğrenci kabul etmesi, öğrencilerin niteliğinin istenilenin altında kalması, programların uygulama süreçlerinden uzak, belli ders kredisini dolduracak biçimde uygulanması ve sonuçta bu mesleğin tercih edilen değil, mecbur kalınan bir meslek haline gelmesi sayılabilir. Programlara kabul edilen öğrencilerden başarılı olanlar, dikey geçiş sınavı seçeneğini kullanarak üniversitelerin mimarlık bölümlerine yerleşme eğilimindedirler. Vakıf üniversiteleri değerlendirildiğinde ikinci öğretim kapsamında sürdürülen burslu programların, örgün eğitimde sunulan burslu programlardan daha yüksek puanla öğrenci alıyor olması bu anlamda ilginç ve düşündürücüdür. Türkiye’de inşaat sektörüyle paralel

olarak değerlendirilen mimari koruma alanında bilimsel uzmanlığın mesleki imgesi güçlü ve çekici hale gelememiştir. İşin bilimsel niteliğine rağmen, bu konuda çalışanların uzmanlıklarda değerlendirilememesi; işgücüne saygı duyulmaması; işin zorluğuna oranla alınan düşük maaşlar ve güç çalışma koşulları genç ara elemanlar için yıldırıcı olmaktadır. Ayrıca sektörün mevsimsel döngüsü ve dalgalanması nedeniyle yılın bazı dönemlerinde işsiz kalan gençler farklı iş ve meslek alanlarına yönelmektedir. Tüm bu nedenlerle mimari koruma uygulamaları nitelikli ara elemanlardan yoksun kalmakta; ara eleman olarak yetiştirilmeye çalışılan gençler ise koşullar nedeniyle farklı sektörlere kaymaktadır.

Sunulan program sayısı hızla artmakla birlikte, söz konusu kurumların (özellikle vakıf üniversitelerine bağlı meslek yüksekokullarının) İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlerde yoğunlaştığı görülmektedir. Kuruluş aşamalarında yerel mimari nitelikler doğrultusunda kurgulanmaları¹³ ve sektörle ilişkili olarak geliştirilmeleri öngörülen meslek yüksekokulları, zamanla yerellikten uzaklaşmaktadır. Merkezi öğretim sisteminden kaynaklanan aksaklıklar, okullardaki teknik altyapı eksiklikleri, öğretim kadrolarının yetersizlikleri, öğretimin sektörle ilişkilendirilmesine dair sıkıntılar, meslek yüksekokullarında koruma ve restorasyon alanında istenen düzeyde kalifiye eleman yetiştirilmesinin önünde önemli engeller oluşturmaktadır¹⁴ (Kuban ve Kahya, 2016).

YAYGIN EĞİTİMDE MİMARİ KORUMA

Türkiye’de yaşanan restorasyon elemanı sorununa¹⁵ ilişkin çözüm arayışları farklı kollardan sürmekte; örgün eğitimde yapılan düzenlemeler ve yaygın eğitimin geliştirilmesi kapsamında çalışmalar yürütülmektedir. Bir yandan mesleki öğretim kurumlarında sunulan

¹² 2012 yılında, bu kurumlardan 7’si devlet üniversitesi olmak üzere toplam 8 tanesinde ikinci öğretim kapsamında da restorasyon eğitimi verildiği saptanmıştır.

¹³ Mimari restorasyon alanında eğitim veren meslek yüksekokullarının kuruluşunda, koruma sorunlarının ağırlıklı olduğu, doğal ve yapı çevreleriyle zengin kültür varlıklarına sahip yerleşmeler seçilerek bir yandan okulun bir açık atölye ortamında eğitim yapmasının sağlanması, diğer yandan ise yerel gereksinimlere yanıt vermesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda örneğin ahşap malzemeyle inşa edilmiş geleneksel sivil mimarlık örneklerinin yoğun olduğu Safranbolu’da ve anıtsal taş mimarinin zengin örneklerini barındıran Edirne’de birer meslek yüksekokulu kurulmuştur (Güçhan, 2001, s. 216).

¹⁴ Bu konuda detaylı inceleme için Bkz. Kuban 2013.

¹⁵ Bu sorun en güncel haliyle 22-23 Ekim 2021 tarihinde gerçekleşen 6. Ulusal Mimari Koruma Proje ve Uygulamaları Sempozyumu’nun forum bölümünde de dile getirilmiştir. Forumun ilgili bölümü için bkz. <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=437&RecID=5447> sayfasındaki 3.madde (URL 12).

program türü			program adedi	kontenjanı dolmayan program adedi	açılan kontenjan	yerleşen öğrenci adedi	kontenjan doluluk oranı (%)	kontenjanları dolan programların taban puan ortalaması
Devlet Üniversitesi	örgün öğretim	ücretsiz	42	12	2113	1893	89,59	220,4492
	ikinci öğretim	ücretli	9	3	470	407	86,6	202,26492
Vakıf Üniversitesi	örgün öğretim	burslu	20	0	132	132	100	291,60105
		%50 indirimli	17	12	618	410	66,34	214,71194
		%25 indirimli	3	1	102	60	58,82	187,1233
		ücretli	5	2	22	12	54,55	196,31739
	ikinci öğretim	burslu	9	0	53	53	100	297,19839
		%50 indirimli	9	8	296	136	45,95	197,79068
		ücretli	2	2	3	0	0	
TOPLAM			116	40	3809	3103	81,46	244,3213303

Çizelge 2. 2020 yılına ilişkin mimari restorasyon önlisans programları sayısal dökümü / *Numeric breakdown of architectural restoration associate degree programs for 2020.*

Kurum Türü	2012	2018	2021
Devlet Üniversitesi	23	36	42
Vakıf Üniversitesi	4	19	20
Doğrudan YÖK'e bağlı	2	0	0
TOPLAM	29	55	62

Çizelge 3. Restorasyon önlisans programlarının sayısında yıllara dayalı değişim / *Change over the years in the number of restoration associate degree programs.*

eğitimlerin geliştirilmesine ilişkin projeler¹⁶ gündeme gelirken, bir yandan ise çeşitli kurslar aracılığıyla koruma konusunda yaygın eğitimle eleman yetiştirme çabaları devam etmektedir (Kuban ve Kâhya, 2016). Nitekim ICOMOS Eğitim Komitesi de, anıtların ve sitlerin korunmasına ilişkin eğitim süreçlerine dair hazırladığı 1993 tarihli “Guidelines on Education and Training in the Conservation of Monuments, Ensembles and Sites” adlı rehberde, korumaya yönelik eğitim ve duyarlılığın okullarda başlaması, üniversitelerde ve ötesinde de devam etmesi gerektiğini vurgulamaktadır (URL 14).

İnternet ortamında yapılan genel bir taramayla ulaşılabilen linklerden son 10 yıl içerisinde Türkiye’de geleneksel yapı ustalığı ya da geleneksel yapı malzemelerini işlemekle ilgili açılan kurslar incelendiğinde bunların ağırlıklı olarak taş malzeme ve taş ustası yetiştirmekle

ilgili olduğu görülür:

- 2021’de Kastamonu’da, Kastamonu Belediyesi Mesleki Eğitim Kurs Merkezi’nde (KASMEK) açılan Ahşap Restorasyon Kursu (URL 15-16),
- 2020’de Şanlıurfa’ya bağlı Siverek’te, Siverek Kaymakamlığı İlçe Halk Eğitim Merkez Müdürlüğü’nün açtığı 12 ay süreli taş ustalığı kursu (12 kişinin katılımıyla) (URL 17),
- 2018’de Mardin, Midyat’ta Çok Amaçlı Toplum Merkezi (ÇATOM)’da SODES kapsamında Kalkınma Bakanlığı tarafından finanse edilen, Kaymakamlıkça yürütülen 12 ay süren “Altın Bilezik Projesi” (URL 18) kapsamındaki taş işlemesi eğitimi (geliri olmayan ve dezavantajlı 20 kadının katılımıyla),
- 2017’de Kayseri’ye bağlı Melikgazi’de, Melikgazi Belediyesi tarafından meslek edindirme kursları kapsamında açılan bölgeye özgü “Taş Restoratörü” kursu (URL 19),

¹⁶ Bu tip projelerden güncel bir tanesi YAPIMED liderliğinde, İÜ ve EKBMM ortaklığında yürütülen Genç Ustalar – Ahşap Mirasın Korunmasında Geleneksel Dokunuş: Usta Eller-Genç Beyinler İşbirliği Projesi, Zincirlikuyu İSOV Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin katılımı ile Haziran 2022’de tamamlanmıştır. İleride benzer bir şekilde tekrarlanacağı belirtilen projenin detayları ve proje kitabı için bkz. <https://youngmastersproject.com/> (URL 13)

- 5) 2017'de Batman'da Halk Eğitim Merkezi ve İl Kültür Turizm Müdürlüğü tarafından açılan 4 aylık doğal taş işleme kursu (URL 20), (12 kişinin katılımıyla),
- 6) 2018'de Mardin'de Koru Projesi kapsamında taş ustaları ve marangozlar için hazırlanan eğitim (Foto. 2) (URL 21),
- 7) 2014'te Bitlis'te KUDEB öncülüğünde, 100 gün ve toplamda 600 saat süreli eğitim taş ustası eğitimi (URL 22) (25 kişinin katılımıyla),
- 8) 2014'te Kastamonu'da Valilik, İŞKUR, Milli Eğitim Müdürlüğü, El Sanatları Atölyesi ve KOSGEB iş birliğiyle protokol altına alınan "Ahşap Akademisi" adlı eğitim programı" (URL 23) (16 kişinin katılımıyla),
- 9) 2011'de yine Mardin'de Anadolu Sigorta'nın sponsorluğunda açılan, Kültür ve Turizm Müdürlüğü ile Mardin Sanat Evi'nce yürütülen 3 ay süreli "Bir Usta, Bin Usta Taş İşleme Kursu" (URL 24), (25 kişinin katılımıyla),
- 10) 2011'de Mardin, Midyat'ta Halk Eğitim Merkezi bünyesinde, Çok Amaçlı Toplum Merkezi'nde (ÇATOM) açılan 500 saatlik taş işleme kursu (URL 25) (23 genç kızın katılımıyla),

Bu kurslardan sadece Kastamonu'da düzenlenen eğitimlerin burada ahşabın yapı malzemesi olarak yoğun kullanılmasından dolayı ahşap üzerine olduğu tespit edilmiştir. Yetkililer daha önce Kastamonu Belediyesi bünyesinde ahşap birimi kurulurken fark edilen restorasyon ustası sayısındaki yetersizliği kapatmak amacıyla bu eğitimlerin verildiğini belirtmişlerdir. Bunun dışındaki eğitimler, Anadolu'nun doğusunda ve taşın temel yapı malzemesi olarak kullanıldığı yerleşmelerde açılmıştır.

Kursların ortak noktası yeni yapı faaliyetleri ya da onarımlarda ihtiyaç duyulan nitelikli elemanı yetiştirme, yerel mimariyi tanıyan taş ustalarının azalmasından duyulan endişe, unutulmaya yüz tutan mesleklerin öğrenilip yok olmasını önlemek, mevcut geleneksel mimariyi korumak olarak özetlenebilir. Yeni ustalar yöredeki deneyimli ustalar tarafından eğitilmekte, dersler teorik ve pratik olmak üzere iki bölümden oluşmakta, kursları başarıyla tamamlayanlara ustalık belgesi (kurs bitirme belgesi, sertifika) verilmekte, bazı kurslarda katılımcılara küçük bir ödeme yapılmakta ve ustalık belgesi alanlar iş bulmaya başlamaktadır. Bu durum özellikle gençlerin istihdamıyla ekonomiye ve sosyal gelişime de destek sağlamaktadır. Az sayıda kursta kendi

Fotoğraf 2. KORU Projesi Kapsamında 2018 yılında Mardin'de gerçekleştirilen eğitim programı sırasında taş ustaları / Stonemasons during the training program held in Mardin in 2018 within the scope of the KORU Project. (URL: 26)

işini kuracak kursiyerlere uzun vadeli ve düşük faizli kredi taahhüdü ya da destek, istihdam sözü verilmektedir. Bazı illerde taş ustası kalmadığından yakındaki diğer illerden usta getirilmesi bir sorun olarak görülmekte ve restorasyon potansiyeli olan yerleşmelerde nitelikli elemanlarla, profesyonel ekiplerle onarım yapılmak istenmektedir. Ayrıca Özellikle Mardin, Midyat'ta maddi geliri olmayan kadınlara yönelik taş işleme eğitimleri (hem onarım hem de obje tasarımı alanında) bu alandaki erkek işgücüne karşı alternatif bir yaklaşım olarak dikkat çekicidir. Kurslar yerel yönetimler, devletin ilgili bazı birimleri ve özel sektör ortaklığında düzenlenmiştir. Ancak hepsi dönemlik faaliyetlerdir ve kurs bitiminde kursiyerlerin ne kadarının uygulamalarda yer alabildiği konusu ile ilgili bir çalışma yapılmadığından hedeflerin ne kadarına erişildiği belirsizdir.

Anadolu'da içinde buldukları geleneksel yerleşimin mimari koruma ve onarım uygulamalarının kalitesini arttırmak, bu alanda nitelikli iş gücüne katkı sağlamak gibi amaçlarla gerçekleştirilen yukarıda sayılan türdeki tekil uygulamalar büyük önem taşımakla birlikte yerel kalmakta ve ulusal düzeyde sürekliliği sağlanmış bir etkileri olmamaktadır. Bunlara karşılık İstanbul'da farklı kurumların düzenlediği ulusal ve uluslararası düzeyde örnek haline gelebilmiş, birden fazla kez tekrarlanarak mimari koruma alanına önemli sayıda nitelikli uygulama elemanı kazandırmış yaygın eğitim programları bulunmaktadır.

Kültür varlıklarının özgün niteliklerini gözeterek koruma faaliyetlerini yürütecek insan kaynağının yetiştirilmesini yaygın eğitime konu eden ilk uygulamalardan birini Koruma ve Restorasyon Firmaları Derneği (KOREFD) gerçekleştirmiştir. 2003 yılında kurulan derneğin geniş kapsamlı ilk toplantısında mimari koruma uygulamalarında uluslararası ilke ve etik kurallara uygun bakış açısına

sahip kalifiye uygulama elemanı ihtiyacı ortaya konmuştur. Amaçları arasında “kültür varlıklarının korunması, restorasyonu ve bakımı ile ilgili zanaatkar ve sanatkarları geliştirmeye yönelik eğitim seminerleri düzenlemek, konuyla ilgili meslek okullarıyla ortak yapılacak çalışmalarda uygulamaya yönelik projeler geliştirmek” olan dernek bünyesinde ilk çalışma 2005 yılında ortaya konmuştur. Hazırlık sürecinde Avrupa Restorasyon Firmaları Birliği'nin (AEERPA) görüşlerinin de alındığı “Kültürel Mirasın Korunması Sürecinde Kalifiye Uygulama Elemanı Yetiştirme Programı” başlıklı projeye 47 genç koruma sektörüne kazandırılmıştır (Sayın, 2013).

KOREFD'in sektör temsilcileri, kamu kuruluşları ve üniversitelerin deneyim ve görüşlerini alarak uyguladığı program ulusal ve uluslararası düzeyde ilgi görmüş ve Avrupa Birliği fonlarının kullanıldığı 2005 yılındaki ilk dönemin ardından proje; İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı, İstanbul Kalkınma Ajansı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul Valiliği gibi kurumlarca da desteklenmiştir. Teorik ve teknik eğitimin yanı sıra koruma şantiyelerinde gerçekleşen uygulama eğitimi aşamalarından oluşan eğitim programı 28.11.2006 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanmıştır. Lise veya ön lisans düzeyinde restorasyon eğitimi alan gençlerin konunun uzman isimlerinden aldığı seminerler, yine bu isimler eşliğinde koruma uygulamalarının gerçekleştiği şantiyelere yapılan teknik geziler, özel uygulamalara ilişkin uzman ustalar tarafından gerçekleştirilen teknik eğitim günleri, proje ekibi tarafından düzenli raporlarla takip edildikleri restorasyon şantiyelerinde farklı tipte üretimleri gördükleri uygulama eğitimleri koruma alanındaki donanım ve tecrübelerine önemli bir katkı sağlamıştır (Foto.3).

Eğitim bu biçimiyle 2005, 2007, 2009 ve 2010 yıllarında dört defa tekrar edilmiştir. 2010 yılında İstanbul Avrupa Kültür Başkenti Ajansının verdiği destekle ve İstanbul Vakıflar 1. Bölge Müdürlüğü'nün ortaklığıyla gerçekleşen eğitimden sonra katılımcıların geri bildirimleriyle şantiyelerdeki uygulama eğitimine geçmeden önce uzun süreli bir atölye eğitiminin faydalı olacağı tespit edilmiştir.

Koruma ve Restorasyon Firmaları Derneği eğitim modelini atölye ağırlıklı olarak değiştirmeyi düşünürken, Kalkınma Ajansları ülke çapında 2009 yılından itibaren faaliyet göstermeye başlamıştır. İstanbul Kalkınma Ajansı (İSTKA) 2009 yılı Aralık ayında kuruluş işlemlerini tamamladıktan sonra 2011 yılında ilk proje teklif çağrısına çıkmıştır. Yaratıcı Endüstrilerin Geliştirilmesi Mali Destek Programı o sene verilecek hibelerden yalnızca birinin çerçevesini oluşturmuştur. Bu teklif çağrısına Koruma ve Restorasyon Firmaları

Fotoğraf 3. KOREFD'in Kültürel Mirasın Korunması Sürecinde Kalifiye Uygulama Elemanı Yetiştirme Programı kapsamında şantiye eğitiminde uygulama yapan bir katılımcı / A participant in the construction site training within the scope of KOREFD's Qualified Implementation Staff Training Program for the Process of Conservation of Cultural Heritage (F: Nurdan Kuban, 2006)

Derneği (KOREFD), Vakıflar İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü'nün ortaklığında, Müzeden Yapıya Kültürel Mirasın Korunması Eğitimi başlıklı proje ile başvurmuş ve İSTKA tarafından desteklenmeye değer bulunmuştur.¹⁷

Bu eğitim programının önceliklerden en önemli farkı yeni eklenen beş aylık uygulamalı atölye aşamasıdır. Proje ortağı İstanbul Vakıflar 1. Bölge Müdürlüğü'ne bağlı İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesinde akademisyenler ve koruma uzmanlarının danışmanlığında bir atölye kurulmuştur (Foto. 4). Bu atölyede katılımcılar müzenin taş, ahşap, çini, cam, metal ve alçı sınıflarından etütlük malzemesi üzerinde çalışma imkanı bulmuştur.¹⁸ Proje sonunda Müze konservasyon çalışmaları için kapsamlı bir atölye mekanına kavuşmuş, katılımcıların büyük bir kısmı uygulama atölyesinde kazandıkları yetkinlikle restorasyon ve mimari koruma pratiği alanında çalışmaya devam etmişlerdir.

KOREFD 2012 yılında biten bu projenin ardından özellikle Milli Eğitim Bakanlığı Mesleki Yeterlilik Kurumu ile görüşmeler yaparak aşağıdaki bölümde detayları verilmiş olan Restorasyon Uygulama Elemanlarına İlişkin Mesleki Yeterlilik Düzenlemesi konusunda ilerleme kaydedilmesi için çaba sarfetmektedir. Koruma ve Restorasyon Firmaları Derneğinin bir sivil toplum kuruluşu olarak

¹⁷ Programın açılış etkinliğinde kamu, sivil toplum ve akademi taraflarının konuşmaları için bkz. https://www.mimarizm.com/haberler/muzeden-yapiya-kulturel-mirasin-korunmasi-egitimi-gercege-donusuyor_117038 (URL 27)

¹⁸ İSTKA'nın İlk Desteklenen Projeler başlıklı kitabında yer alan proje ayrıntıları için bkz. syf. 68-69 <https://www.istka.org.tr/media/1115/2010-y%C4%B1%C4%B1-mal%C4%B1-destek-programlar%C4%B1-desteklenen-projeler.pdf> (URL 28)

Fotoğraf 4. KOREFD'in Müzeden Yapıya Kültürel Mirasın Korunması Projesi için Vakıf İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesinde kurulan atölyede revzen konservasyonu başında katılımcılar / *Participants performing revzen conservation in the workshop established at the Museum of Construction and Art Works of Foundations by KOREFD within the Protection of Cultural Heritage from Museum to Building Project (F: Esra Ekşi Balcı, 2012)*

koruma uygulamalarının kalitesinin artırılmasına yaygın eğitim aracılığıyla önemli bir katkı sunduğu ve ardından gelen çalışmalara ilham verdiği düşünülmektedir.

2006 yılının Temmuz ayında İstanbul Büyükşehir Belediyesi bünyesinde 2863/5226 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 10-11 ve 57'nci maddeleri uyarınca yerel yönetimlerin koruma uygulamalarını denetlemelerine ve koruma alanında eğitim vermelerine olanak sağlayan Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü oluşturulmuştur.¹⁹ İBB KUDEB bünyesinde 2007 yılında Ahşap Eğitim Atölyesi, 2008 yılında ise Taş Eğitim Atölyesi kurulmuştur. Her yıl belli ön koşulları sağlayan konuya ilgili katılımcılar ile gerçekleşen Taş ve Ahşap Atölye Eğitimleri sonunda eğitimde yer alanlar mimari koruma uygulamaları alanında önemli bir birikime sahip olmuşlardır. Atölyelerin katılımcıları İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne ait ahşap yapılar veya taş çeşmelerde teorik olarak öğrendikleri konuları pratik olarak pekiştirme fırsatı bulmuşlardır. KUDEB Ahşap Atölyesi bünyesinde ayrıca "Geleneksel Ahşap Yapılarda Restorasyon Uygulamaları; Usta Seminerleri" düzenlenmiştir. Bu şekilde mimari koruma alanında çalışan, uygulamanın içinde yer alan ustalara korumanın bilimsel ve etik yanına ilişkin bilgiler aktarılmıştır. (Sürücü, 2012), (Deniz, 2009).

KOREFD'in yedi yıl devam ettirdiği programının bitmesinin ardından KUDEB, taş ve ahşap atölye programlarıyla yaygın eğitimde sürekliliğe sahip bir çalışma olarak sorumluluk üstlenmiştir. Halen kurumun

web sayfasında (URL 30-31) bu eğitimlere ilişkin bilgi olmasına rağmen kurum ile yapılan görüşmede kamu kurumu eliyle 13 yıldır sürdürülen bu eğitim programının 2020 yılından bu yana kesintiye uğradığı anlaşılmıştır.

KOREFD'in İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi ile ortak olarak 2011-2012 yıllarında yürüttüğü yukarıda bahsedilen Müzeden Yapıya Kültürel Mirasın Korunması Eğitimi projesi sırasında Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nden konu ile ilgili akademisyenler ve idari personelin ziyaretleriyle üniversite bünyesinde Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait kültür varlıklarının korunmasında katkı sağlayacak bir araştırma merkezi kurulması fikri ortaya çıkmıştır.

Bu esnada İstanbul Kalkınma Ajansı Yenilikçi İstanbul isimli bir teklif çağrısı yayınlamıştır. Koruma ve Restorasyon Firmaları Derneği'nin edindiği tecrübenin aktarıldığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün konservasyon ve restorasyon alanındaki ihtiyaçlarını karşılamaya dönük ve Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nin akademik imkanları göz önüne alınarak bir proje geliştirilmiştir. Bu proje de İstanbul Kalkınma Ajansı tarafından kabul edilmiştir. Vakıf Kültür Varlıklarını Koruma ve Araştırma Merkezi (KURAM) adını taşıyan merkezin yönetmeliği Nisan 2014'de Resmi Gazete'de onaylanmıştır.²⁰

KOREFD'in yürüttüğü Müzeden Yapıya Kültürel Mirasın Korunması Eğitimi projesi sırasında Vakıflar İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü, İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi bünyesinde kurulmuş olan atölyelerin Fatih

Fotoğraf 5. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Restorasyon Teknikerliği Programından öğrenciler İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesinde KOREFD tarafından kurulan atölyede KURAM projesi kapsamında uygulama eğitimi alırken. / *Students from Fatih Sultan Mehmet Foundation University Restoration Technician Program within the scope of the KURAM project, during a practical training in the atelier established by KOREFD in the Museum of Construction and Art Works. (F: Esra Ekşi Balcı, 2013)*

¹⁹ <https://kudeb.ibb.istanbul/sayfasından> İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü'nün güncel işleyişine yönelik bilgiler alınabilir (URL 29).

²⁰ KURAM Yönetmeliği'nin detayları için bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/04/20140415-7.htm> - URL 32

Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi önlisans öğrencileri tarafından kullanılması konusunda bir süreklilik sağlanmıştır. Güzel Sanatlar Meslek Yüksek Okulu, Restorasyon Programında hayata geçirilen Atölye dersi; açıldığı her dönem, bizzat uygulama yoluyla öğrettiği, farklı malzeme tiplerine değindiği, konservasyonun anlamını kavratmış ve en önemlisi özgün malzeme üzerinde çalışma fırsatı verdiği için öğrenciler tarafından çok rağbet görmüştür (Foto. 5). Müzenin taşınacak olması nedeniyle bu atölye dersi kaldırılmış olsa da bu süre içinde Restorasyon Teknikerliği Programı'nda eğitim alan öğrencilerin uygulamaya ilişkin deneyimlerine başlangıç düzeyi için önemli bir katkı sağlamıştır²¹.

KURAM öncülüğünde 2018 yılında yine İstanbul Kalkınma Ajansı'nın desteğiyle "KURAM LONCA: İstanbul Geleneksel Sanat ve Zanaat Atölyeleri" projesi hayata geçirilmiştir. Proje ile "İstanbul'un kaybolmaya yüz tutmuş Geleneksel Sanat ve Zanaat dallarındaki ustalığın devamlılığı sağlanarak risk altındaki kültürel mirasın korunmasına katkıda bulunmak" amaçlanmıştır.²² Bu kapsamda Ağustos-Ekim 2019 tarihleri arasında Geleneksel Ahşap, Geleneksel Taş, Çini ve Tezyin Sanatları Atölyeleri gerçekleştirilmiştir. Bu atölyelere katılarak söz konusu dallarda eğitim alan 68 katılımcının ürettiği 88 eser 25 Ekim 2019 tarihli kapanış etkinliğinde sergilenmiştir.²³ Geçmişteki "LONCA" yapısının etik kuralları, kalite kontrolü ve insan yetiştirme geleneğini KURAM sorumluluğu altında kurumsal olarak canlandırmayı hedefleyen ve Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yenikapı Yerleşkesinde kurularak akademik eğitim dışında yaygın eğitime farklı geleneksel sanat ve zanaat dallarında hizmet vermesi planlanan KURAM-LONCA atölyelerinin proje sonrasında aktif olarak kullanılmadığı kurum ile yapılan görüşmede anlaşılmıştır.

2014 yılında kurulan Kültürel Mirası Koruma Derneği 2019-2022 yılları arasında British Council ve Department for Digital, Culture, Media & Sport tarafından sağlanan Cultural Protection Fund yararlanıcısı olarak Kültürel Mirasın Korunması İçin Kapasite Geliştirme Projesi (KORU)'ni uygulamıştır.²⁴ Söz konusu proje kapsamında yaygın eğitime konu olabilecek faaliyetler gerçekleştirilmiştir. 9-17 Eylül 2018 tarihlerinde Mardin'de ve 9-15 Eylül 2019 tarihlerinde Hatay'da düzenlenen KORU Kamp'ta miras yorumlama ve

taşınabilir kültür varlıklarının onarımının yanı sıra mimari koruma alanında atölye ve seminer çalışmaları yapılmıştır.²⁵ Katılımcılar çoğunlukla eğitimleri devam eden lisans ve önlisans öğrencileri arasından belirlenmiştir. Bu kampların özellikle önlisans düzeyindeki katılımcılar için uygulama sahasının farklı olanaklarını göstermesi ve deneyimletmesi yönleriyle önemli olduğu düşünülmektedir. Tek seferlik ve kısa süreli gibi görünse de bütüncül olarak planlanmış projenin Liderlik Okulu, Yapı Analiz Programı, Tamir Evi gibi faaliyetlerinde de yer alan katılımcılar mimari koruma alanının farklı disiplinlerinden birçok kişi ve kurum ile tanışıklık geliştirme fırsatı yakalamış, kıymetli bir networke dâhil olma şansını elde etmişlerdir (Şekil 1).

Şekil 1. Kültürel Mirasın Korunması İçin Kapasite Geliştirme Projesi (KORU) kapsamında 9-17 Eylül tarihlerinde Mardin'de gerçekleşen Koruma Kampı katılımcı el kitabının kapak sayfası / Cover page of the participant handbook of the Conservation Camp held in Mardin on 9-17 September as part of the Capacity Building for the Protection of Cultural Heritage Project (KORU). (URL 37)

²¹ Örgün eğitimin uygulama ayağıyla ilgili görünse de bu örnek KOREFD'in yaygın eğitimleriyle sağladığı dönüştürücü etkiyi ortaya koymak üzere bu bölümde sunulmuştur.

²² KURAM Lonca hakkında detaylı bilgi için bkz. <https://kuramlonca.fsm.edu.tr/> (URL 33)

²³ <https://www.aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/guncel/kaybolmaya-yuz-tutan-sanat-ve-zanaatlar-kuram-loncada/653906> projenin kapanış etkinliği hakkında detaylı bilgi (URL 34)

²⁴ <http://kmkd.org/> Kültürel Mirasın Korunması İçin Kapasite Geliştirme Projesi'nin yürüttüğü projeler için web sayfası ziyaret edilebilir (URL 35).

Yaygın eğitim kapsamında değerlendirilebilecek diğer bir yaklaşım ise AB tarafından desteklenen müfredat geliştirme projeleridir. Bu kapsamda, Erasmus +

²⁵ Kamp programının detayları için bkz. <https://drive.google.com/file/d/1YUW5neM-1L08HIONchx8rtJL3TBYzIJx/view> KORU (URL 36)

Programı Mesleki Eğitim Stratejik Ortaklıklar (KA202) faaliyetinde “Re-Vet European Training Curriculum For Restoration Workers / Restorasyon Alanında Çalışanlar İçin Avrupa Eğitim Müfredatı” başlıklı ve “2020-1-TR01-KA202-093483” no’lu Proje örnek olarak ele alınabilir (URL 38). Çevrimiçi bir platform oluşturarak, halihazırda restorasyon uygulamalarında görev almakta olan uygulama elemanlarının yetkinliklerini geliştirmeyi amaçlayan proje, henüz devam etmektedir. Bu anlamda, henüz eğitim programı ortaya konulmamış olmakla birlikte, hazırlık aşamasında yapılan araştırma çalışması ülkemizdeki restorasyon uygulama elemanı eğitimleri ve piyasanın beklentilerine ilişkin önemli veriler sunmaktadır. Söz konusu proje kapsamında, restorasyon uygulama işlerini üstlenen firmalarda görev alan 26 yetkiliyle²⁶ bir anket çalışması yapılarak, mimari koruma uygulamalarında yaşanan sorunlar, gereksinimler, iş-gücü potansiyeli ve çalışanların işe alım ölçütlerine ilişkin durum değerlendirmesi gerçekleştirilmiştir. Anketi yanıtlayanların %42’si bir elemanı işe alırken mesleki deneyimi öncelikli olarak önemsendiğini; %33’ü adayın mesleki eğitim almış (diploma veya sertifika) olmasını değerlendirdiğini; %25’i ise referans yoluyla eleman tercih ettiğini bildirmiştir. Bunun ötesinde, eğitim seviyelerinin değerlendirilmesi istendiğinde ilk tercihler olarak restorasyon alanında sertifika sahipleri (%36) ve usta-çırak eğitimiyle beceri edinmiş kişiler (%36) vurgulanmıştır. Örgün mesleki eğitim almış olan meslek yüksekokulu mezunlarının (%25) ve meslek lisesi mezunlarının (%3) bu değerlendirmede geride kalmış olmaları Türkiye’deki örgün mesleki eğitim açısından düşündürücüdür.

MİMARİ RESTORASYON UYGULAMA ELEMANLARINA İLİŞKİN MESLEKİ YETERLİLİK DÜZENLEMESİ

Tarihi Eser Koruma ve Restorasyon elemanları için Ulusal Mesleki Yeterlilikler’in tanımlanması süreci 2011 yılında başlatılmış ve Seviye 4 ile Seviye 5 için tanımlar getirilmiştir (URL 39-40). Türkiye Yeterlilikler Veri Tabanı ’nda Seviye 4, Lise diploması, ustalık belgesi, 4. Seviye kurs bitirme belgesi olarak tanımlanmakta; Seviye 5 ise ön lisans diploması olarak ifade edilmektedir. Bayındır Memur-Sen tarafından hazırlanan ve Mesleki Yeterlilik Kurumu tarafından 2013 yılında restorasyon alanına ilişkin olarak onaylanan bu yeterlilik tanımlarından Seviye 4 için 2020 yılında yeniden bir düzenleme yapılmıştır.

Seviye 4 ve Seviye 5 için tanımlanan ulusal yeterliliğe sahip olmak için herhangi bir önkoşul bulunmamaktadır

(bir eğitim seviyesi tanımı yoktur). Yeterlilik düzeyinin, teorik ve pratiğe dayalı olmak üzere iki kısımdan oluşan bir sınavla belirlenmesi planlanmıştır. Seviye 4 için tanımlanan sınavda adayın başarılı olması beklenen (zorunlu) konular aşağıdaki başlıklardan oluşmaktadır (bu başlıklara ilişkin teorik sınav önerilmektedir):

- İş sağlığı ve güvenliği, Çevre – Kalite ve Mesleki gelişim faaliyetleri
- Genel Koruma Kavramları

Seviye 4 için tanımlanan sınavda adayın aşağıdaki başlıklardan en az birinden başarılı olması beklenmektedir (bu başlıklara ilişkin teorik ve pratiğe dayalı sınav uygulanması önerilmektedir):

- Kâgir Eser Koruma ve Restorasyonu İşlemleri
- Ahşap Eser Koruma ve Restorasyonu İşlemleri
- Metal Eser Koruma ve Restorasyonu İşlemleri
- Alçı ve Kalemışı Süslemeleri Koruma ve Restorasyonu İşlemleri

Seviye 5 için tanımlanan sınavda adayın başarılı olması beklenen (zorunlu) konular aşağıdaki başlıklardan oluşmaktadır (bu başlıklara ilişkin teorik sınav önerilmektedir):

- İş sağlığı ve güvenliği, Çevre – Kalite ve Mesleki gelişim faaliyetleri
- Genel Koruma Kavramları

Seviye 5 için tanımlanan sınavda adayın aşağıdaki başlıklardan en az birinden başarılı olması beklenmektedir (bu başlıklara ilişkin teorik ve pratiğe dayalı sınav önerilmektedir):

- Kâgir eser koruma ve restorasyonu işlemleri
- Ahşap eser koruma ve restorasyonu işlemleri
- Metal eser koruma ve restorasyonu işlemleri
- Seramik, çini, mozaik eser koruma ve restorasyonu işlemleri
- Vitray, cam eser koruma ve restorasyonu işlemleri
- Resim, kâğıt, deri eser koruma ve restorasyonu işlemleri

²⁶ Anket, 5 firma sahibi, 5 firma yöneticisi, 11 şantiye şefi, 3 proje yöneticisi ile gerçekleştirilmiştir.

- Tekstil, el sanatları eserleri koruma ve restorasyonu işlemleri
- Alçı, kalemşi süslemeleri koruma ve restorasyonu işlemleri

Seviye 4 ve Seviye 5 için belge geçerlilik süresi 5 yıl olarak tanımlanmıştır. 5 yılın sonunda belgenin yenilenmesi öngörülmektedir.

Söz konusu yeterlilikler resmi olarak tanımlanmış olmakla birlikte, yeterlilik sınavlarını değerlendirmekle yetkili olan kurumun etkin olarak bu süreci yürütmediği ve uygulamada bu yeterlilik koşullarının henüz aranmadığı gözlenmektedir.

8 - 9 - 10 Aralık 2016 tarihlerinde, İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürlüğü tarafından alanla ilişkili paydaşları bir araya getiren bir çalıştay düzenlenerek, mimari restorasyon uygulamalarını icra eden kişilerin ünvanları, mesleki yetkinlikleri, görev ve sorumluluk alanları tartışmaya açılmıştır (URL 41). Ancak, bu çalışmanın sonuçları henüz hayata geçirilememiştir.

Restorasyon elemanlarının mesleki yeterliliklerine ilişkin yeni bir gelişme yukarıda yaygın eğitim alanında söz edilen Vakıf Kültür Varlıkları Koruma ve Araştırma Merkezi (KURAM) bünyesinde gerçekleşmiştir. KURAM Mesleki Sınav Merkezi Projesi; Yeryüzü Mühendisleri Derneği ve Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sürekli Eğitim Merkezi ortaklığında ve Vakıflar Genel Müdürlüğü iştirakinde hayata geçirilmek üzere Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından 2019 yılında açılan “Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA) İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programı (İKG OP)” altında finanse edilen “Voc-Test-III Hibe Programı” tarafından desteklenmiştir. 28 Eylül 2020’de imzalanan sözleşme gereği KURAM Mesleki Sınav Merkezi olma yolundaki çalışmalarını sürdürmektedir. Bu kapsamda; mesleki yeterliliğe ilişkin bir ortak akıl toplantısı gerçekleştirildiği, Koruma ve Restorasyon Meslek alanı Uluslararası ve Ulusal Standartların belirlenmesi çalışmalarının tamamlanarak Mesleki Yeterlilik Kurumuna gönderildiği, yapılacak teorik ve uygulamalı sınavlar için Test Merkezi ve sınav sorularının oluşturulduğu, lise ve önlisans düzeyinde eğitim kurumlarında mesleki yeterlilik farkındalık seminerleri düzenlendiği anlaşılmaktadır.²⁷

²⁷ Kuram Mesleki Yeterlilik Sınav Merkezi projesinin detayları için bkz. <https://kuramvoctest.fsm.edu.tr/> (URL 42)

SONUÇ VE ÖNERİLER

2017 tarihli “Delhi Declaration on Heritage and Democracy”, madde 2’de de değinildiği üzere her miras disiplini için özel eğitim gereklidir ve eğitimler genelci bir yaklaşıma indirgenmemelidir. Miras eğitimi, yorumlama ve eğitim programlarında da her seviyedeki kültürel çeşitliliğin anlaşılması profesyoneller, zanaatkarlar, yetişkinler ve çocuklar için esastır (URL 43).

Ülkemizdeki geleneksel mimarinin anlaşılması, belgelenmesi ve korunması çalışmalarında sahip oldukları mesleki birikimleri aktarabilecek, kültürel çeşitliliğimizi yansıtan zanaatkarlardan nitelikli yapı ustalarının Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın Somut Olmayan Kültür Mirası’nın Korunması Sözleşmesi kapsamında “Yaşayan İnsan Hazinesi” ya da “Somut Olmayan Kültürel Miras Taşıyıcısı” olarak kayıt altına alınmaları gerektiği açıktır. İstanbul, Mardin, Gaziantep, Kastamonu, Taraklı gibi geleneksel mimarinin korunmaya çalışıldığı çeşitli tarihi yerleşmelerde dönemsel olarak geleneksel yapı ustası yetiştirme seminerlerinin düzenlendiği, bazı atölyelerin faaliyette olduğu bilinmektedir. Ancak ülke genelinde ilgili resmi birimlerin ve yerel yönetimlerin yapı ustalarının geleneksel mimarimizi koruma konusundaki önem ve katkıları açısından farkındalığının artırılmasına daha fazla ihtiyaç vardır. Avrupa’da birçok ülkede geleneksel yapı ustaları meslek loncalarının devamı niteliğindeki resmi ya da özel kurumlarda gerekli eğitimleri alarak, eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunmakta ve nitelikli uygulama elemanı olarak koruma çalışmalarında etkin bir şekilde yer alabilmektedirler.

Bunun yanı sıra, örgütlü meslek birlikleri olmayan yapı ustalarının mesleki güvenceler konusundaki sıkıntı ve yoksunluklarının giderilmesinin gerekli olduğunu da hatırlatmakta fayda vardır. Bu bağlamda geleneksel yapı ustalarını bir çatı altında toplayan ulusal çapta bir usta derneği ve sandığı kurulabilir²⁸. Ayrıca, sahada yapılan görüşmelerden yapı ustalarının onarımda kullandıkları bazı geleneksel alet ve edevat temini konusunda sorun yaşadıkları, istedikleri kalitede sağlam aletler bulamadıkları ya da yaşadıkları yerlerin büyük şehirlere uzaklığı nedeniyle gerekli aletleri istedikleri

²⁸ Ulusal ölçekte olmamakla beraber İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği’nin geleneksel mimarlık ve işçiliklerle ilgili bazı tespit ve faaliyetleri olduğu öğrenilmiştir. Birliğin web sitesinin “Kaybolmaya yüz tutmuş mesleklerin listesi”nde mimariyle ilgili olabilecek oymacılık, kakmacılık, sedef kakmacılık, vitray yapımı, mimari eleman (taş) işçiliği, sarımsaklı taş işçiliği, nakkaşlık, Osmanlı kilitçiliği, hakkak ve dülgerlik işleri anılmıştır (<https://www.istesob.org.tr/kaybolmaya-yuztutmus-meslekler-listesi/>). (URL 44). 2009 yılından itibaren de her yıl Ahilik Komitesi tarafından “ilin ahisi” unvanıyla bir esnaf ya da sanatkârın seçildiği bilgisi edinilmiştir (<https://www.istesob.org.tr/konu/ilin-ahileri/>). (URL 45).

gibi yaptırmakta zorluk çektikleri tespit edilmiştir. Yapı ustalarını bir araya getirerek iletişimi sağlayacak bir örgütlenme bu ve benzeri ortak sorunların çözümü konusunda işbirliği sağlayabilir.

Koruma onarım çalışmalarının nitelikli ara elemanlar, geleneksel mimariyi iyi bilen yapı ustaları olmadan sağlıklı bir şekilde yürütülmesi mümkün değildir. Bu kapsamda ülkemizdeki mevcut nitelikli geleneksel yapı ustalarının tespit edilmesi, yönergeye göre gereken ölçütleri karşılayanların “Yaşayan İnsan Hazinesi” ya da ilgili yönergenin kapsamı genişletilerek “Somut Olmayan Kültürel Miras Taşıyıcısı” olarak bilgi ve birikimlerinin ulusal bir merkezde toplanacak ve araştırmacılara açık olacak şekilde kayıt altına alınması, ulusal envantere tanımlanması, bilgilerin yaygın bir şekilde eğitim-öğretim alanlarında paylaşma olanaklarının sunulması yararlı olacaktır. Bu açıdan ele alındığında KTB’ye bağlı Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezi ve burada “Halk Mimarisini” başlığı altında yapı ustaları ile yapılmış kayıtların yaygın tanıtımı ve ilgili envanter/ veri tabanlarıyla ilişkilendirilmesi de önemlidir.

Geleneksel yapı ustalarının tanınırlığının ve örgütlenmesinin sağlanmasının ardından eğitim sisteminde yapılacak yeni düzenlemeler aracılığıyla ülkemizdeki mevcut nitelikli geleneksel yapı ustalarının koruma onarım eğitimlerine yaygın ve örgütlü bir şekilde katılabilecekleri, bilgilerini aktararak yeni ustalar yetiştirebilecekleri düşünülmektedir. Böylesi bir düzenleme, özellikle örgün eğitimde karşılaşılan uygulama ve deneyim eksikliğinin giderilmesinde ve geleneksel bilginin sürekliliğinin sağlanmasında önemli bir rol oynayacaktır.

Yukarıda açıklandığı üzere, Türkiye’de çok sayıda üniversitede ön lisans programları kapsamında sürdürülen mimari koruma ve restorasyon programları çerçevesinde uygulama deneyiminin genellikle eksik kaldığı, yerele özgü ustalıkların yeni nesillere aktarılmasında güçlükler yaşandığı saptanmaktadır. Bu eksikliğin giderilmesi amacıyla, eğitim içeriğinin ve yönteminin gözden geçirilmesi, uygulama ağırlıklı programların geliştirilmesi, staj ve benzeri saha çalışmalarının özenle kurgulanması gerekmektedir. Uygulama stajı programlarının danışmanlar tarafından kabulünde öğrencinin aktif bir şekilde şantiye ortamında çalışmalara katılımının güvence altına alınması, eğitim sürecinde okulların veya yakında bulunan farklı kamu, sivil toplum veya özel kurumların atölyelerinde günlük atölye programları düzenlenmesi, alan gezileri yapılarak öğrencilerin uygulamaları yerinde izlemelerinin sağlanması gibi çabalar ön lisans programlarından eğitim alan gençlerin uygulama alanında daha donanımlı mezun olmasına katkı sağlayabilir.

Zengin yapı geleneğimizin yaşatılabilmesi için örgün eğitim programlarının eksiklerinin giderilmesinin yanında üniversiteler dışında da yaygın eğitim çalışmalarının sürekliliğinin sağlanması; nitelikli eğitim programlarıyla yetiştirilen gençlerin sertifikalandırılması ve özel uzmanlık gerektiren koruma / restorasyon uygulamalarında sertifikalı ustaların görevlendirilmesi gerekmektedir.

Son yıllarda mimari koruma onarım çalışmalarına daha fazla kaynak ayrıldığından geleneksel mimari alanında yapı ustalığının cazip hale gelme ihtimali de artmıştır. Sayısı fazlaşan örgün öğretim programları ve yaygın eğitim girişimleri şunu göstermektedir ki: son yıllarda bu alanın öne çıkan ekonomik çekiciliği, nitelikli iş gücü sağlama yönünde uygulamalı yaygın eğitim talebini de yükseltmektedir. Ancak, gerek büyük kentlerde, gerekse yerel niteliklerin öne çıktığı geleneksel dokularda yaygın eğitim çabalarının baş etmek zorunda kaldığı en önemli sorunlardan biri sürekliliğin sağlanmasıdır. Bu çalışmalar için başta kamu olmak üzere çeşitli kaynaklarla yapılan kültürel ve ekonomik yatırımın korunması için başlatılan olumlu süreçlerin devam ettirilmesi, edinilen deneyimin ve birikimin geleceğe aktarılması büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda örneğin İstanbul Büyükşehir Belediyesi KUDEB’i tarafından 2008-2020 yılları arasında gerçekleştirilmiş olan Ahşap Atölyesi ve Taş Atölyesi eğitim programlarının yeniden gündeme alınmasının olumlu olacağı düşünülmektedir.

Gerek sürekliliği sağlanmış yaygın eğitim programları, gerekse uygulama deneyimi arttırılmış örgün eğitim programlarına dahil olanların mesleki yeterlilik belgelerine sahip olmaları önemlidir. Mesleki Yeterlilik Kurumu’nun Avrupa Birliği ile uyumlu olarak ortaya koymaya çalıştığı sertifika sınav merkezlerinin restorasyon ve mimari koruma alanı için bir an önce etkinleştirilmesine ihtiyaç vardır. Öte yandan mesleki yeterlilik düzenlemeleri kısa aralıklarla değişen tanımlamalar olmadığından ve önemli bir zaman ve emek gerektirdiğinden; bu konuda güncel çalışmalar yapan kurumların geçmişte yapılan çalışmaları ve bu alanda emek vermiş kişi ve kurumları sürecin dışında bırakmadan katılımcı bir biçimde yol almaları beklenmektedir. Kamu kurumlarının mimari koruma alanında yaptığı ihalelerde sertifika sahibi usta ve ara eleman çalıştırılması zorunluluğu getirmesi mesleki yeterlilik sertifika süreçlerini hızlandıracaktır.

Ülkemizdeki geleneksel mimarinin ve yapı zanaatlarının korunması; mevcut geleneksel yapı ustalarının hak ettikleri tanınırlığın kazanılması ve deneyimlerini aktaracakları ortamın güvence altına alınması, örgün eğitimlerinin uygulama ağırlıklarının arttırılması, yaygın eğitimlerin sürekliliğinin sağlanması ve uygulamalarda mesleki yeterliliğe sahip usta ve ara elemanların görev almasıyla karşılık bulabilecektir.

KAYNAKÇA

- AİKAWA-FAURE, N. , 2014.
“*Excellence and Authenticity: ‘Living National (Human Treasures’ in Japan and Korea*”, **International Journal of Intangible Heritage**, 9, s.37-51.
- DENİZ, M.Ş., 2009.
“*İstanbul Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü Tanıtımı*”, **Kagir Yapılarda Koruma ve Onarım Sempozyumu 1 Bildiri Kitabı**, s.5-12, İstanbul.
- GÜÇHAN, N. Ş., 2001.
“*Türkiye’de Restorasyon Eğitiminin Sorunları*”, **Mimarlık ve Eğitim Kurultayı 3-4-5 Aralık 2001**, TM-MOB Mimarlar Odası Yayını, s. 213-224, İstanbul.
- KARAKUL, Ö., 2014.
“*Geleneksel Mimaride Kültürel Anlatımların Korunması: Yaşayan İnsan Hazine Sistemi*”, (Ed). Karakul, Ö., **Geleneksel Mimarinin Yaşayan İnsan Hazine**, Grafiker Yayınları, 134, s. 13-36, Ankara.
- KARAKUL, Ö., 2015.
“*A Conservation Approach To The Knowledge and Skills of Traditional Building Masters*”, **Milli Folklor**, 107, s. 149-160.
- KUBAN, N., KÂHYA, Y., 2016.
“*Mimari Mirasın Korunmasında Uygulama Elemanlarının Yetiştirilmesine Yönelik Yaygın Eğitim Uygulamaları*”, **Metu Journal of The Faculty of Architecture**, 33, s.147-167.
- KUBAN, N., 2013.
Mimari Koruma Alanında Kalifiye Ara Eleman Yetiştirilmesi İçin Bir Yöntem Önerisi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- SAYIN, S., 2013.
“*Koruma Alanında Mesleki Gelişim Programları*”, (Eds.) Nardere, İ., Atay, F., **Kagir Yapılarda Koruma ve Onarım Sempozyumu 3 Bildiri Kitabı**, s.43-46, İstanbul.
- SÜRÜCÜ, D., 2012.
“*Ahşap Yapılarda Koruma ve Onarım Eğitim Programı*”. (Eds.) Sürücü, D., Kudde, E. **Ahşap Yapılarda Koruma ve Onarım Sempozyumu 1 Bildiri Kitabı**, s. 12-15, İstanbul.
- URL 1, 12.04.2022: <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-264414/somut-olmayan-kulturel-mirasin-korunmasi-sozlesmesi.html>
- URL 2, 12.04.2022: <https://www.telifhaklari.gov.tr/resources/uploads/2019/10/15/UNESCO-2005-KIFAC-SOZLESMESI-TURKCE.pdf>
- URL 3, 12.04.2022: <https://ich.unesco.org/doc/src/00031-EN.pdf>
- URL 4, 12.04.2022: <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-12929/yasayan-insan-hazinelere-ulusal-envanteri.html>
- URL 5, 12.04.2022: <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-50839/somut-olmayan-kulturel-miras-envanter-calismalari.html>
- URL 6, 12.04.2022: <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-165986/muammer-semih-irtes.html>
- URL 7, 12.04.2022: <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-258788/tahsin-kalender-1928-2020.html>
- URL 8, 12.04.2022: <https://mardinhaber.com.tr/haber/9597563/geleneksel-ahlat-tas-isciligi-unesco-yolunda>
- URL 9, 12.04.2022: <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-93482/sanatci-tanitma-karti.html>
- URL 10, 12.04.2022: [http://mtegm.meb.gov.tr/kurumlar/?ara \(inşaat teknolojisi / mimari restorasyon\)](http://mtegm.meb.gov.tr/kurumlar/?ara=in%C5%9Faat%20teknolojisi%20mimari%20restorasyon)
- URL 11, 12.04.2022: <https://yokatlas.yok.gov.tr/onlisans-program.php?b=30036>
- URL 12, 12.04.2022: <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=437&ReCID=5447>
- URL 13, 12.04.2022: <https://youngmastersproject.com/>
- URL 14, 12.04.2022: http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_en0554308001587380045.pdf
- URL 15, 12.04.2022: <https://www.kastamonu.bel.tr/v2/ahsap-restorasyon-kursu-acildi/>
- URL 16, 12.04.2022: <http://www.kastamonugazetesi.com.tr/mimari-mirasi-canli-tutacak-yeni-adim/>
- URL 17, 12.04.2022: <http://www.irfangazetesi.com/haber/3524/kaymakamligin-destegiyle-yeni-tas-ustalari-yetisiyor.html>

- URL 18, 12.04.2022: <https://www.mardinsoz.com/haber/midyat-ta-ogjeli-eller-tas-ve-gumus-isleyecek-14988.html>
- URL 19, 12.04.2022: <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/kayseri/melikgaziden-tas-restoratoru-kursu-12416442>
- URL 20, 12.04.2022: <https://dogruhaber.com.tr/haber/263272-batmanda-dogal-taslari-isleme-kursu/>
- URL 21, 12.04.2022: <http://koruprojesi.org/?p=yetis-kin-egitimi&id=45&title=tas-ustalari>
- URL 22, 12.04.2022: <https://sondevir.gaste24.com/arsiv/bitliste-tas-ustaligi-yeniden-canlandirilacak-h187040.html>
- URL 23, 12.04.2022: <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/kastamonu/kastamonuda-is-garantili-ah-sap-egitimi-kursu-10136077>
- URL 24, 12.04.2022: <https://www.sondakika.com/yerel/haber-mardin-de-tas-isleme-kursu-2652733/>
- URL 25, 12.04.2022: <https://www.mardinlife.com/mid-yatin-tas-ustalari-kizlari.html>
- URL 26, 12.04.2022: <http://koruprojesi.org/?p=yetis-kin-egitimi&id=45&title=tas-ustalari#g1-31>
- URL 27, 12.04.2022: https://www.mimarizm.com/haberler/muzeden-yapiya-kulturel-mirasin-korunmasi-egitimi-gercege-donusuyor_117038
- URL 28, 12.04.2022: <https://www.istka.org.tr/medya/1115/2010-y%C4%B1%C4%B1-mal%C4%B1-destek-programlar%C4%B1-desteklenen-projeler.pdf>
- URL 29, 12.04.2022: <https://kudeb.ibb.istanbul/>
- URL 30, 12.04.2022: <https://kudeb.ibb.istanbul/tas-egitim-atolyesi/>
- URL 31, 12.04.2022: <https://kudeb.ibb.istanbul/ahsap-egitim-atolyesi/>
- URL 32, 12.04.2022: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/04/20140415-7.htm>
- URL 33, 12.04.2022: <https://kuramlonca.fsm.edu.tr/>
- URL 34, 12.04.2022: <https://www.aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/guncel/kaybolmaya-yuz-tutan-sanat-ve-zanaatlar-kuram-loncada/653906>
- URL 35, 12.04.2022: <http://kmkd.org/>
- URL 36, 12.04.2022: <https://drive.google.com/file/d/1YUW5neM-1L08HIONchx8rtJL3TBYZIJx/view>
- URL 37, 12.04.2022: https://drive.google.com/file/d/12_2C4JlsmQfVGZ6Cl6H_W8enX8-eazsX/view
- URL 38, 12.04.2022: <https://revetproject.eu/tr/>
- URL 39, 12.04.2022: https://portal.myk.gov.tr/index.php?dl=Yeterlilik%2F668%2FSON_TASLAK_PDF_20180925_142756.pdf&fileName=13UY0120-4+-Rev+00+Tarihi+Eser+Koruma+ve+Restorasyon+Eleman%C4%B1&option=com_yeterlilik
- URL 40, 12.04.2022: https://portal.myk.gov.tr/index.php?dl=Yeterlilik%2F669%2FSON_TASLAK_PDF_20180925_142758.pdf&fileName=13UY0120-5+-Rev+00+Tarihi+Eser+Koruma+ve+Restorasyon+Eleman%C4%B1&option=com_yeterlilik
- URL 41, 12.04.2022: <https://kumid.net/storage/zUjEQA-ancIKx6qKXH01ympAMyyGk3B.pdf>
- URL 42, 12.04.2022: <https://kuramvoctest.fsm.edu.tr/>
- URL 43, 12.04.2022: http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_en0487125001587380902.pdf
- URL 44, 24.06.2022: <https://www.istesob.org.tr/kaybolmaya-yuztutmus-meslekler-listesi/>
- URL 45, 24.06.2022: <https://www.istesob.org.tr/konuilin-ahileri/>

TEACHING SUSTAINABLE TRANSFORMATION OF INDUSTRIAL HERITAGE PLACES: INSIGHTS FROM THE NIT URBAN HERITAGE LAB

ENDÜSTRİYEL MİRAS ALANLARININ SÜRDÜRÜLEBİLİR DÖNÜŞÜMÜNÜ ÖĞRETMEK: NIT KENTSEL MİRAS LABORATUVARI'NDAN İZLENİMLER

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 17 Nisan 2022	Received: April 11, 2022
Hakem Değerlendirmesi: 31 Mayıs 2022	Peer Review: May 31, 2022
Kabul: 05 Ağustos 2022	Accepted: August 05, 2022

DOI : 10.22520/tubaked2022.25.008

Özgün Özçakır* - Fokke Gerritsen** - Aysel Arslan***

ABSTRACT

In the autumn of 2021, the Netherlands Institute in Turkey (NIT) offered a post-graduate course addressing the challenges and possibilities for the transformation of industrial heritage from a multi-disciplinary perspective. With a focus on Istanbul's industrial heritage, the course entitled "Industrial Heritage for Sustainable Cities" aimed to explore issues relevant to industrial heritage worldwide. The course took place partly online (lectures and discussions), partly on-site in Istanbul (field trips, study groups and workshops), and was open to early-career professionals or researchers of any discipline from higher education institutions in the Netherlands and Turkey. The course was organized as part of the NIT Urban Heritage Lab. Here we review the course's aims, format, and outcomes and reflect on the potential and limitations of an international, hybrid course on a topical cultural heritage theme.

Keywords: Historic urban landscapes, industrial heritage, sustainability, education program, unkapani flour mill, adaptive reuse, research-by-design.

* Dr., Netherlands Institute in Turkey and Middle East Technical University.
e-posta: o.ozcakir[at]nit-istanbul.org ORCID: 0000-0002-9937-6707

** Dr., Netherlands Institute in Turkey.
e-posta: fa.gerritsen[at]nit-istanbul.org ORCID: 0000-0002-6665-1928

*** Netherlands Institute in Turkey.
e-posta: aysel.arslan[at]nit-istanbul.org ORCID: 0000-0001-9634-1536

ÖZET

Türkiye'deki Hollanda Araştırma Enstitüsü (NIT) 2021 Sonbaharında, endüstri mirasının dönüşümüne yönelik zorlukları ve fırsatları çok disiplinli bir bakış açısıyla ele almayı amaçlayan bir eğitim programı düzenledi. Eğitim programı, bölüm ya da disiplin farkı olmaksızın Hollanda veya Türkiye'de yer alan yüksek öğretim kurumlarından herhangi birine kayıtlı lisansüstü öğrenciler ile kariyerinin başındaki uzman ve araştırmacılara açıktı. İstanbul'un sahip olduğu endüstri mirasına odaklanan "Sürdürülebilir Şehirler için Endüstri Mirası" başlıklı eğitim programı; endüstriyel mirasın korunması, dönüşümü ve sürdürülebilir gelişimi ile ilgili konuları uluslararası bir perspektifle keşfetmeyi amaçladı. Eğitim programı, kısmen çevrimiçi (dersler ve tartışmalar), kısmen ise İstanbul'da (saha gezileri, çalışma grupları ve çalıştaylar) yüz yüze olarak gerçekleşti. Bu makalede, NIT Kentsel Miras Laboratuvarı'nın bir parçası olarak düzenlenen "Sürdürülebilir Şehirler için Endüstri Mirası" başlıklı eğitim programının amaçlarını, formatını ve sonuçlarını kentsel miras alanlarının gelişimine yönelik literatür ışığında gözden geçiriyoruz. Aynı zamanda, günümüzde hem kuramsal çalışmalarda hem de koruma uygulamalarında oldukça güncel bir konu olan endüstri miras alanlarının sürdürülebilir dönüşümü üzerine uluslararası ve çok disiplinli bir yaklaşımla gerçekleşen eğitim programının potansiyellerini ve sınırlamalarını aktarıyoruz.

Anahtar Kelimeler: Tarihi kentsel peyzaj, endüstri mirası, sürdürülebilirlik, eğitim programı, Unkapanı Değirmeni, yeniden işlevlendirme, tasarım yoluyla araştırma.

INTRODUCTION

This article reports on an educational module developed and offered in 2021 by the Netherlands Institute in Turkey that aimed 1) to provide training in sustainable transformations of industrial heritage to advanced students and early career researchers and professionals in an international academic setting and 2) to create an environment for exchange and discussion related to the topics concerned between scholars, professionals, governmental agencies, and community organizations, also in an international setting. It describes the methods and concepts applied in the module and presents insights based on the experiences of the organizers and participants that can have a broader relevance with regard to multi-disciplinary heritage education. The authors of this article were the initiators, coordinators, and organizers of the course.

The course took place within the framework of an ongoing collaboration between the Netherlands Institute in Turkey and the Netherlands Consulate-General in Istanbul as part of the Livable Cities program. In addition, the Centre for Global Heritage and Development of Leiden, Delft and Erasmus Universities was a third organizational partner. A group of 26 participants affiliated with Turkish and Dutch institutions was selected from a large number of applications and represented diversity in nationality, educational background, and interests. The participants included young professionals and students of architecture, urban planning, conservation of cultural heritage, heritage studies, art history and archaeology.

Although the focus of the course was on Istanbul, it was meant to provide insights into global practices for the transformation and reuse of industrial heritage places. It assessed multi-disciplinary approaches to respond to the challenges that confront industrial heritage places in urban settings. To this end, the course brought researchers and practitioners from different disciplines together for interdisciplinary debates on the transformation of industrial heritage places, focusing on issues of sustainability, circularity, and inclusivity in theory and practice.

The concept of sustainability can be generally defined as “meet[ing] the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs” (United Nations, 1987, Article 27). For urban areas, sustainability can be defined as maximizing economic and social benefits to enhance living standards considering environmental limitations and socio-economic equity (Mori and Yamashita, 2015). In historic urban landscapes (HUL)¹, where historical remains from different periods

coexist, social and cultural values of cultural heritage and the authenticity and integrity of the historical remains should also be preserved to achieve sustainability. To do so, there are three pillars to be taken into account in HULs: social, environmental, and economic. The three pillars correspond to the definition of “cultural heritage” in UNESCO Recommendation on the Historic Urban Landscape Approach (2011) and the Valletta Principles of ICOMOS (2011). In these documents, cultural heritage is defined as the broader urban context with its natural environment, buildings and open spaces, social and cultural practices as well as economic processes. Further significance of these documents lies in their approach to integrating sustainable development principles into safeguarding and managing urban heritage places.

HULs are the results of continuous (and continuing) development processes. Cultural heritage in historic urban landscapes plays a pivotal role in debates revolving around sustainability and sustainable development. As Purvis et al. state (2018: 682), the pillars of sustainability (social, environmental, economic) are also embedded in the current sustainability debate revolving around UN SDGs. Goal 11 of UN SDGs is entitled “Sustainable Cities and Communities” and emphasizes to “make cities and human settlements inclusive, safe, resilient and sustainable” (United Nations, n.d.) Target 11.4. of SDG 11 focuses on “strengthen(ing) efforts to protect and safeguard the world’s cultural and natural heritage”. In this context, sustainability and sustainable development have been on the agenda of policy-makers, professionals, and researchers for some time. Considering that the accelerating pace of change in HULs is mainly linked to economic and political changes (gentrification, tourism uses, real estate pressures, etc.) (Bandarin and van Oers, 2012), there is an urgency for the conservation, management and sustainable development as well as transformation of historic urban landscapes as an attempt to resolve these urban challenges. In this process, research institutions may contribute by providing the newest academic insights through working with various societal partners and establishing a platform where the existing and new knowledge are shared and discussed. Educational programs organized by research institutes may be an example of a knowledge-sharing platform where sustainable transformation practices of HULs are taught. Through such knowledge-sharing platforms, teaching sustainable transformation to professionals and

---

setting. HULs consist of “topography, geomorphology, hydrology and natural features, its built environment, both historic and contemporary, its infrastructures above and below ground, its open spaces and gardens, its land use patterns and spatial organization, perceptions and visual relationships, as well as all other elements of the urban structure. It also includes social and cultural practices and values, economic processes and the intangible dimensions of heritage as related to diversity and identity.” (UNESCO Recommendation on The Historic Urban Landscape, 2011)

¹ The historic urban landscape (HUL) is the urban site composed of a historic layering of cultural and natural values and features that include the broader urban context and its geographical

researchers at the beginning of their careers will contribute to the broader acknowledgment of sustainability and sustainable development.

DESCRIPTION OF THE COURSE

“Industrial Heritage for Sustainable Cities” was conducted in a hybrid (both online and face-to-face) format and consisted of four parts as follows:

- (i) Weekly online public lectures and discussions presented by leading scholars from the Netherlands and Turkey (September 2021);
- (ii) A three-day intensive program in Istanbul with site visits and on-site assignments (7, 8, and 9 October 2021);
- (iii) Development of a project on Unkapanı Flour Mill in Istanbul with online studio presentations and discussions/critiques on participants’ progress (October-December 2021);
- (iv) Public presentation of the course participants’ project proposals (10 December 2021).

The first part of the course was a four-week-long online lecture series during which simultaneous English and Turkish translation was provided to reach a wider audience. Every week the course focused on a particular theme on the current issues of the industrial heritage in the Netherlands and Turkey revolving around this central question:

What are the ways that industrial heritage places are transformed, both considering their tangible and intangible values as well as their multiple dimensions (cultural, environmental, social, economic) to achieve urban inclusivity, sustainability, circularity, as well as public engagement?

The main topic of the first week was various values, different dimensions, and multiple scales of industrial heritage places. In this session, students familiarized themselves with the definition of industrial heritage based on examples from both Turkey and abroad. The first week was followed by a session on the transformation of the Hasanpaşa Gasworks in Istanbul with the participation of the reuse project architects, the policy-makers and the local community involved in the process. By bringing these interest groups together, we aimed to illustrate the diversity of the actors involved in the transformation of industrial heritage places and to show the possibility of establishing consensus between various actors with competing interests. The third week focused on heritage activism. The speakers – heritage

activists themselves – talked about the significance of bottom-up and grassroots approaches as well as the recognition of stories and memories of previous users to achieve a sustainable transformation of industrial heritage places. The last session of the first part was reserved for Dutch perspectives on industrial heritage. Speakers from the Netherlands talked about social inclusion and participation in the transformation of industrial heritage places, and they introduced the concepts of “landscape biography”² and “emotion networking”³ to stimulate participation (Plate 1).

During the second part of the education program, the course participants met with the instructors in Istanbul on 7, 8, and 9 October. The Unkapanı Flour Mill and its surroundings was our case study and the main focus of the second part of the course.⁴ In this regard, an intensive program of in-person lectures, field trips, on-site surveys, and workshops (Photo 1) on not only Unkapanı Flour Mill but also rich cultural heritage of Istanbul were organized.⁵

Apart from some lectures on the Unkapanı Flour Mill and Beykoz Leather and Shoe Factory, field trips were organized to BeykozKundura, an old leather and shoe factory transformed into a film plateau (Plate 2), and MüzeGazhane, the Hasanpaşa Gasworks that was transformed into a cultural center (Plate 3). The course participants witnessed the transformation of these two sites, had the chance to learn more about the architectural, social and economic dimensions of transformation processes and the plural voices of multiple stakeholders.

Moreover, the course participants joined “landscape biography” and “emotion networking” workshops, which gave them the opportunity to become acquainted with practical tools to experience and assess the multi-layered nature of (industrial) heritage places and the variable and sometimes conflicting values attached to such places by different stakeholders (Plate 4).⁶

An on-site survey led by Assist. Prof. Dr. Yıldız Salman (Istanbul Technical University) and Prof. Dr. Nilüfer

² For more information about “landscape biography” and its various dimensions, see Roymans et al., 2009.

³ For more information about emotion networking and its application in the heritage sphere, see. Rana et al., 2017

⁴ More information on the Unkapanı Flour Mill and its transformation can be found in section 3 of this article.

⁵ Before the in-person meetings, Prof. Dr. Mehmet Alper gave an online lecture on the transformation processes of the Unkapanı Flour Mill and Beykoz Leather and Shoe Factory. The Istanbul meeting of the course started with a lecture by Prof. Dr. Namık Erkal entitled “Once the Belly of Istanbul: Unkapanı as the grain provisioning center”.

⁶ The Landscape Biography Workshop was organized by Karin Stadhouders; the Emotion Networking Workshop was organized by Indira van Oven.

TEACHING SUSTAINABLE TRANSFORMATION OF INDUSTRIAL HERITAGE PLACES: INSIGHTS FROM THE NIT URBAN HERITAGE LAB

<p>01 NETHERLANDS INSTITUTE IN TURKEY [NIT] URBAN HERITAGE LAB INDUSTRIAL HERITAGE FOR SUSTAINABLE CITIES</p> <p>HOW TO DEAL WITH COMPLEXITY? VARIOUS VALUES, DIFFERENT DIMENSIONS AND MULTIPLE SCALES OF INDUSTRIAL HERITAGE PLACES</p> <p>03 September 2021, Friday 15.00 - 18.00 [Istanbul Time]</p> <p>Welcome Speeches The Netherlands Institute in Turkey (NIT) by Fikile Geyret [DE Centre for Global Heritage and Development by Marn de Gooijer Netherlands Coordinator special in Istanbul by TBC</p> <p>Description of the Initiative and the Course Özgün Özgürler [NIT]</p> <p>Various Heritage Values and Different Dimensions in the Transformation of Industrial Heritage Places A. Güler Bığcı Akınlar [METU]</p> <p>Economic Perspectives in the Transformation of Industrial Heritage Places Ayşe İkişin [EÜE-ESİHC]</p> <p>The Multi-scalar and Multi-Dimensional Approach: An Industrial Network of Turkey Cellulose and Paper Factories (SEKA) as Heritage Bilge Kıvanç [Coblenza CSAPP]</p> <p>Discussion Moderation: Özgün Özgürler [NIT]</p> <p>NIT The session will be in English, English to Turkish interpretation will be provided.</p>	<p>02 NETHERLANDS INSTITUTE IN TURKEY [NIT] URBAN HERITAGE LAB INDUSTRIAL HERITAGE FOR SUSTAINABLE CITIES</p> <p>CONSENSUS BUILDING FOR THE TRANSFORMATION OF INDUSTRIAL HERITAGE PLACES: HASANPAŞA GAZHANESİ [HASANPAŞA GASOMETER COMPLEX], İSTANBUL</p> <p>10 September 2021, Friday 15.00 - 18.00 [Istanbul Time]</p> <p>Three Decades of Transformation in Hasanpaşa Gazhanesi [Hasanpaşa Gasometer Complex]: Processes and Conflicts Gökçe Temelli [ITU] Yıldız Salıncı [ITU]</p> <p>"Gazhane Çerçevesinde" A Local Initiative to Preserve Hasanpaşa Gazhanesi İpek Demirel [Gazhane Çerçevesinde] Beytülülüçer [Gazhane Çerçevesinde]</p> <p>Policy-maker's Perspectives Istanbul Metropolitan Municipality's Works at Hasanpaşa Gazhanesi Merve Güllü [Istanbul Metropolitan Municipality]</p> <p>Discussion Moderation: Cemal Akın [Kadir Has University]</p> <p>NIT The names of the speakers are listed in alphabetical order. The session will be in Turkish, Turkish to English interpretation will be provided.</p>
<p>03 NETHERLANDS INSTITUTE IN TURKEY [NIT] URBAN HERITAGE LAB INDUSTRIAL HERITAGE FOR SUSTAINABLE CITIES</p> <p>HERITAGE ACTIVISM, CITIZENS' RIGHTS AND THE TRANSFORMATION OF INDUSTRIAL HERITAGE PLACES</p> <p>17 September 2021, Friday 15.00 - 18.00 [Istanbul Time]</p> <p>Bottom-up and Grassroot Approaches: Activism & Activists for the Preservation of Industrial Heritage Places Gül Bülent</p> <p>The Social Dimension of Industrial Heritage: What Can the Stories and the Memories of Previous Users Tell for the Future? Ela Yılmaz</p> <p>Discussion Moderation: Apul Arslan [NIT]</p> <p>NIT The session will be in Turkish, Turkish to English interpretation will be provided.</p>	<p>04 NETHERLANDS INSTITUTE IN TURKEY [NIT] URBAN HERITAGE LAB INDUSTRIAL HERITAGE FOR SUSTAINABLE CITIES</p> <p>SOCIAL INCLUSION AND PARTICIPATION FOR THE TRANSFORMATION OF INDUSTRIAL HERITAGE PLACES</p> <p>24 September 2021, Friday 15.00 - 18.00 [Istanbul Time]</p> <p>Industrial Heritage as a Point of Departure for Emotion Networking and the Role of Living Archive for Social Inclusion İsmet Döğmeç and İsmailhan Eren Zorlu (Keywords: Archives)</p> <p>Witnesses between past and future: The impact of interstitial experiences and practices on the rehabilitation of post-industrial sites. The case of the former Quarantine Station in the Beşiktaş harbour area Ekin İcahanlıoğlu [Lisieux University]</p> <p>Discussion Moderation: Fikile Geyret [NIT]</p> <p>NIT The session will be in English, English to Turkish interpretation will be provided.</p>

Plate 1. The announcements for weekly public lectures at Part I / Eğitim programının ilk kısmında haftalık olarak ve herkese açık düzenlenmiş eğitimlerin duyuruları

Photo 1. A Lecture by Namık Erkal in SALT Galata / Namık Erkal, SALT Galata'da verdiği ders sırasında.

Baturayoğlu Yöney (Mustafa Kemal University) around the Unkapanı Flour Mill made it possible for the course participants to gain knowledge about the site and its surrounding, the multilayered history (i.e., Byzantine Era – Valens Aqueduct or Republican Era – Istanbul Drapers Market) and rich cultural heritage of Istanbul, and the ongoing contested transformations projects such as Süleymaniye and the historic ports along the Golden Horn (Plate 5).

Plate 2. Field survey in BeykozKundura / BeykozKundura'da gerçekleştirilen alan çalışması

Plate 3. Field survey in MüzeGazhane / MüzeGazhane’de gerçekleştirilen alan çalışması

Plate 4. Workshop by Karin Stadhouders on “Landscape Biography” (top) and Workshop on “Emotion Networking” by Indira van Oven (bottom) / Karin Stadhouders tarafından gerçekleştirilen “Peyzaj Biyografisi” çalışmayı (üstte) ve Indira van Oven tarafından gerçekleştirilen “Duygu Ağı” çalışmayı (altta)

The participants were asked to form four main groups to prepare a final project proposal that is discussed in detail in the following section (Plate 6). The three-day-long, intense, on-site meeting in Istanbul concluded with group presentations on their initial ideas on the transformation of the Unkapanı Flour Mill (Plate 7).

Throughout the third part of the education program (October, November, December 2022), the participants continued to work on their final projects and online gatherings were organized for progress meetings where they received feedback on their projects. They also attended weekly online public lectures by leading researchers and designers from the Netherlands and Turkey during this period. The projects on the transformation of industrial heritage places are mostly presented in the third part in line with the idea that they might be inspirational for course participants during the development of their projects for the Unkapanı Flour Mill (Plate 8).

The Industrial Heritage for Sustainable Cities education program concluded with group presentations on a hypothetical proposal for the transformation of the Unkapanı Flour Mill in Istanbul based on the significance of the historic urban landscape as a whole.

Plate 5. Field survey around the Unkapanı area and Unkapanı Flour Mill / *Unkapanı Değirmeni ve Unkapanı çevresinde gerçekleştirilen alan çalışması*

Plate 6. Study group meetings in SALT Galata / *Eğitim programı katılımcılarının SALT Galata'da gerçekleştirdikleri grup çalışmaları*

INDUSTRIAL HERITAGE IN A MULTILAYERED URBAN CONTEXT: THE UNKAPANI FLOUR MILL

As a post-industrial and multilayered city, Istanbul is a unique example of an historic urban landscape with material remains belonging to different time periods, from Byzantine to Ottoman and Early Republican. Istanbul is also home to various kinds of industrial heritage places such as ports, gasometers, and factories with different former purposes. However, due to technological changes, many of these places have been vacant for a long time, and their integration into the city has become both a challenge and an opportunity. In this regard, the course focused on Istanbul's industrial heritage in a multilayered landscape but also discussed case studies from elsewhere in Turkey and the Netherlands.

Within Istanbul, the Unkapanı Flour Mill and its surroundings were chosen as a focus area for the course. The remains of this complex are located within the complex historic urban landscape and face numerous physical, social, and economic issues. The flour mill was constructed in the 19th century as an industrial complex consisting of a steam-powered mill to produce flour. It was established in an urban area with a history of flour production and processing going back several centuries, close to the quay on the Golden Horn where grain could be off-loaded. Initially, it consisted of a mill building, lodging, warehouse, administration building, bakery, cinema, and two chimneys (Plate 9).

From the complex's establishment to the present day, the Unkapanı Flour Mill site has undergone significant transformations. A large portion of the Unkapanı Flour Mill was demolished during the construction of the

Plate 7. Study group meetings and the presentations in MüzeGazhane on preliminary findings of the course participants' projects / *Eğitim programı katılımcılarının MüzeGazhane'de gerçekleştirdikleri grup çalışmaları ve projelerin ilk çıktılarının sunuşları*

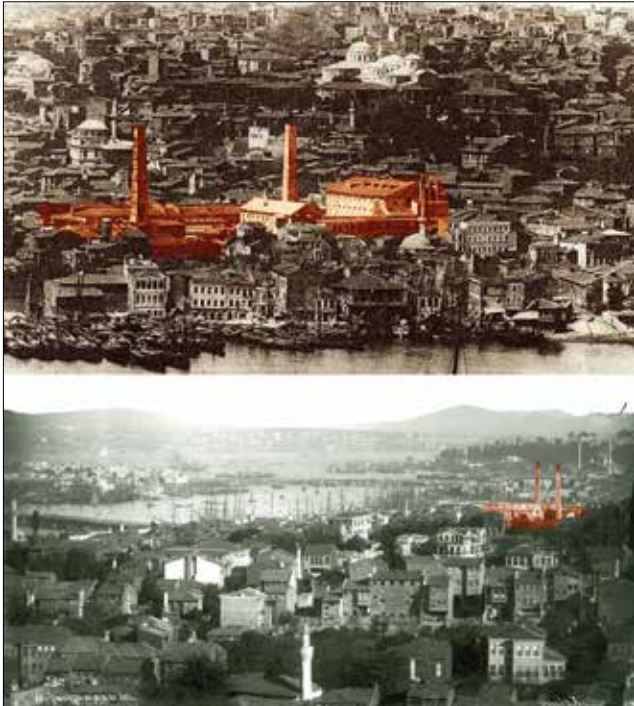

Plate 9. Unkapanı Flour Mill before its demolition. Source: Mehmet Alper Archive / *Yıkımından önce Unkapanı Değirmeni*. Kaynak: Mehmet Alper Arşivi

Istanbul Drapers Bazaar (İMÇ) Blocks in 1961 (Seçer Kariptaş, 2011), and the destroyed buildings can be traced in Photo 2. The Unkapanı Flour Mill has been in

the national register since 1995, and thus, it currently has legal conservation status. In the 2010s, the Istanbul Archaeological Museums conducted archaeological excavations on the grounds of the mill (Seçer Kariptaş, 2011) and there is currently a small excavation trench left open in the middle of the site.

Photo 2. The current state of Unkapanı Flour Mill. Source: Mehmet Alper Archive / *Unkapanı Değirmeni'nin güncel durumu*. Kaynak: Mehmet Alper Arşivi

After the mill lost its function once the Istanbul Drapers Market's construction started, the mill was used as a parking area for a while and then became vacant. The building is currently in a ruined state and not used (Photo

 <p>NETHERLANDS INSTITUTE IN TURKEY [NIT] URBAN HERITAGE LAB INDUSTRIAL HERITAGE FOR SUSTAINABLE CITIES</p> <p>THE TRANSFORMATION OF SÜMERBANK KAYSERİ TEXTILE FACTORY INTO THE AGUS SÜMER CAMPUS Prof. Dr. Nihal Batısoyğulu Yüney (Mustafa Kemal University) 15 October 2021, Friday 15.00 - 16.00 [Istanbul Time] <i>The session will be in English.</i></p>	 <p>NETHERLANDS INSTITUTE IN TURKEY [NIT] URBAN HERITAGE LAB INDUSTRIAL HERITAGE FOR SUSTAINABLE CITIES</p> <p>TRANSFORMATION OF A SHOE FACTORY INTO A STORY FACTORY: MEMORY OF KUNDURA Süreyya Topaloğlu (Kundura Memory Project Coordinator) 22 October 2021, Friday 15.00 - 16.00 [Istanbul Time] <i>The session will be in English.</i></p>
 <p>NETHERLANDS INSTITUTE IN TURKEY [NIT] URBAN HERITAGE LAB INDUSTRIAL HERITAGE FOR SUSTAINABLE CITIES</p> <p>ON THE TRACES OF THE OLD: ARCHITECTURAL CONSERVATION AND ADAPTIVE REUSE OF BRITISH OIL MILL IN MERSİN Umut Bülgeç (ANB Architecture), Merve Çolak (ANB Architecture), Seray Türkay Coşkun (Stüdyo Növe, TED University), Esatcan Coşkun (Stüdyo Növe, TED University), Onur Yılmaz (Onur Yılmaz Architects, TED University) 5 November 2021, Friday 15.00 - 16.00 [Istanbul Time]</p>	 <p>NETHERLANDS INSTITUTE IN TURKEY [NIT] URBAN HERITAGE LAB INDUSTRIAL HERITAGE FOR SUSTAINABLE CITIES</p> <p>INTERNATIONAL APPRAISAL OF INDUSTRIAL HERITAGE: UNESCO WORLD HERITAGE LIST, EUROPEAN HERITAGE/EUROPA NOSTRA AWARDS, AND ERH, LINKS WITH TOURISM Yonca Erkan (Kadir Has University) 12 November 2021, Friday 15.00 - 16.00 [Istanbul Time]</p>
 <p>NETHERLANDS INSTITUTE IN TURKEY [NIT] URBAN HERITAGE LAB INDUSTRIAL HERITAGE FOR SUSTAINABLE CITIES</p> <p>ENDÜSTRİ MİRASININ GÖRÜNÜR VE ANLAŞILIR KILINMASINDA STK'LARIN ROLÜ: ÇEKÜL VAKFI ÇALIŞMALARI Gülşen Hazal Çatalbaş (ÇEKÜL Vakfı) 26 November 2021, Friday 15.00 - 16.00 [Istanbul Time]</p>	 <p>NETHERLANDS INSTITUTE IN TURKEY [NIT] URBAN HERITAGE LAB INDUSTRIAL HERITAGE FOR SUSTAINABLE CITIES</p> <p>TRANSFORMATIVE ARCHITECTURE David Gianotten (OMA / Office for Metropolitan Architecture) 03 December 2021, Friday 15.00 - 16.00 [Istanbul Time] / 13.00 - 14.00 [Amsterdam Time]</p>

Plate 8. The announcements for weekly public lectures at Part III / *Eğitim programının üçüncü kısmında haftalık olarak ve herkese açık düzenlenmiş eğitimlerin duyuruları*

1). However, the transformation of the mill through its adaptive reuse was on the agenda of the owners for a couple of years. The Unkapanı Flour Mill has been owned by the Istanbul Commodity Exchange since 1980 and there have been plans to transform the mill by giving it new functions for a while (Taşdelen Erli, 2013). It was planned to transform the historical mill into a congress center in 2013, and more recently a project has been developed but not implemented to transform the mill into university buildings.

The building has recently been featured in the national press for being the victim of vandalism. Nevertheless, the building itself provides enormous potential with

its multilayered and multi-dimensional heritage values representing Istanbul's archaeological and industrial past. For that reason, the Unkapanı Flour Mill fits better with the objectives of the education program compared to other industrial heritage sites that were considered as case study. First of all, the Unkapanı Flour Mill is located at the very center of the historic city, which means that the remains representing different periods co-exist together in the mill and its surrounding. Besides, the Unkapanı Flour Mill is not intact and the ruined state of the structure raises questions related to the mill's integrity as well as the possible new intervention approaches and strategies for the "reconstruction". All these reasons add both extra challenges and spare room

for creativity regarding the projects on the Unkapanı Flour Mill in Istanbul. To this end, the participants were given the assignment to develop, in groups, proposals for the adaptive reuse of Unkapanı Flour Mill, in which they had to indicate how the complex could be integrated into the daily life of *Istanbulites*, taking into account its multilayered history and heritage values, and considering issues of sustainability, circularity and inclusivity. The proposals are briefly presented below.

PROPOSALS FOR THE SUSTAINABLE TRANSFORMATION OF THE UNKAPANI FLOUR MILL IN ISTANBUL

The course participants were asked to consider the problems of the mill and its surroundings in the broader context, and then to develop a hypothetical project for the appreciation, transformation and/or reuse of the Unkapanı Flour Mill. In this regard, the project development consisted of four interrelated stages:

Analysis of the tangible (relation of the mill with its surrounding, architectural and urban features of the mill, spatial and visual qualities, etc.) and intangible (uses, events, people, and memories associated with the places, economic activities, etc.) aspects of Unkapanı Flour Mill;

Determination of the significance and importance of Unkapanı Flour Mill;

Definition of Unkapanı Flour Mill's current problems and challenges;

Development of a project for the sustainability of Unkapanı Flour Mill considering the importance, significance and problems identified in the previous stage.

As the course was set up as a research-by-design exercise, it critically explored the state of the art in the transformation of industrial heritage places.

The participants had different professional backgrounds, so they were asked to develop multi-disciplinary solutions. They formed four project groups to pool their expertise in different fields to approach the research question.⁷ The projects aimed to solve contemporary problems that the Unkapanı Flour Mill faces, such as a lack of community

awareness, security problems, abandonment, vandalism, and climate change risks.

The “Unkapanı Community Garden – by the community, for the community” project⁸ intends to adapt the Unkapanı Flour Mill to contemporary needs while preserving its values through community engagement and reducing the climate risks that the mill confronts. To this end, the project team developed a detailed vision statement / strategic action plan and tested it through an adaptive reuse project for temporary uses.

Their vision statement aims “to propose guidelines and measures for the temporary reuse/experimental use of the Unkapanı Flour Mill to address historical preservation, community needs and climate risks” (Nesterova et al., 2021). The project team's proposal – based on the problems that they identify in three perspectives as heritage, social and environmental – is a community garden in which the conservation of the Unkapanı Flour Mill is guaranteed, community needs are satisfied, and the climate resistance is addressed with the involvement of various stakeholders as policy-makers, NGOs, universities and private enterprises (Plate 10).

For the conservation of the historic values of Unkapanı Flour Mill, Nesterova et al., 2021 proposed a *memory storage exhibition* with modular and temporary structures. They constructed protective platforms around the excavation trench in the middle of the Unkapanı Flour Mill, reinterpreted and reconstructed the chimneys of the mill with contemporary materials to reveal the contribution of the building to Istanbul's silhouette. Indeed, as a general principle, contemporary materials are used for the new elements inserted into the historic mill (Figure 1).

To answer the needs of the community, the project team proposed temporary structures to be used as wheat processing workshops and bakeries as inspired by the original function of the flour mill. The team also proposed a marketplace around the archaeological site to allow local businesses and shop owners to sell their products (Nesterova et al., 2021). As for climate resistance, the project team introduced rain gardens for rainwater storage; green areas, grapevines, and wooden shading against the heat stress, especially for the public spaces where many people gather; revolving doors and roof openings to provide natural ventilation (Plate 11).

The second project, entitled “Adaptive Transformation of the Mill through Urban Promenade: Monologue,

⁷ For their projects, the course participants benefited from different sources of information such as historical maps, photographs and demographic data retrieved from TURKSTAT. By applying methodologies such as on-site field surveys, social surveys and unstructured interviews the participants also generated new primary data.

⁸ This project was developed by Batoul Mesdagi, Gülhayat Kılıç, Tijana Veljkovic, Yelyzaveta Nesterova and Yonca Atabay.

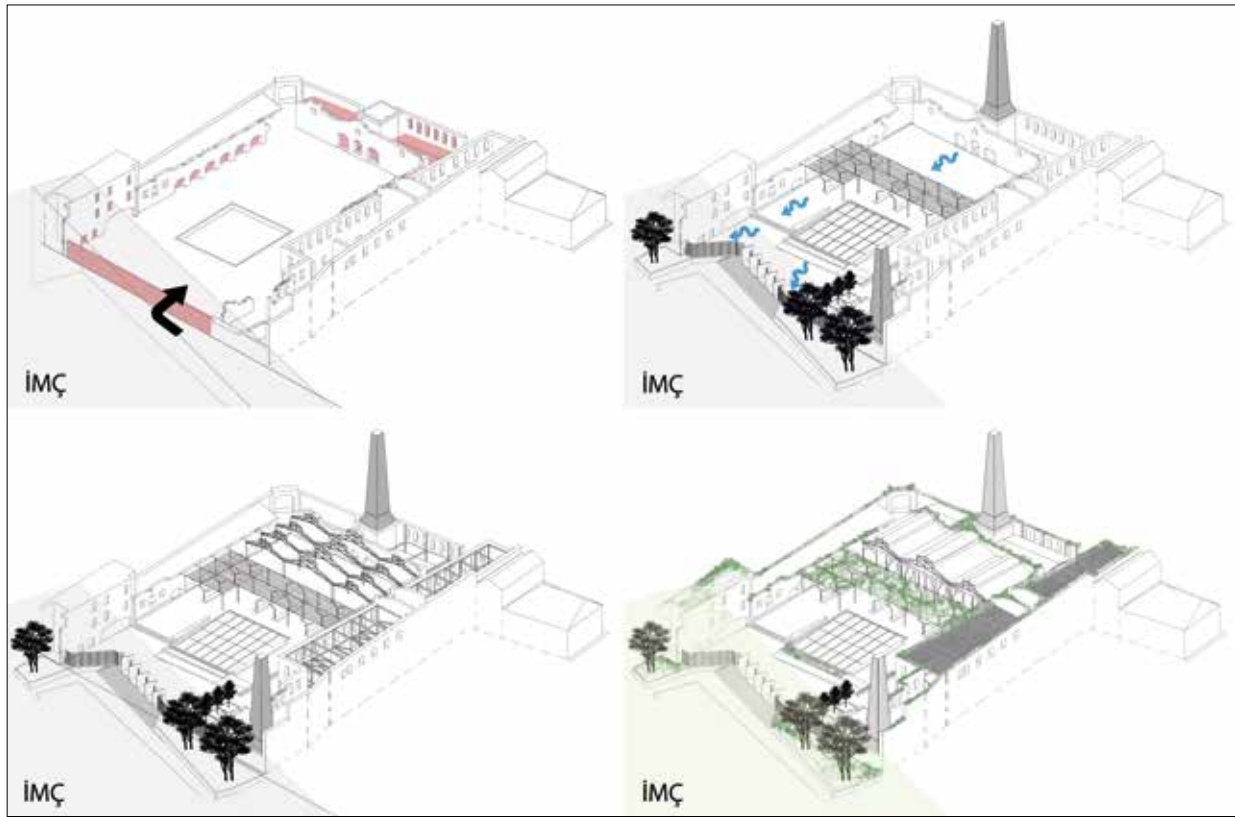

Plate 10. Step by step interventions in Unkapanı Flour Mill. Source: Nesterova et al., 2021 / *Unkapanı Değirmeni için önerilen müdahalelerin aşamaları*. Kaynak: Nesterova vd., 2021

Figure 1. Overall view of proposed interventions in the mill. Source: Nesterova et al., 2021 / *Değirmende önerilen müdahalelerin genel görünümü*. Kaynak: Nesterova vd., 2021

Dialogue, Travelogue”⁹ aimed at increasing public awareness of the Unkapanı Flour Mill by integrating people with different backgrounds into the conservation decision-making processes to achieve circular, social, and economic transformations. The project team was inspired by Social Identity Theory (Tajfel and Turner,

⁹ The second project proposal was developed and presented by Miraç Ayça Türkiliz, Mustafa Can Terzi, Seda Naniç, Tuğçe Hacı and Yiğhan Li.

1979 in Türkiliz et al., 2021). According to the project team; food preparation, consumption and purchase are both individual and collective actions because other people can demand the food prepared by an individual. Türkiliz et al. (2021) claim that “[...] the food and food practices have become a communication tool between individuals, and the maintenance of types of eating practices are thus part of that group’s social identity”. Considering Unkapanı’s long-time association with food production starting from the 19th century, the project team positions their proposals within the theme of food.

After conducting online and on-site surveys, the project team both revealed the perception of the Unkapanı Flour Mill in the public eye (Figure 2) and defined the site’s main problems: security, lack of awareness, and the disconnection between the mill and the inhabitants of the surrounding area.

Based on their survey results, the team developed decisions in three scales under the central theme of “dialogue.” At the macro-scale, they proposed an *industrial route* that follows the route of flour from the mill to the marketplace (Figure 3). At the meso-scale, they promoted establishing a *cultural bakery* at the Unkapanı Flour Mill where different social communities can come together (Figure 4). Finally, at the micro-scale, they developed circular

Plate 11. Memory storage exhibition (top) and marketplace (bottom). Source: Nesterova et al., 2021 / Anı deposu sergisi (üstte) ve pazaryerinden görünüm. Kaynak: Nesterova vd., 2021

Figure 2. Unkapanı - free associations. Source: Türkiliz et al., 2021 / Unkapanı – serbest çağrışımlar. Kaynak: : Türkiliz vd., 2021

business models (Plate 12) in collaborative ecosystems for generating multi-dimensional positive outcomes (Girard, 2019 in Türkiliz et al., 2021).

The third project, entitled “Unkapanı Beyond the Walls,”¹⁰ aimed at answering “How Unkapanı Flour Mill can contribute to the local community in sustainable ways?” (Figure 5). To set a foundation for their proposal, the project team conducted an on-site social survey¹¹ in the Unkapanı area to find out about the lifestyles of the inhabitants in the neighborhood and their perspectives on the site. The survey results illustrated that people whose workplaces are located in the Unkapanı area take part in the economic activities and have social bonds among themselves; however, these workers do not have a suitable place to gather. On the other hand, most residents in Unkapanı do not contribute to the economic activities, but they have social bonds among themselves (Balcan et al., 2021). The survey results show that the Unkapanı

¹⁰ This project was developed by Cem Balcan, Elif Leblebici, Nurşah Atamtürk, Tuğçe Türk and Yanming Wu.

¹¹ The team conducted their face-to-face survey on 18th November with a snowball technique. The sample size is calculated as 36 with 80% confidence interval and 10% error margin considering the population size of 237. Detailed results of the survey are discussed in Balcan et al, 2022.

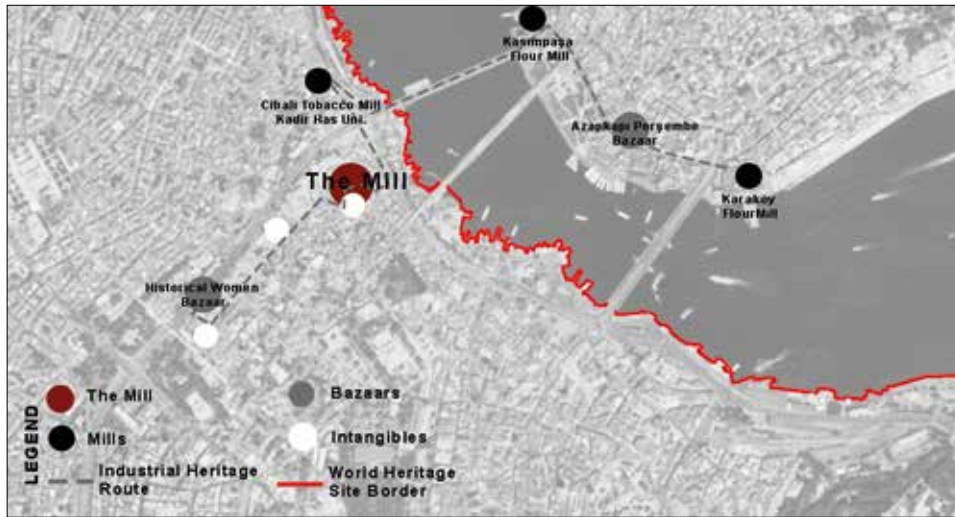

Figure 3. Industrial route. Source: Türkiliz et al., 2021 / *Endüstri rotası*. Kaynak: Türkiliz vd., 2021

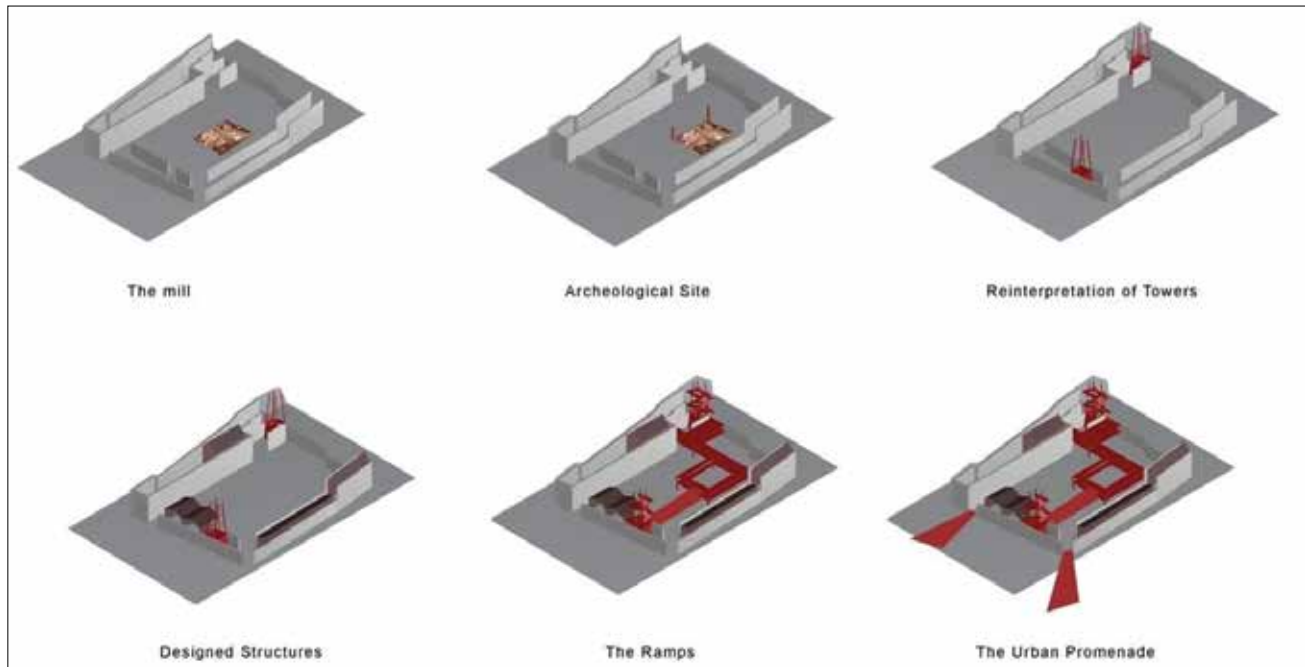

Figure 4. Step by step interventions in Unkapanı Flour Mill. Source: Türkiliz et al., 2021 / *Unkapanı Değirmeni için önerilen müdahalelerin aşamaları*. Kaynak: Türkiliz vd., 2021

area is viewed negatively, and people are usually not aware of the heritage values of the site.

For the transformation of the Unkapanı Flour Mill, the project team proposed a set of new workshop spaces for creative industries and commercial areas from which the neighborhood community might benefit as well as a memory museum aimed at increasing the sense of belonging and awareness about the area (Plate 13). An urban passage between Istanbul Drapers Market (İMÇ) and the mill is also introduced to increase the interaction between them (Figure 6).

The last team adopted *guerilla urbanism* (also known as tactical urbanism)¹² in their project, “Urban Catalyzer,”¹³ as a bottom-up approach to balancing the competing interests of public and private actors (Figure 7). The project team conducted oral interviews with the residents, tradespeople, and the *muhtar* (elected neighborhood mayor) of the neighborhood and based

¹² Lydon and Garcia (2015) define tactical urbanism as “[...] an approach to neighborhood building and activation using short-term, low-cost, and scalable interventions and policies. Tactical Urbanism is used by a range of actors, including governments, business and nonprofits, citizen groups, and individuals.”

¹³ The Urban Catalyzer project was prepared by Aybüke Safi, Yasemin Çakır, Meriç Altıntaş Kaplan, Merve Torlak, Nazlı Arslan, Sena Kayasü and Taiwo Samuel Orisalade.

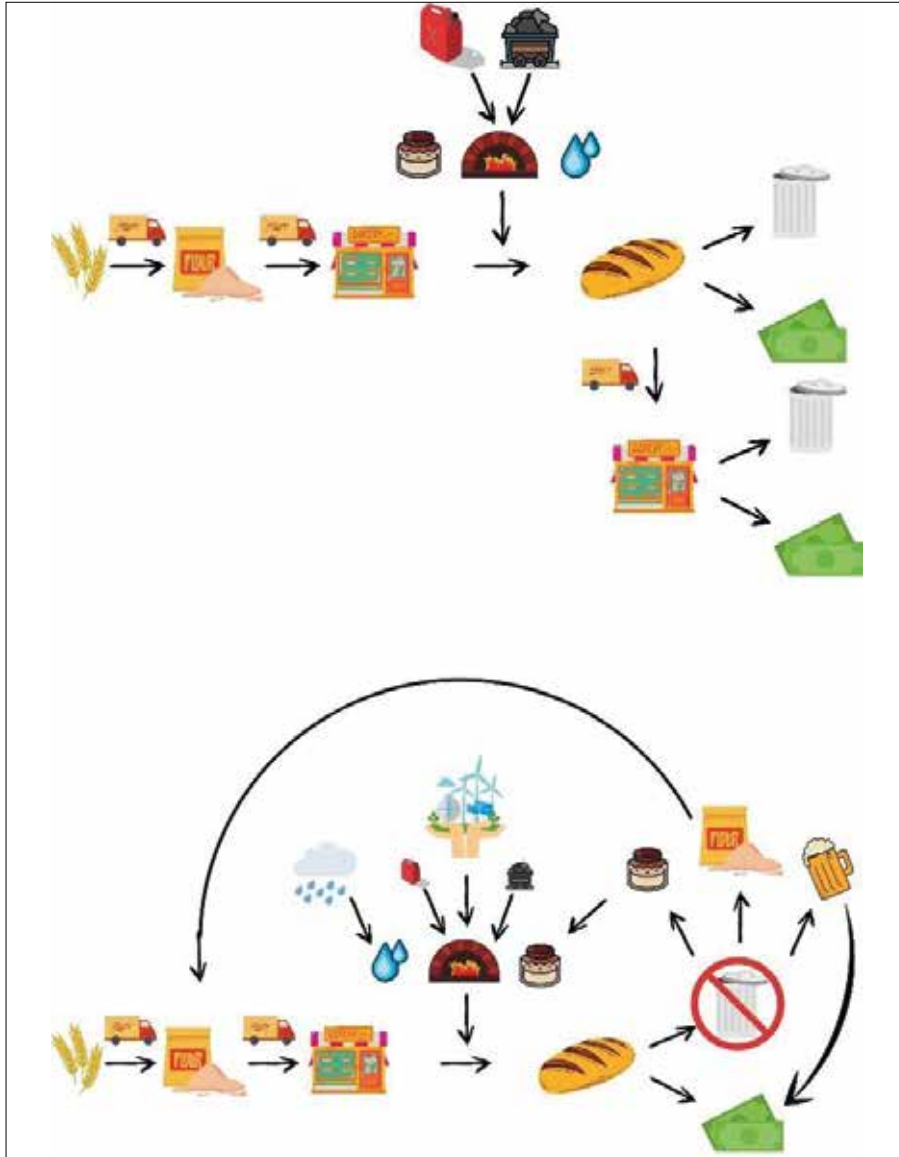

Plate 12. The linear (top) and the circular (bottom) business models for bread making in Unkapanı Flour Mill. Source: Türkiliz et al., 2021 / *Unkapanı Un Fabrikası'nda gerçekleştirilen ekmeğin doğrusal (üst) ve dögüsel (alt) iş modelleri*. Kaynak: Türkiliz vd., 2021

Figure 5. Unkapanı Beyond the Wall. Source: Balcan et al., 2021 / *Duvarlarının Ötesinde Unkapanı*. Kaynak: Balcan vd., 2021

Figure 6. Urban passage connecting İMÇ and the Unkapanı Flour Mill. Source: Balcan et al., 2021 / *İMÇ ve Unkapanı Değirmeni'ni bağlayan kentsel pasaj*. Kaynak: Balcan vd., 2021

Figure 7. Urban Catalyzer for Unkapani Flour Mill. Source: Safi et al., 2021 / *Unkapani Değirmeni için Kentsel Hızlandırıcı*. Kaynak: Safi vd., 2021

Plate 13. Workshop (top) and Memory Museum (bottom). Source: Balcan et al., 2021. / *Atölye (üstte) ve Anı Müzesi'nden (altta) görünüm*. Kaynak: Balcan vd., 2021

Figure 8. The distribution of architectural program elements in Unkapani Flour Mill. Source: Safi et al., 2021 / *Unkapani Değirmeni'nde öneri mimari program elemanlarının dağılımı*. Kaynak: Safi vd., 2021

equipped with several permanent uses, such as shops, a community center, and a weekly market in the mill (Figure 8). Wood and polycarbonate were chosen to be the construction materials for the new interventions to create consistency in new interventions and distinguish them from the original mill structure (Plate 14).

their transformation proposal on the feedback they gained from these interviews. The interview results showed that the area was seen as unsafe, with many unregistered inhabitants seeking to move to a better neighborhood once they had more income temporarily living there.

To facilitate the participatory design process in the Unkapani Flour Mill, the team proposed to remove the concrete wall facing İMÇ and pedestrianize the Atlamataşı Street, located between the mill and İMÇ. In this way, the building could be transformed into a recreational area

In order to avoid gentrification, the project team emphasized that the suggested functions need the approval of the inhabitants of the area by measuring their tendencies and interests in a participatory manner. The project team also proposed a vision for the future of Unkapani Flour Mill's surrounding and thus, they envisaged that the transformation of the mill will contribute to the regeneration of the wider area (Figure 9).

The four project proposals briefly summarized above were presented to the public on 10 December 2021. Three discussants were invited to approach the proposals from different perspectives as cultural heritage specialists from academia, the practice, and the NGOs (Figure 10). NIT is currently working on publishing a book, the log of the

Plate 14. Views from the courtyard. Source: Safi et al., 2021 / *Avludan görüşler. Kaynak: Safi vd., 2021*

Figure 9. A vision for the future of the surroundings of Unkapanı Flour Mill. Source: Safi et al., 2021 / *Unkapanı Değirmeni çevresinin geleceği için bir vizyon önerisi. Kaynak: Safi vd., 2021*

Figure 10. The participants of NIT Urban Heritage Lab: Industrial Heritage for Sustainable Cities during their final project presentation / *NIT Kentsel Miras Laboratuvarı: Sürdürülebilir Şehirler için Endüstri Mirası eğitim programının katılımcıları son proje sunumları sırasında*

first NIT Urban Heritage Lab entitled “Industrial Heritage for Sustainable Cities,” on the detailed accounts of the final project proposals on the hypothetical transformation of the Unkapanı Flour Mill.¹⁴ Some reflective essays on these proposals from cultural heritage experts and some articles on the history and transformation of the site and its surroundings will also be included in the book. We hope that it will serve as a guide in terms of the methodology it adopted for those who would like to organize multi-disciplinary and international education programs for young professionals in the future.

DISCUSSION AND CONCLUSION

“Industrial Heritage for Sustainable Cities” was tailored for early-career researchers and professionals. The course aimed to enhance international cooperation between academics and researchers in the Netherlands and Turkey through public lectures, study group meetings, workshops, and project development. As a matter of fact, training/education programs for young researchers and professionals are not rare practices, and leading cultural heritage organizations such as the International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property (ICCROM)¹⁵, Historic England¹⁶, and Centre for Global Heritage and Development (LDE CGHD)¹⁷ come to the forefront with the programs they regularly organize. Similar to the NIT Urban Heritage Lab experience, these institutions collaborate with various relevant stakeholders (academicians, practitioners, etc...) in order for young researchers and professionals to develop the skills and necessary knowledge for understanding, conservation, and sustainable transformation of the historic urban landscapes. It has also been noted that these institutions have started to include online components besides face-to-face training in their education programs with the COVID-19 pandemic.

Given that the course was held during a time of COVID-19 related restrictions, the program was conducted online except for the three-day field trip in Istanbul. Our experience showed that this combination worked well and that it can be a preferred format for international courses, also after all restrictions are lifted. The program took more than three months and having the entire course

in person would have been complicated and costly for course participants coming from abroad. Obviously, the pool of guest lecturers, professionals and representatives of international and non-governmental organizations that can be invited to give lectures, participate in discussions or give feedback becomes greatly enlarged with an online format.

Although an entirely online format would have additional advantages, especially in minimizing the negative climate-related impact of international travel, it was felt by the organizers and participants that the in-person component was critical to achieving the overall goals of the course. The short, in-person period was very effective, especially because it followed the first set of public lectures on various theoretical dimensions of industrial heritage places. During the field trip, the participants acquired a more profound, first-hand knowledge of the general topic and the case study. They held informal and structured discussions with other participants, lecturers, and specialists and talked to residents and tradespeople. Several workshops introduced innovative concepts and tools and helped the participants quickly discover the varied capacities, experiences, ideas, and viewpoints present among the group members. This created an atmosphere of shared commitment and dedication that greatly benefited the online group work in the later stages of the course.

Following the course, the organizers received feedback from the participants. The multi-disciplinary seminars that brought various perspectives on industrial heritage together were highly appreciated. However, the participants also felt that some dimensions were not well covered in the program, referring primarily to the perspective of real estate developers. Another issue pointed out in the evaluation was the limited variation in the background of the participants. Although the course was open to early-career professionals and students from any discipline, architects and architectural students were overrepresented. This situation was due to the number of applications from various disciplines. However, the organizing committee plans to be more careful about establishing a balance regarding the number of participants from different disciplines in the future. The education program intended to bring Dutch and Turkish expertise on industrial heritage together, but some of the course participants also expressed an interest in practices and perspectives from other parts of the world, from contexts like China, where urban transformation dynamics are quite different from the Netherlands or Turkey.

¹⁴ The book is being co-edited by Sena Kayasü, Fokke Gerritsen, Özgün Özçakır and Aysel Arslan and will be published in June 2022 (Kayasü et al., forthcoming).

¹⁵ For the training programs organized by ICCROM, see <https://www.iccrom.org/get-involved/courses>

¹⁶ For the training and skill development opportunities provided by English Heritage, see <https://historic-england.org.uk/services-skills/training-skills/>

¹⁷ For the education programs organized by LDE CGHD, see <https://www.globalheritage.nl/education>

Another valuable feedback was that, although the Unkapanı Flour Mill was very suitable for a research-by-design exercise as it presented a complex, multilayered situation that required a multi-dimensional approach, it lacked the opportunity to contribute to an actual transformation process. However, the participants' projects were recently shared with the policy-makers at Istanbul Metropolitan Municipality, and we hope that the hypothetical projects developed by the course participants will contribute to the actual transformation of the mill.

The organizing committee plans to use the participant feedback for the education programs to be organized in the following years. In the fall of 2022, NIT will organize another education program that focuses on Istanbul's rich water-related heritage. NIT thinks that water heritage is a concept that connects the Netherlands and Turkey as both countries have different types of water-related heritage and immense expertise in their understanding, appreciation and conservation. Considering the water-related challenges of the contemporary cities, NIT Urban Heritage Lab: Water Heritage for Sustainable Cities education program will be a timely action.

ACKNOWLEDGEMENTS

The authors would like to thank the Netherlands Consulate-General in Istanbul and especially Quirine van der Hoeven and David Naves - respectively former and current Head of Press, Public Diplomacy and Cultural Affairs in the Netherlands Consulate-General in Istanbul and İpek M. Sur van Dijk - Senior Policy Officer for Culture, Public Diplomacy and Press at the consulate. The authors are also indebted to A. Güliz Bilgin Altınöz (METU), Anna Mignosa (Erasmus University Rotterdam), Bilge Köse (Columbia GSAPP), Gülsün Tanyeli (ITU), Yıldız Salman (ITU), Işık Demirtaş (Gazhane Çevre Gönüllüleri), Nesrin Uçar (Gazhane Çevre Gönüllüleri), Merve Gedik (Istanbul Metropolitan Municipality), Gül Köksal (École Nationale Supérieure d'architecture Grenoble), Eda Yiğit (Mimar Sinan Fine Arts University), Hester Dibbits (Reinwardt Academie), Jonathan Even-Zohar (Reinwardt Academie), Karin Stadhouders (Leiden University), Mehmet Alper (TURES Mimarlık, Kadir Has University), Namık Günay Erkal (TED University), Indira van Oven (kunstoverall), Nilüfer Baturayoğlu Yöney (Mustafa Kemal University), Süreyya Topaloğlu (BeykozKundura), Sinan Çağlar (Istanbul Metropolitan Municipality), Gülizar Yaşar (Istanbul Metropolitan Municipality), Umut Bilgiç (ANB Architecture), Merve Çolak (ANB Architecture), Seray Türkay Coşkun (Stüdyo Nüve, TED University), Esatcan Coşkun (Stüdyo Nüve, TED University), Onur Yüncü (Onur

Yüncü Architects, TED University), Yonca Kösebay Erkan (Kadir Has University), Gülşen Hazal Çatalbaş (ÇEKÜL Foundation) and David Gianotten (OMA). Last but not least, the course participants deserve the highest appreciation for their hard work and enthusiasm through the education program.

REFERENCES

- BALCAN, C., LEBLEBICI, E., ATAMTÜRK, N., TÜRK, T., WU, Y. (2021). Unkapani Beyond the Walls. Unpublished manuscript, Netherlands Institute in Turkey.
- BANDARIN, F., & VAN OERS, R. (2012). *The historic urban landscape: managing heritage in an urban century*. John Wiley & Sons.
- GIRARD, L. F. (2019). Implementing the circular economy: The role of cultural heritage as the entry point. Which evaluation approaches?. *BDC. Bollettino Del Centro Calza Bini*, 19(2), 245-277.
- ICOMOS (2011) The Valletta Principles for the Safeguarding and Management of Historic Cities, Towns and Urban Areas [Online]. Available: https://www.icomos.org/Paris2011/GA2011_CIVVIH_text_EN_FR_final_20120110.pdf
- KAYASÜ, S., GERRITSEN, F., ÖZÇAKIR, Ö., ARSLAN, A. (EDS.) (FORTHCOMING) *NIT Urban Heritage Lab: Industrial Heritage for Sustainable Cities*. Netherlands Institute in Turkey.
- LYDON, M. & GARCIA, A. (2015) *Tactical Urbanism: Short-term Action for Long-term Change*. Island Press.
- MORI, K., & YAMASHITA, T. (2015). Methodological framework of sustainability assessment in City Sustainability Index (CSI): A concept of constraint and maximisation indicators. *Habitat International*, 45, 10-14.
- NESTEROVA, Y., VELJKOVIC, T., KILCI, G., MESDAGHI, B., ATABAY, Y. (2021). By the community, for the community. Towards an integrated proposal for the reuse of Unkapani Flour Mill. Unpublished manuscript, Netherlands Institute in Turkey.
- PURVIS, B., MAO, Y., & ROBINSON, D. (2019). Three pillars of sustainability: in search of conceptual origins. *Sustainability science*, 14(3), 681-695.
- RANA, J., WILLEMSSEN, M., & DIBBITS, H. C. (2017). Moved by the tears of others: emotion networking in the heritage sphere. *International Journal of Heritage Studies*, 23(10), 977-988.
- ROYMANS, N., GERRITSEN, F., VAN DER HEIJDEN, C., BOSMA, K., KOLEN, J. (2009). Landscape Biography as Research Strategy. The Case of the South Netherlands Project. *Landscape Research*, 34(3), 337-359.
- SAFI, A., ÇAKIR, Y., ALTINTAŞ KAPLAN, M., TORLAK, M., ARSLAN, N., KAYASÜ, S. & ORISALADE, T. S. (2021) Urban Catalyzer. Unpublished manuscript, Netherlands Institute in Turkey.
- SEÇER KARIPTAŞ, F. (2011) “Unkapani Değirmeni’nin Mimari Analizi ve Günümüz Şartlarında Değerlendirilmesi”, *Mimarlık*, Sayı: 357 [Online]. Available: <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=371&RecID=2680>
- TAJFEL, H., & TURNER, J. C. (1979). An integrative theory of inter-group conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of inter-group relations* (pp. 33–47). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- TAŞDELEN ERLI, Y. (2013). *Unkapani Değirmeni Kongre merkezi olacak*. Dünya Gazetesi. Retrieved April 13, 2022, from <https://www.dunya.com/gundem/unkapani-degirmeni-kongre-merkezi-olacak-haberi-216049>
- TÜRKFILİZ, M. A., TERZİ, M. C., NANIÇ, S., HALICI T., LI, Y. (2021). Adaptive Transformation of the Mill through Urban Promenade: Monologue, Dialogue, Travelogue. Unpublished manuscript, Netherlands Institute in Turkey.
- UNESCO (2011) Recommendation on the Historic Urban Landscape [Online]. Available: <https://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-638-98.pdf>
- UNITED NATIONS (1987) Brundtland Report [Online]. Available: https://www.admin.ch/dam/are/en/dokumente/nachhaltige_entwicklung/dokumente/bericht/our_common_futurebrundtlandreport1987.pdf.download.pdf/our_common_futurebrundtlandreport1987.pdf
- UNITED NATIONS. (N.D.). The 17 Goals | Sustainable Development [Online]. Available: <https://sdgs.un.org/goals>

WORKSHOPS AS A TOOL FOR EDUCATION IN MODERN HERITAGE CONSERVATION: 1ST INTERNATIONAL DOCOMOMO WORKSHOP IN ATAKÖY, ISTANBUL, 2006

MODERN MİMARLIK MİRASININ KORUNMASI İÇİN BİR EĞİTİM ARACI OLARAK ÇALIŞTAYLAR: 1. ULUSLARARASI DOCOMOMO ÇALIŞTAYI, ATAKÖY, İSTANBUL, 2006

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 01 Haziran 2022	Received: June 01, 2022
Hakem Değerlendirmesi: 31 Haziran 2022	Peer Review: June 31, 2022
Kabul: 20 Temmuz 2022	Accepted: July 20, 2022

DOI : 10.22520/tubaked2022.25.004

Ebru OMA Y POLAT* - Nilüfer YÖNEY**

ABSTRACT

The first international student workshop “How to Preserve a Housing Utopia: The Documentation and Sustainability of Modern Heritage, Case Study: Ataköy – Istanbul”, organized in connection with the IX. DOCOMOMO International Conference, was held in Istanbul on September 18-26, 2006 prior to the conference. The proposed study area is one of Istanbul’s first suburban mass housing zones: Ataköy is selected for its urban and architectural features and because of the need for re-evaluating these features as part of the Modern Movement heritage. The initial steps of this project, Phases I and II are today iconic examples of urban planning and architecture of the late 1950s and 1960’s. DOCOMOMO and intended to be presented to a emerging professionals formed of graduate students. From 11 different universities, ca. 100 participants were involved. The documentation and conservation problem was discussed with a focus on defining ideas and clues in different scales and with an interdisciplinary approach for Ataköy Phases I and II. This article aims to evaluate the workshop experience and to give information about the content, methodology and outcomes of the workshop as a tool for education and training in modern heritage conservation.

Keywords: Conservation education, modern architectural heritage, Ataköy, workshop, DOCOMOMO.

* Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Anabilim Dalı, İstanbul.
e-posta: ebrueop[at]gmail.com ORCID: 0000-0001-5256-7357

** Prof. Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Hatay.
e-posta: nilufer.yoney[at]mku.edu.tr ORCID: 0000-0003-3161-9415

ÖZET

I. Uluslararası DOCOMOMO öğrenci çalıştayı, 18-26 Eylül 2006 tarihleri arasında “Bir Konut Ütopyasının Korunması: Modern Mimarlık Mirasının Belgelenmesi ve Sürekliliğinin Sağlanması, Örnek Çalışma: Ataköy – İstanbul” başlığı ile IX. DOCOMOMO Uluslararası konferansı öncesinde gerçekleştirilmiştir. Çalışma alanı olarak seçilen Ataköy, kentsel ve mimari değerleri açısından, modern mimarlık mirasının bir parçası olarak yeniden değerlendirilme gereksiniminin gözlemlendiği bir niteliktedir. Konut alanının ilk inşa edilen I. ve II. Kısımları, geç 1950’ler ve 1960’ların kent planlamasının ve mimarlığının ikonik örnekleridir. DOCOMOMO, bu çalıştay ile genç uzmanlara yüksek lisans eğitimi aşamasında korumanın bu alanında farkındalık kazandırmayı amaçlamıştır. Çalıştaya 11 yurtiçi ve yurtdışı üniversiteden yaklaşık 100 akademisyen ve yüksek lisans ve doktora öğrencisi katılmıştır. Belgeleme ve koruma, Ataköy I. ve II. Kısımlar için çok disiplinli ve uluslararası bir bakış açısıyla, farklı ölçeklere dair fikirler üreterek ele alınmıştır. Bu makale, çalıştay deneyimini değerlendirmeyi; çalıştayın modern mimarlık mirası bağlamında bir eğitim aracı olarak içerik, yöntem ve sonuçlarını aktarmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Modern mimarlık mirası, koruma eğitimi, Ataköy, çalıştay, DOCOMOMO.

INTRODUCTION

The importance of education and training for heritage conservation has been widely discussed since it became a part of graduate level of formal education. In 1981, Derek Lindstrum described the focal points of conservation training as recording, building performance, assessment, history and design (Lindstrum 1981:684-685). The suggested focal points describe the methodology of the formal education starting with understanding, followed by an evaluation and a proposal including a design solution.

The methodology is described in the education charter prepared by ICOMOS in 1993 in detail. In Article 5, the abilities of a trained actor in conservation field is described: these include reading, identifying, documenting and working in multidisciplinary groups. Also the requirement for the collaboration of different professions and a proper education and training in order to guarantee good communication and coordinated action skills in conservation is also important for the participants' profile in the conservation process. (<https://www.icomos.org/charters/education-e.pdf>).

Modern architectural heritage, being a part of this field since the 1980s, has its own characteristics, which open new discussion fields in theoretical and interventional approaches. Created in 1988, the international working party of docomomo (documentation and conservation of modern movement) is one of the leading actors in modern architectural heritage conservation. Docomomo's main goals are first described in the Eindhoven Statement which was issued at the conclusion of the founding conference in 1990. It was updated with Eindhoven-Seoul Statement in 2014. The statement drew attention to bringing "the significance of the architecture of the Modern Movement to the attention of the public, the authorities, the professionals and the educational community (<https://docomomo.com/organization/>). In a short period, international scientific committees were established. One of them, the DOCOMOMO International Scientific Committee on Education+Training (ISC E+T), aims to create a general awareness and appreciation of modern buildings in the younger generation using formal and informal education systems and presentation approaches. For achieving the multidisciplinary and/or international approach in modern heritage conservation issues, one of the productive and effective methods is workshops on case studies. In a formal educational system, especially at graduate level, emerging professionals and a broader public has the chance to evaluate the selected area from different perspectives.

Considering these issues, docomomo_international and docomomo_Turkey organized an international workshop in connection with the 9th docomomo International

Conference, which was held in Istanbul and Ankara in 2006. The 1st International docomomo Workshop, entitled "How to Preserve a Housing Utopia: The Documentation and Sustainability of Modern Heritage, Case Study: Ataköy – Istanbul" was organized in Istanbul on 18-26 September 2006 prior to the conference.

The case study was chosen based on characteristics, continuity and change. Ataköy Phases I-II reflect the modernist planning and architectural approach of the late 1950s and 1960s, and there is urgent need for the development of a sustainable conservation strategy. On the other hand, the construction of the later phases of Ataköy from III to XI over a period of 40 years reflect changes in living standards and expectations. The needs and ideals of a comfortable life-style are different today, and this situation has led to the constant re-fitting of apartments and the renovation of buildings. However, the execution of such work by laymen results in the transformation of the characteristics of the original projects. The settlement still preserves its function as a housing area but proposals concerning the re-use of green areas with different purposes and the unauthorized alteration of façade organization, materials, architectural features and colors threaten modernist unity of the settlement characteristics.

Workshops became an integrated part of docomomo conferences as an activity for graduate students and emerging professionals, and created an opportunity to discuss case studies at an international level. Ataköy and the following workshops in the framework of the docomomo International Conferences have been increasingly successful and prove that young people like to be involved in research concerning modern heritage. Creating collaboration with local working parties and other institutions, the docomomo ISC on Education and Training provides young and emerging professional with the possibility to excel in the documentation and conservation of modern heritage (<https://docomomo.com/wp-content/uploads/2022/01/DOCOMOMO-ISC-ET-report-of-activities-2018-2021-and-workplan-final.pdf>).

This article aims to give information about the content, methodology and outcomes of the workshop and evaluate it as a tool for education and training in modern heritage conservation.

THE SELECTION OF THE SITE AND ITS CHARACTERISTICS

Following docomomo international's proposal for an international graduate level workshop focused on a modern heritage site, docomomo Turkey came up with several suggestions. Among these Ataköy stood out with its comprehensive and integrated planning and design at

Figure 1: Image from the Ataköy Sales Brochure, Turkish Real Estate and Credit Bank, 1958. / *Ataköy Satış Broşüründen görsel, Türkiye Emlak Kredi Bankası, 1958.*

all levels. The site was large, diverse and complex enough to create a case study for large groups of experts on the documentation and preservation of modern architectural heritage. It was also somewhat internationally known and formerly visited by the then chair of docomomo international, Maristella Casciato.

The first two phases of the Ataköy Housing Estate, designed and constructed between 1957 and 1964 (Figs 1, 2 and 3), became the site of the first docomomo international workshop, which is still held each year in connection with the biannual conference. Ataköy Phases I and II were produced by the Türkiye Emlak Kredi (Turkish Real Estate and Credit) Bank and sold with long-term loans. The architectural, urban and landscape projects were designed in the Baruthane Project Office, specifically set up for this purpose under the direction of architect Ertuğrul Menteşe with the Italian urban planner Luigi Piccinato acting as an international consultant (Güvenç and Işık 1999). This area was located on the western development corridor of Istanbul between Bakırköy and Yeşilyurt on the Marmara shoreline and close to the airport. Urban infrastructure constructed during the same years, such as the Sirkeci-Florya shore drive (1956-57), the E5 (Istanbul-London) motorway and the electrification of the Sirkeci-Halkalı railway increased public accessibility. The bank bought 3,769,483m² of developable land here on 27 April 1955 for 60 million TL (*Emlak Kredi Bankası* 1973), a large sum of money, equivalent to half of the bank's paid resources at the date (Güvenç and Işık 1999). The plans were completed and ratified by the bank directors on 7 September 1957. Ataköy Phases I-II was an attempt at creating a new suburb on the outskirts of Istanbul. It was a satellite town like Levent Phases I-IV on the northern development corridor but more distant from the centre and designed almost like a resort settlement with beach facilities, motels and a camping site on the shoreline (Figs 1 and 9).

With Turkish Act 4947 in 1946, the name and aims of the *Türkiye Emlak Kredi* Bank were re-defined, and the bank became responsible for "providing loans in return for land and building mortgages for terms less than 50 years for the national construction industry, especially for supplying affordable housing for those citizens who do not own a

dwelling; for construction on lots belonging to the bank or others, and selling them on advance payment and/or loans; and to produce and trade in building materials". These were aims directed at providing a solution for the lack of housing and construction materials in Turkey through the central government's means but making use of a semi-public institution. In 1948, the bank became the legal creditor institution for housing loans (Tekeli 2012: 133-135). 114,520 individual houses were funded on this plan between 1951-1966 by the bank as well as 420 housing cooperatives between 1946-1966 (*40. Yıl* 1966: 11-13).

Figure 2: Ataköy Phases I-II, Baruthane Project Office, 1957-1964 (image from the Ataköy Sales Brochure, Turkish Real Estate and Credit Bank, 1958) / *Ataköy I-II. Kısım, Baruthane Proje Bürosu, 1957-1964. (Ataköy Satış Broşüründen görsel, Türkiye Emlak Kredi Bankası, 1958)*

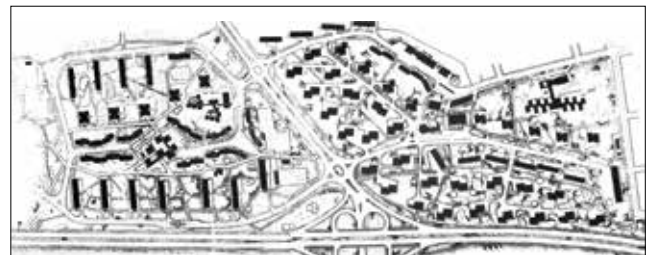

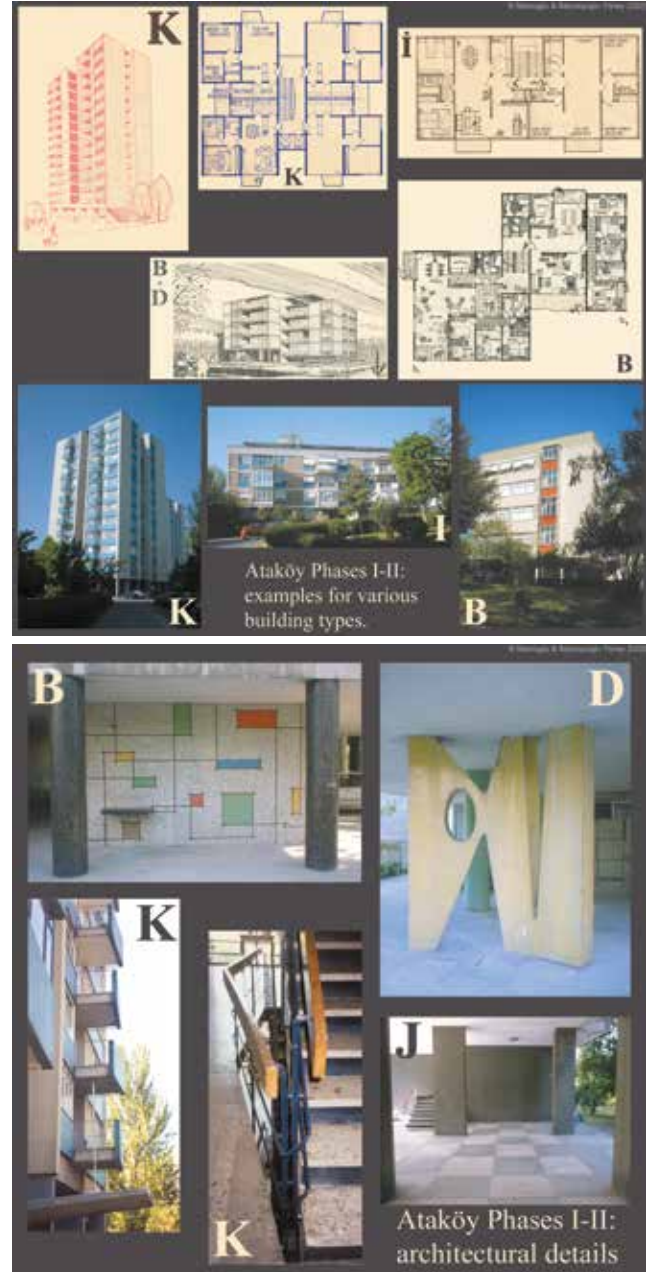
Figure 3: Ataköy Phases I-II (on the right and left respectively), Baruthane Project Office, 1957-1964. (image from the Ataköy Sales Brochure, Turkish Real Estate and Credit Bank, 1958) / *Ataköy I-II. Kısım (sağ ve sol), Baruthane Proje Bürosu, 1957-1964. (Ataköy Satış Broşüründen görsel, Türkiye Emlak Kredi Bankası, 1958)*

The bank also produced housing itself: Large plots of land acquired on the development corridors of major cities such as Istanbul, Ankara and İzmir, became the sites of large housing estate projects. These were planned and designed by well-known architects of the period, mostly based on the “garden city” and “new town” typologies, and the buildings and all the necessary municipal, commercial and socio-cultural infrastructure was constructed by the bank. The estates were sold on an individual basis by house or apartment unit, a system that was supported by a legal development in 1954, which made multiple ownerships on a single property possible, and financed through the same low interest and long-term housing savings system, and became the trademark of the bank in the following years. (Güvenç and Işık 1999; Baturayoğlu Yöney 2010; Ayataç, Baturayoğlu Yöney and Başkaya, 2016) The Bank constructed and sold more than 11,000 units (houses or apartments) in this manner in Istanbul, Ankara, İzmir, Diyarbakır, Uşak and Erzurum between 1946 and 1972. Ataköy remained to be one of the flagship projects of the bank for 40 years.

Figure 4 and 5: Ataköy Phases I-II (on the top and bottom), Istanbul Baruthane Project Office, 1957-1964. (photos Aga Khan Architecture Archive) / *Ataköy I-II. Kısım (üst ve alt), İstanbul Baruthane Proje Bürosu, 1957-1964. (fotoğraflar Ağa Han Mimarlık Arşivi)*

Phase I (1957-62) was composed of 662 residential units in 52 apartment buildings, 3-13 storeys high and Phase II (1959-64) of 852 units in 38 buildings, 2-12 storeys high with a total of 16 different plan types, ranging between 3 and 7-room apartments and 93-248m² (Figs 3, 4, 5, 6 and 7). Buildings in different sizes but of similar architectural vocabulary in terms of modernist planning and design characteristics were set apart in large parks. Free plans, well-lit rooms, large windows, architecturally designed comfort systems, buildings raised on *pilotis*, flat

Figures 6 and 7: Ataköy Phases I-II, Baruthane Project Office, 1957-1964: building types (top) and architectural details (bottom). (drawings from the Ataköy Sales Brochure, Turkish Real Estate and Credit Bank, 1958; photos Nilüfer Baturayoğlu Yöney) / *Ataköy I-II. Kısım (üst ve alt), Baruthane Proje Bürosu, 1957-1964: yapı tipleri (üst) ve mimari detaylar (altta). (çizimler, Ataköy Satış Broşürü, Türkiye Emlak Kredi Bankası, 1958; fotoğraflar Nilüfer Baturayoğlu Yöney)*

roofs with exposed shafts, elevator towers and concrete pergolas, and cubist façade arrangements introducing bold colors among pastel tones followed modernist architectural models. The project also included socio-cultural infrastructure in addition to the municipal services, all of which were financed and constructed by the bank. These included two shopping areas in Phases I and II as well as a primary school (Fig. 8).

Figure 8 and 9: Ataköy Primary School designed by Muhteşem Giray during 1962-1965 (Giray, 1967) (top) and the Ataköy Beach Facilities (Baruthane Project Office, 1957-1958; Ağa Khan Archive; bottom). / *Ataköy İlkokulu, Muhteşem Giray tasarımı, 1962-1965 (Giray, 1967) (üstte) ve Ataköy Plaj Tesisleri (Baruthane Proje Bürosu, 1957-1958; Ağa Han Mimarlık Arşivi) (altta)*

It must be noted that despite all the social criticism that the bank's projects received, especially due to the size and cost of the flats in Ataköy Phases I-II and Levent Phase IV, it must be noted that there have been no previous architectural definitions of social housing standards in Turkey. The designs in the bank's projects in Istanbul were based on the vaguely defined and understood demands of the economically rising upper middle class. It seems worthwhile to make a distinction between the various types of projects initiated and carried out by the bank. In addition to its social purpose in a welfare state aiming at providing housing for the lower and middle classes, and the survivors in disaster areas, the bank was

also a commercial institution, which needed to profit to sustain itself. Thus, some of its architecturally more conspicuous and prestigious large-scaled projects in developing urban areas as well as those projects where it acted as contractor were aimed at making money whereas its other projects less desirable urban zones and disaster areas provided politically-correct social housing. In the case of Ataköy Phases I-II, decisions of size and sale prices, obviously quite contrary to the foundation aims of the bank, which were more strictly followed in other projects elsewhere in the country, may be evaluated as an attempt to revive the capital resources endangered by the acquisition of land.

THE PARTICIPANTS

“Documentation and Conservation of the Modern Movement”, are the keywords defined by docomomo and intended to be presented to a younger generation of professionals during the workshop. These were expected to be discussed with a focus on defining ideas and clues in different scales and with an interdisciplinary approach for Ataköy Phases I and II. An interdisciplinary body including urban planners, architects, architectural historians, conservators and landscape architects became the participants. They were selected among graduate students and/or young professionals working in the field from various universities and institutions that provided financial support.

The aim was to learn from each other's experiences and develop new proposals for sustainable conservation. The documents produced by the workshop participants aimed to form an introduction for developing strategies for the conservation of the modern housing heritage in Turkey. Participants including members of the docomomo ISCs on Registers, Technology, Urbanism + Landscape and Theory + Education and students and academicians of various related disciplines studied and evaluated Ataköy settlement in relation to documentation and conservation issues. 28 tutors and 49 graduate students from 11 international and 5 Turkish universities participated in the workshop. The Greater City Municipality of Istanbul and Chamber of Architects Istanbul Branch supported the activity.

Organizing Committee:

Maristella Casciato (chair, DOCOMOMO International)

Ola Wedebrunn (chair, DOCOMOMO ISC/Technology)

Ebru Omay Polat (coordinator, co-chair docomomo-Turkey, Yıldız Technical University contact person)

Nilüfer Baturayoğlu Yöney (coordinator, docomomo turkey secretary, Istanbul Technical University contact person)

Cana Bilsel, (Middle East Technical University contact person)

Ela Gönen (Mimar Sinan Fine Arts University contact person)

Yiğit Evren (Yıldız Technical University Department of Urban and Regional Planning)

List of participating institutions:

UQAM | Université du Québec à Montréal, École de Design

Royal Danish Academy of Fine Arts, School of Architecture

Technische Universität Berlin, Fachgebiet Bau- und Stadtbaugeschichte

Fachhochschule Frankfurt am Main, Fakultät die Architektur

Universität Karlsruhe, Fakultät die Architektur

Israel Institute of Technology Haifa, Faculty of Architecture and Town Planning

Facoltà di Architettura, Università di Roma 3

Facoltà di Architettura Aldo Rossi, Università di Bologna

Facoltà di Architettura, Politecnico di Milano

Technische Universiteit Delft, Faculteit Bouwkunde

Universidad de Sevilla, Departamento Historia, Teoría y Composición Arquitectónicas

Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi

İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi

Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi

THE WORK

Preliminary Work

The aim of the workshop was to provide an international organization dealing with a case study area where young docomomo members and graduate students could receive and disseminate information concerning the documentation and conservation of modern architecture. The organizing committee defined two main subjects for preliminary work for the planned organization. The first one was to create a database including visual and written documents, as well as oral history. The collaboration with the NGOs and interested inhabitants was also ensured as a part of the preliminary work. The workshop was an opportunity to work on the archives and institutions and collect data in a systematic way. The data was shared with the tutors and students (Fig. 10).

Figure 10: Contemporary map with main information about the site prepared by the organizing committee, 2006. / *Düzenleme Komitesi tarafından hazırlanan çağdaş harita ve bilgi görseli, 2006.*

The second preliminary work was to create a methodology for the workshop. Study groups were expected to proceed by:

- Examination and evaluation of the material provided by the organization committee,
- Survey and documentation,
- SWOT Analysis, which defines: Strengths, Weaknesses, Opportunities and Threats on the area concerning the modern architecture and its heritage in different scales and possible issues to be discussed.
- Developing alternative proposals for conservation and sustainability of the settlement and its architectural quality from the perspective of the SWOT analyses and related issues.

The expected outcome and result documents should include:

- Re-definition of the modern architectural heritage based on the example provided by Ataköy,
- Definition of guidelines for the documentation and conservation of this area.

During the preliminary preparations phase, eight field-work groups were formulated in order to work on different types of buildings and/or at different scales and subjects. These were: (1) Landscape system, (2) Movement & Perception, (3) Built Environment: (a) Phase I, (b) Phase II, (c) Socio-cultural infrastructure (i.e. commercial areas, school and recreational areas), and (d) Construction, (4) Building physics, and (5) Industrial design. Some participants decided to form a ninth group called “Utopia”, which focused on some of the conceptual issues of the design and its continuity at the present. However, this remained a focus group formed of participants, both tutors and students, from the same institution and did not create an interaction of interdisciplinary or international work. The last group focusing on awareness and understanding issues, named SWOT, was reserved for studio-work.

Four series of lectures were planned as an introduction to the subject and the site: The first series of lectures focused on the design and conception of the Ataköy Project, which were presented by Güzin Konuk and Murat Güvenç, and included a key-note speech by one of the original designers, architect Muhtesem Giray. The second series focused on European examples, Farum Centre in Denmark and post-war housing and *Unité d’Habitation* in Berlin, respectively by Ola Wedebrunn and Anke Zalivako & Stefan Breitling. The third series of lectures, presented by the authors of this article, focused on the preservation of modern architecture in Turkey and the problems observed in Ataköy Phases I and II. The fourth series of lectures provided a break for the participants from field and studio-work. These were key-note speeches on conservation and maintenance of concrete façades by Saija Varjonen & Jussi Mattila, on modern Hungarian architecture of the 1960s by Tamas Pinter, and on European housing planning in the 1950s, which was presented by Ataköy Project’s international consultant Luigi Piccinato’s nephew Giorgio Piccinato, also an urban planner from the University of Roma III, and focusing on material from his uncle’s archive. (Figs 18, 19 and 20)

Field-Work

The field-work began with a tour of the site, led by the authors. (Figs 11, 12 and 13) Then the participants separated into groups of their choice, and began site survey and documentation in their area. (Figs 14, 15 and

Figure 11. Tour of the site. (photo Pınar Gediközer) / Alan gezisi. (fotoğraf Pınar Gediközer)

17) Some visited the municipality and other authorities to gather additional information. Turkish participants also acted as translators during the field-work. A separate group conducted the documentation of the workshop, through digital photography and video footage. The photographers were Faruk Tuncer and Pınar Gediközer while the videographers were Togan Tong, Erdel Devrim, Emre Uçar and Banu Şahin. The field-work was supported with accommodation and catering by the Istanbul Metropolitan Municipality (Fig. 16).

Figures 12 and 13. Field-work: discussions in the park. (photos Pınar Gediközer) / Alan çalışması: parkta tartışma oturumları. (fotoğraf Pınar Gediközer)

WORKSHOPS AS A TOOL FOR EDUCATION IN MODERN HERITAGE CONSERVATION

Figures 14 and 15. Survey, measurement and analysis during field-work. (photos Pınar Gediközer) / Alan çalışması sırasında araştırma, belgeleme ve ölçümler. (fotoğraf Pınar Gediközer)

Figures 16 and 17. Lunch break in the park (top) and roof view (bottom). (photos Pınar Gediközer) / Parkta öğlen yemeği molası (üstte) ve çatılardan manzara (altta). (fotoğraf Pınar Gediközer)

Figures 18, 19 and 20. Lectures and discussions during field-work: Muhtem Giray (top), Maristella Casciato (center) and Müge Elçioğlu (bottom). (photos Pınar Gediközer) / Alan çalışması sırasında sunumlar ve tartışma oturumları: Muhtem Giray (üstte), Maristella Casciato (ortada) ve Müge Elçioğlu (altta). (fotoğraflar Pınar Gediközer)

Studio-Work And Swot

The data collected in the field was analysed and transformed into documentation and presentations during studio-work at the Faculties of Architecture at Istanbul and Yıldız Technical Universities. The results are presented below group by group.

For SWOT analysis, conducted by a separate group under the leadership of Hatice Ayataç and Yiğit Evren, representatives were chosen from each group in order to create as diverse results as possible. (Figs 21 and 22) The answers of the participants were based on their

experience of the site. The aim of the SWOT analysis was to develop strategies for the preservation of Ataköy Phases I and II. The participants were asked to focus on the architectural characteristics of the site as a prominent example of modern housing estates in Turkey. In addition to its unique characteristics, it was considered a strength that these are still sustained and reflected in the awareness and daily-lives of its inhabitants. The weaknesses included failures of realization and/or maintenance, especially of the recreational areas on the shore, and aging of materials and technologies and the failure to replace them with adequate new ones. The aging inhabitants and the changes in the socio-cultural structure were also considered weaknesses as well.

Figures 21 and 22. SWOT analysis at YTU. (photos Pınar Gediközer) / *YTÜ'de SWOT analizi. (fotoğraf Pınar Gediközer)*

Opportunities presented by the site did not only focus on issues related with its preservation but also its development as a desirable housing area of the future, with the variety of urban functions and transportation networks connecting it to the rest of the city. The threats included the privatization of the sea shore, where new development was constructed after 2010, and the urban development and population pressure. The level of public awareness concerning modern architectural heritage, which was also considered a threat, rose following the workshop as a result of urban development threats in

the recent years. The physical transformations due to contemporary living standards and other requirements continue to pose a threat at the present as they are not regulated. This analysis was considered a useful and functional counterpart and summary of the field-work.

The built environment group, divided into four as Phase I, Phase II, socio-cultural infrastructure and construction, and respectively led by (1) Stefan Breitling, Alex Dill, Marina Epstein-Pliouchtch, Ela Gönen, Emel Kayın and Feyzal Özkaban, (2) Güliz Bilgin Altınöz, Cana Bilsel, Andrea Canziani, Bilge İmamoğlu and Anke Zalivako, (3) France Vanlaethem, Selcen Yalçın and Murat Polat, and (4) Ola Wedebrunn, Semra Arslan Selçuk and Tuğçe Ercan, surveyed, documented and analysed the architectural characteristics and their transformation as well as the reasons necessitating these transformations and possibilities of preservation. The social and physical (urbanistic and architectural) significance of the heritage site and its components were highlighted. The unguided and unregulated nature of transformations, necessitated by changes in life-styles and living standards were considered a problem, posing a threat against the sustainable preservation of the site, as also indicated during the SWOT. A “conservation laboratory” is proposed for the socio-cultural infrastructure (the commercial centre and the primary school units), which could also serve as a starting-point and a good-practice example for the preservation of the rest of the housing estate. The construction group analysed the system of three building types in terms of design, performance and significance. (Figs 23, 24, 25 and 26)

The building physics group, led by Gülten Manioğlu, focused on the climatic performance of the buildings. (Figs 27 and 28) The good performance was mostly based on design characteristics rather than insulation in this case. The site faces south and the buildings are located so that they do not cast shadow on one another. Large green areas and ground floors raised on pilotis, enable air flow. The spaces in the housing units were designed to maximize the use of sunlight and enable natural ventilation. Later spatial transformations in some unit types, such as divisions of living rooms and enclosure of balconies, disrupted these qualities. However, such design characteristics related to climate control and energy efficiency were not mentioned in architectural sources. The results of the workshop proved these characteristics and were instrumental in including them in the architectural narrative.

The industrial design group, led by Mekin Elçioğlu and Carlos Garcia Vasquez, prepared a detailed inventory of all design elements at the site, including some which were added later. (Figs 29 and 30) These were classified into sub-groups: (1) Surface & Texture, (2) Applied Elements, and (3) Urban Furniture & Design, which was divided into two: (3a) Signs and (3b) Product design.

WORKSHOPS AS A TOOL FOR EDUCATION IN MODERN HERITAGE CONSERVATION

Figures 23, 24, 25 and 26. The built environment group during discussions. (photos Pınar Gediközer) / *Yapılı çevre grubu, stüdyo çalışmasında. (fotoğraflar Pınar Gediközer)*

Figures 27 and 28. The building physics group in survey (top) and discussion (bottom). (photos Pınar Gediközer) / *Yapı fiziği grubu, alan çalışması (üstte) ve stüdyo çalışmasında (altta). (fotoğraflar Pınar Gediközer)*

Figures 29 and 30. The industrial design group in discussion (top) and in survey (bottom). (photos Pınar Gediközer) / *Endüstriyel tasarım grubu, stüdyo çalışması (üstte) ve alan çalışmasında (altta). (fotoğraflar Pınar Gediközer)*

More than 200 elements have been documented through photographs and sketches with their locations, and classified in a detailed inventory. This was also a new type of survey, documentation and analysis for Ataköy Phases I and II, a site which was never before studied in terms of its industrial design heritage. The integrated preservation of these elements is also vital. The analysis was concluded with proposals for new additions and replacements of inappropriate additions.

The landscape system group, led by Valter Balducci, Christiana Marcosano dell'Erba, Burcu Serdar Köknar and Ayçim Türer Başkaya, analysed the original principles of urban and landscape planning for Ataköy, and compared these with the data collected through new survey. (Figs 31 and 32) The characteristics they have defined include continuous open space, internal connectivity, hierarchy between pedestrian and vehicular traffic zones, variety of trees, and high maintenance landscaping. The problems they have defined, on the other hand, were discontinuity between the housing area and the coastal zone, uncontrolled growth of soft landscape elements, acoustic pollution along the shore drive, and the pollution and disappearance of the river, all of which are transformations that have occurred after the original planning and construction. Although the housing estate has always been well-known for its low density and the richness and size of its green areas, these

were never documented, characterized and discussed in detail before the workshop. This survey and analysis was concluded with proposals to preserve and sustain the site, and transform the problem areas back to their original intended designs or solve the problems through appropriate means.

The movement and perception group, led by Aimée de Back, Ebru Erdönmez, Placido Gonzalez Martinez and Ezgi Tuncer, focused on the use and perception of public spaces in the housing estate in order to understand how public space contributed to determine the quality of life. (Figs 33 and 34) In addition to observation and survey, the group utilized place-centred behavioural mapping and questionnaires. Public spaces with different functions, such as commerce, education, recreation and sports, were one of the original characteristics of urban and landscape design. Tall buildings with small footprints left a continuous public space at the ground level. Some of these were later spatially and/or functionally transformed. The separation of pedestrian and vehicular traffic was also one of the important characteristics identified by this group. Public and private qualities and accessibility of open spaces, smell- and soundscapes, dark and light areas at night, and buffer zones were analysed. Discussions with residents and non-resident users provided valuable insight in terms of public use and

Figures 31 and 32. The landscape system group in discussion (top) and producing analyses (bottom). (photos Pınar Gediközer) / *Yapı fiziği grubu, alan çalışması (üstte) ve stüdyo çalışmasında (altta).* (fotoğraflar Pınar Gediközer)

Figures 33 and 34. The movement and perception group at the site during dark & light analysis (top) and in discussion (bottom). (photos Pınar Gediközer) / *Hareket ve algı grubu, alan çalışmasında karanlık ve aydınlık analizinde (üstte) ve stüdyo çalışmasında (altta).* (fotoğraflar Pınar Gediközer)

WORKSHOPS AS A TOOL FOR EDUCATION IN MODERN HERITAGE CONSERVATION

access as well as daily concentration zones and periods. An image analysis, carried out with 14 photographs, as well as keywords, defined the user perception of the site. The interviews also provided information about the perceived problems of the site according to users. The group concluded and highlighted that public spaces were important to determine the quality of urban life and to create a sense of belonging and community through socio-cultural interaction and exchange, and a number of proposals were made to raise the quality of life and existing public spaces.

Figure 35. The utopia group in discussion. (photo Pınar Gediközer) / *Ütopya grubu stüdyo çalışmasında. (fotoğraf Pınar Gediközer)*

The utopia group, proposed and led by Alex Dill and Stefan Hessling, concentrated on seeking meaning through a partially fantastic approach. (Fig. 35) As this group was formed of only international participants, not very familiar with Istanbul and Turkey, the analyses and proposals bordered on an orientalist approach, and did not provide any new materials or insights, which was not much appreciated.

Figures 36 and 37. The "jury": front row from left to right, Wessel de Jonge, Giorgio Piccinato, Ahmet Özgüner, Maristella Casciato and France Vanlaethem, and 2nd row from left to right, Louise Cox, Hubert-Jan Henket and Allen Cunningham (top) and the organising committee on the stage: from left to right, Nilüfer Baturayoğlu Yöney, Ebru Omay Polat and Maristella Casciato (bottom) (photos Pınar Gediközer) / "Jüri", soldan sağa ön sıra, Wessel de Jonge, Giorgio Piccinato, Ahmet Özgüner, Maristella Casciato ve France Vanlaethem ve soldan sağa arka sıra, Louise Cox, Hubert-Jan Henket ve Allen Cunningham (üstte); düzenleme komitesi kürsüde, soldan sağa, Nilüfer Baturayoğlu Yöney, Ebru Omay Polat ve Maristella Casciato (altta) (fotoğraflar Pınar Gediközer).

Figure 38. The end of the workshop and last group photograph. (photo Pınar Gediközer) / *Çalıştayın sonu ve son grup fotoğrafı. (fotoğraf Pınar Gediközer)*

Evaluation of the Work: The Jury

At the end of this intense workshop, the final day was reserved for a discussion of the results with the participation of a “jury”, including Maristella Casciato, Hubert-Jan Henket, Wessel de Jonge, Giorgio Piccinato, Louise Cox, Allen Cunningham and Ahmet Özgüner. (Figs 36 and 37) Each group made a presentation of their survey, analyses, evaluations and proposals, and the posters produced by the groups were exhibited. The presentations by each group opened up new discussions and brought together the various types of data and information collected about this unique heritage site for the first time, providing new ways of studying and understanding it. The event was conclude with a party in the Taşkişla courtyard, following the presentation of participation certificates and a group photo (Fig. 38).

CONCLUSION

Following Docomomo International Workshops

One of the outcomes of the workshop was sharing the experience and participating in discussion platforms at international level . The first invited event was a workshop aimed to discuss the international and UK contextual overview of potential issues and constraints of recording and analysis of postwar built environments¹. The evaluation of the modernist housing area Ataköy was discussed regarding to process and findings of the workshop.

The second organization held in London on 11 and 12 May 2010 was an international meeting organized by the Survey of London and sponsored by English Heritage. In the final report, the docomomo workshop on Ataköy, a post-war mass-housing suburb in Istanbul, was considered as “drawing attention to questions of engagement, training, and, not least, the value of drawings as a model of understanding built form”².

The continuity of the workshop was achieved and seven more docomomo international workshops, bringing students, emerging professionals, researchers and academics together, followed. The 9th workshop is to be held this year in 2022 in Valencia. The workshops continue to be held together with the biannual

docomomo international conferences as an integrated event (<https://docomomo.com/student-workshops/>).

The second workshop in Rotterdam, the Netherlands, also focused on a post-war housing estate, the Lijnbaan in 2008. The third was held in Mexico City in 2010, the fourth in Helsinki in 2012, the fifth in Seoul in 2014, the sixth in Lisbon in 2016, the seventh in Ljubljana in 2018 and the eight in Tokyo in 2021. The workshop in Ljubljana focused on education structures while the one in Tokyo, held online as docomomo school (oDOMOs) due to pandemic restrictions, focused on in-depth research on urban modern heritage and its relation to Japanese culture. The participants explored and experienced together the meaning and significance of the preservation of 20th century heritage. One of the examples discussed in this context was the Daikan-yama Hillside Terrace in Tokyo, designed by the Pritzker Prize winner Japanese architect Fumihiko Maki in 1969. Maki, who was a member of the post-war architectural movement Metabolism in Japan, provided theoretical content while his office made background information available. The studying of this masterpiece showed that “modern architectural heritage is not just a symbol or an object frozen in time but a collective form still active, which must be woven into history and context to ensure its future”. (“Student Workshop in Tokyo 2020+1”)

Graduate-Level Workshops In Architectural Preservation Education And Training: Introduction Of Emerging Professionals To Specialized Fields

As ICOMOS International Scientific Committee on 20th Century Heritage (ISC20C) states in article 11.4 of the *Madrid- New Delhi Document* that “*educational and professional training programs in many disciplines need to include the principles of conservation for twentieth-century heritage and address its specific challenges including understanding significance, technical and material challenges and ensuring environmental sustainability*”. The workshop experience successfully proved that emerging topics of education and training approach in specialized fields like modern architectural heritage needs collaboration in recording, assessment, awareness, conservation and design approach. This issue is pointed out in the 11th article of the *ICOMOS Charter for Education*, which recommends “*the active exchange of ideas and opinions on new approaches to education and training between national institutes and at international levels should be encouraged*”. The 1st International docomomo Workshop was also the first attempt to make international collaboration between different institutions regarding education and training on the conservation of modern architectural heritage. The outcomes of the workshop played a major role to define Ataköy as an important element of the modern

¹Identifying Scotland – Context and Collaboration Workshop 4 (‘Excavating the future: towards an archaeology of the Modernist City’), RCAHMS, 14 May 2008: Ebru Omay Polat & Nilüfer Baturayoglu Yöney (DOCOMOMO-Turkey): The 2006 DOCOMOMO International Housing Workshop, Ataköy, Istanbul: Processes and Findings.

² Recording the Fabric of Great Cities, Report of an international meeting organized by the Survey of London and sponsored by English Heritage, Final Report by Peter Guillery, Andrew Saint, June 2010.

architectural heritage in Turkey. The application dossier for listing the Ataköy Phases I and II in 2008-2009 also contained information about the workshop. The process for listing the housing estate as an urban site has been renewed in 2022 with the participation of the NGOs and interested inhabitants, who also experienced and became part of the workshop process.

Docomomo ISC E+T action plan (2020-2021) embraces goals such as increasing education and training opportunities, developing new professional training with a multidisciplinary approach due to the growing interest, recognition, and awareness of modern heritage. The ISC is also preparing a statement, *Tokyo Declaration*, concentrating on education for all³. In the international docomomo conference in Tokyo in 2021, the issue was also supported with the sub-theme pedagogies of docomomo. The questions raised were tools needed for more effective education and training and how to share docomomo's international practice and its achievement not only with professionals, but also with the broader public, from senior citizens to children, through education and enlightenment. (<https://docomomo2020.com/#form>)

A definition of workshop is a short-term learning experience that encourages active, experiential learning and uses a variety of learning activities to meet the needs of diverse learners (Brooks-Harris and Stock-Ward, 1999). The Tokyo Statement is dealing with the opportunities of sharing the awareness and assessment of modern architectural heritage with all members of society besides experts. One opportunity for communicating emerging experts and other actors could be experiencing workshops on site. The public engagement that the Ataköy Workshop has created at the site not only raised the awareness of the inhabitants and users of the site but also became the starting point for collaboration between concerned citizens and experts belonging to specialized organizations such as docomomo and ICOMOS.

Mentioned in the *Amsterdam Declaration* in 1975, the appreciation of architectural heritage by the public and in particular by the younger generation is crucial for protecting them. "Educational programmes for all ages should, therefore, give increased attention to this subject". Specialized in modern architectural heritage, the Getty Conservation Institute (GCI) and DOCOMOMO ISC/E+T agree that "as more sites from the twentieth century are recognized for their heritage value, existing and upcoming professionals must be equipped to conserve them through expanded education and training opportunities". The experience in various

docomomo workshops are proving the collaboration on a case study, provide a proper methodology for working on different issues.

In the research report prepared by GCI and ISC E+T, workshop is described as "a brief and intensive educational stand-alone program focusing on 20th century-built heritage conservation" (Pedroni et al., 2020: p. 49). In graduate level, workshops are on the third rank after individual courses and a model within another course. The variety of the themes includes building conservation practices, material conservation and design issues (Pedroni et al., 2020: p. 25). The first docomomo conference is mentioned as an opportunity to experiment and learn by creating knowledge, awareness and appreciation of modern architectural heritage (Pedroni et al., 2020: p. 11).

Modern movement ideas and experience should continue to influence architectural development. But buildings cannot teach us without the act of explanation and interpretation which is the essence of documentation (Cook and Richards 1993). As Jukka Jokilehto (2007) adds, conservation and restoration is a methodology that stems from the identification and recognition of the qualities of a particular place. Conservation is a methodological approach and requires communication (Jokilehto, 2007). Workshops are tools for communication and dissemination about conservation issues.

³ <https://docomomo.com/wp-content/uploads/2022/01/DOCOMOMO-ISC-ET-report-of-activities-2018-2021-and-workplan-final.pdf>

REFERENCES

- Amsterdam Declaration*, 1975. Congress on the European Architectural Heritage, <https://www.icomos.org/en/and/169-the-declaration-of-amsterdam> accessed on 20.05.2022.
- Approaches to the Conservation of Twentieth-Century Cultural Heritage (Madrid-New Delhi Document)*, ICOMOS International Scientific Committee on 20th Century Heritage (ISC20C), 2017.
- “Ataköy Sitesi”, 1958, no. 2 (291), ss. 61-66, İstanbul.
- “Ataköy Plaj Tesisleri”, 1958, no. 3 (292), ss. 99-106, İstanbul.
- AYATAÇ, H., N. BATURAYOĞLU YÖNEY and A. TÜRER BAŞKAYA, 2016.
“The Planning of Housing Areas in Turkey, Prof. Kemal Ahmet Aru’s Design Approach in Levent Phase IV”, *Proceedings of the International Urban Planning and Design Symposium on the 100th Birthday of Kemal Ahmet Aru*, N. Zeren Gülersoy, K. Koramaz (eds), ITU Taşkışla, İstanbul, , *in publication*.
- “Bina Yapımını Teşvik Kanunu”, Kanun No. 5228, Kabul Tarihi: 28.06.1948, *Arkitekt*, 1948, no. 5-6 (197-198): 138-139.
- BATURAYOĞLU YÖNEY, N., 2018.
“Modern Bir Planlama Deneyimi: Ataköy, İstanbul”, *Mimar.ist* 61, Z. Akay (ed.), İstanbul, ss. 58-68.
- BATURAYOĞLU YÖNEY, N., MANİOĞLU, G., 2006.
“A Late Modern Housing Utopia of the 1950s and 1960s: Ataköy Phases I and II”, *Conservation of the 20th Century Architectural and Industrial Heritage*, D. Mazlum, Z. Ahunbay, Y. Kahya (eds), YEM, İstanbul, pp. 125-128.
- BATURAYOĞLU YÖNEY, N., and Y. SALMAN, 2010.
“Mass Housing Development by a Government Agency and the Politics of Urbanization in Turkey”, *International Planning History Society (IPHS) Conference Proceedings*, N. Zeren Gülersoy, H. Ayataç, K. Koramaz, B. Önem (eds), ITU, İstanbul, pp. 441-456.
- BROOKS-HARRIS, J. E. and S. R. STOCK-WARD, 1999.
Workshops: Designing and Facilitating Experiential Learning, United States of America, SAGE Publications Lt.D.
- COOK, C. and I. RICHARDS, 1993.
“Modern Movement Documentation as a Central Resource for Architectural Education”, *Proceedings: Second DOCOMOMO International Conference, Dessau, September 16-19, 1992*, Dessau: DOCOMOMO Germany, 1993: 68-72.
- Evimiz 60. Yıl*, special issue, Türkiye Emlak Kredi Bankası, Ankara, 1986.
- GİRAY, M., 1963, “Ataköy’de 2 İlkokul Projesi”, *Arkitekt*, no. 1 (310): 7-11
- GİRAY, M., 1967, “Ataköy 2. Mahalle İlkokulu”, *Arkitekt*, no. 2 (326): 58-61.
- Guidelines on Education and Training in the Conservation of Monuments, Ensembles and Sites*, 1993, ICOMOS, <https://www.icomos.org/en/resources/charters-and-texts> accessed on 20.05.2020.
- GÜVENÇ, M., and O. IŞIK, 1999.
Emlak Bankası: 1926-1998, İstanbul.
- JOKILEHTO, J., 2007.
“An International Perspective to Conservation Education”, *Built Environment* 33(3):275-286.
- KELEŞ, R., 1986.
“Ernst Reuter ve Türk Kentbilimi”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 3, Eylül, s. 81-98.
- LINSTRUM, D., 1981.
“Education for conservation”, *Nessun futuro senza passato. 6th ICOMOS General Assembly and International Symposium*, Atti. ICOMOS, Roma, pp.679-695. <http://openarchive.icomos.org/id/eprint/855>/accessed on 20.05.2022.
- MENTEŞE, E., 1958.
“Ataköy Sitesi Hakkında Rapor”, *Arkitekt*, no. 2 (291): 79-82.
- PEDRONI, M., C. BARGUES BALLESTER, A. CANZIANI, W. DE JONGE, C. MCCOY, 2020.
A Global Survey on Education and Training for the Conservation of Twentieth-Century Built Heritage: Research Report, Getty Conservation Institute & docomomo International, Los Angeles.
- “Student Workshop in Tokyo 2020+1”, docomomo international website, accessed on February 12, 2022; <https://docomomo.com/student-workshop-tokyo-20201/>

TANYELİ, U., SALMAN, Y., OMA Y POLAT, E., and BATURAYOĞLU YÖNEY, N., 2007.

Architectural Guide to Istanbul: Modern and Contemporary, Batur, A. (coord.), Chamber of Architects of Turkey, Istanbul Metropolitan Branch, Istanbul, ISBN 9789693950199.

TEKELİ, İ., 2012.

Türkiye’de Yaşamda ve Yazında Konutun Öyküsü (1923-1980), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Istanbul, ISBN 9789753332828.

Yurt Hizmetinde 40. Yıl, 1966, Türkiye Emlak Kredi Bankası, Ankara.

